

Pojmovnik angažmana

POJMOVNIK ANGAŽMANA

Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu
Beograd, Kraljice Natalije 45

Edicija Trg

Za izdavača
Gazela Pudar Draško, direktorka

Recenzenti
Predrag Krstić
Sanja Bojanić

Urednica edicije
Gazela Pudar Draško

Lektura i korektura: Olgica Rajić
Dizajn i grafička obrada: Nikola Stevanović

ISBN 978-86-80484-80-8

Izdavanje publikacije je podržalo
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog
razvoja Republike Srbije.

© Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Beograd, 2021.

POJMOVNIK ANGAŽMANA

PRIREDLI

Igor Cvejić
Gazela Pudar Draško
Mark Lošonc

S A D R Ź A J

7	UVOD
9	SUBJEKTI ANGAŽMANA
20	POLJE ANGAŽOVANOSTI
26	ANGAŽOVANO DELANJE
43	PRETPOSTAVKE ANGAŽMANA
67	ISHODIŠTA ANGAŽMANA

UVOD

Čini se da kada pristupamo temi angažmana forma rečnika, makar preliminarno, najviše odgovara. Upotreba termina „angažman“ u različitim jezicima i kontekstima danas je doživela toliku proliferaciju da mnogi autori, s pravom, izbegavaju da ga odrede jednoznačno. Angažman se prostire kroz različite sfere naše stvarnosti, od privatnih zalaganja, preko radnih mesta, ugovora, javnih nastupa i participacija u društvenom i političkom životu zajednice, do izvršenja vojničkih komandi. Na svom putu čini se da se angažman kreće između ili transcendiraju klasična pitanja koja bi pomogla u njegovom određenju, kao što su pitanja pasivnosti i aktivnosti, individualnog i kolektivnog, striktnih dužnosti i fleksibilnosti itd. S druge strane, za angažman kao specifičan vid aktivnosti, založenosti i upletenosti u ono čime smo angažovani ne postoji drugi odgovarajući termin koji bi objasnio ovaj fenomen, te prema tome, uprkos svojoj složenosti, potreba za njegovim razumevanjem ne gubi na značaju.

Imajući u vidu nužnost interdisciplinarnosti, izuzetnu složenost i slojevitost, čak i osnovnog problema, fragmentarnost i rizomatičnost pojedinih pitanja, rečnik se čini najboljim pristupom da se ocrtaju konture ovog pojma. Neprestana unakrsna povezivanja adekvatno odražavaju način na koji se sam angažman konstituiše u svojoj kompleksnosti. Slobodno kretanje kroz članke, bez obzira na njihov redosled, odgovara heterogenosti teme. Tema angažmana nas obavezuje da uzmemo u obzir različite faktore i pitanja: ko se angažuje (subjekti angažovanosti), u čemu se angažuje (polja angažovanosti), koji su osnovni oblici angažovanog delanja, osnovne pretpostavke: kako je moguć i načine: kako se odvija kao i čemu vodi (ishodišta). Kritička mapa angažmana mora biti dovoljno široka ne bi li obuhvatila sve ove faktore, uključujući i negativne akte poput dezangažmana.

Grupa za studije angažovanosti nastala je 2014. godine kao istraživačka jedinica Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Članovi grupe su se od samog početka trudili da, polazeći od angažmana kao središnje teme, budu aktivni u različitim sferama naučnog polja: u teorijskim razmatranjima i empirijskim istraživanjima kroz različite discipline, interakciji sa širom zainteresovanom javnošću i istaknutim akterima društvenog angažmana, kroz organizovanje događaja i uspostavljanje nagrade za kritički angažman „Miladin Životić“, ujedno tražeći načine na koji sam istraživački rad može biti angažovan i doprineti angažovanju građana. Pojmovnik je proizvod dugogodišnjeg rada i zajedničkih diskusija koje su pokrenule studije angažovanosti u okviru Instituta.

Igor Cvejić
Gazela Pudar Draško
Mark Lošonc

Društveni angažman

(*social engagement, engagement social, soziales Engagement*) predstavlja promišljanje i pokušaj promene ili očuvanja društvenih činjenica kao što su vrednosti, norme (v. **norma**), pravila kojima se rukovodi delanje društvenih aktera i grupa (v. **akter, grupa**), institucije i institucionalni poreci (v. **institucija**) koji strukturiraju određeno društvo odnosno političku zajednicu (v. **društvo, zajednica**). Društvena angažovanost podrazumeva svaku praksu koja se na konstitutivan način odlikuje sledećim karakteristikama: 1) usmeravanjem individualne ili grupne *pažnje* (v. **pažnja, intencionalnost**) ka određenoj vrednosti, normi, pravilu delanja, instituciji ili poretku koji su prethodno bili prihvatani zdravo za gotovo i koji na taj način postaju objekti angažovanosti 2) *refleksijom* (v. **refleksija**) o objektima angažovanosti na koje je usmerena pažnja i, 3) ukoliko refleksija o nekom objektu angažovanosti dobije neku vrstu javnog izraza – poziva (v. **poziv**) akterima da usmere pažnju na taj objekat – *delanjem* u pravcu modifikacije datog objekta ili njegovog očuvanja naspram zahteva za promenom (v. **praksa, moć delovanja, društvena promena**). U pojedinim kontekstima, delanje se može realizovati i u formi *negativnih akcija* (v. **dezangažman, građanska neposlušnost**), odbijanja da se učestvuje u određenom procesu ili aktivnosti – npr. ratu ili skupu koji režira neka autoritarna vlast – odnosno povlačenja iz određenog kolektiva i obaveza koje pripadnost tom kolektivu podrazumeva (vidi pojam negativnih akcija kod Gilberta Rajla). Sve tri komponente pored kognitivne poseduju i *afektivnu* dimenziju (v. **afekt**) odnosa spram objekta angažovanja, a određeni afekt (npr. osećaj nepravde) može predstavljati i inicijalni impuls za angažovanje. Društveni angažman bi se tako mogao definisati i kao praktikovanje *društvene kritike* (v. **kritika**) koje podrazumeva i delanje u pravcu modifikacije ili očuvanja objekta angažmana.

Društveni angažman je *inherentno intersubjektivan* (v. **intersubjektivnost**) fenomen

jer ne postoje „privatne“ norme i pravila delanja – u pitanju su *društvene odnosno institucionalne činjenice*, kako ih poimaju perspektive Emila Dirkema i Džona Serla. Angažovanost je stoga u tesnoj pojmovnoj vezi sa *obavezanošću* odnosno *posvećenošću* (v. **obavezanost, posvećenost**), ali je njeno distinktivno obeležje *konstitutivnost forme*, odnosno *otvorenost sadržaja* angažmana. Dok obavezanost podrazumeva fiksiran sadržaj (dužnosti koje proizilaze iz pripadnosti grupi obavezanosti), za angažovanost je ključan proces konstituisanja kolektivne intencionalnosti angažovanih aktera, dok se objekat i konkretni načini angažovanja mogu menjati. Na primer, grupa aktera se može inicijalno angažovati na promeni radnog zakonodavstva u nekom društvu (v. **reforma**), da bi se vremenom preorijentisala na revolucionisanje (v. **revolucija**) čitavog društvenog poretka, a da u osnovi ostane ista angažovana grupa definisana unutargrupnom interakcijom – jezikom društvene teorije, angažman je *emergentno svojstvo* unutargrupne dinamike.

Sve tri navedene karakteristike društvenog angažmana – pažnja, refleksija i delanje – mogu se tretirati kao njegovi *nužni uslovi*. Istovremeno, svaka pojedinačna karakteristika, dokle god je na određeni način javno izražena, predstavlja *dovoljan* uslov za generisanje angažovanih činova (v. **angažovani akt**). Različiti akteri mogu kroz angažovane činove ispoljavati neku od karakteristika angažovanosti, ali o celovitom društvenom angažmanu možemo govoriti tek kada pojedinačni akti stupaju u interakciju na takav način da su zadovoljena sva tri uslova. Možemo stoga razlikovati konkretne *angažovane akte*, *angažovane grupe* i *sveukupnost angažmana iniciranog određenim aktom* unutar datog društvenog poretka (emergentno svojstvo međugrupne dinamike).

Zamislimo na primer nekog uzbunjivača (v. **odgovornost**) koji uočava da se u njegovoj instituciji krše izvesne temeljne vrednosti datog društva, te shodno tome saopštava javnosti da je došlo do prekršaja. Ovaj čin daje povoda seriji članaka jednog istraživačkog novinara (v. **građanski angažman, aktivizam**), ali i umetničkim delima i naučnim radovima koji tematizuju istu problematiku (v. **angažovana misao, angažovana umetnost**). Naposljetku se javlja čitav spektar pokreta (v. **društveni pokreti**)

koji su inicirani angažovanim činom uzbunjivača, od kojih neki staju u odbranu date institucije odnosno šireg poretka, neki zahtevaju da se odgovorni privole pravdi, dok radikalnije grupe (v. **radikalni angažman i neutralnost**) delaju u pravcu obuhvatne društvene promene.

Kao što se može primetiti, svaka od opisanih instanci angažovanosti ima određenu intrinzičnu kauzalnu moć, međutim, važno je uvideti da će razumevanje sveukupnosti društvenog angažmana koji je iniciran aktom uzbunjivača zavisiti od adekvatnog mapiranja složene interakcije svih specifičnih angažovanih činova i pojedinačnih angažovanih grupa (vidi npr. koncepciju „sistema“ u teoriji Niklasa Lumana).

Za dalje čitanje:

- Berger, Ben (2011), *Attention Deficit Democracy: The Paradox of Civic Engagement*. Princeton: Princeton University Press.
- Burawoy, Michael (2005), „2004 ASA Presidential address: For public sociology“, *American Sociological Review* 70 (1): 4–28.
- Dirkem, Emil (2012), *Pravila sociološke metode*. Novi Sad: Mediteran publishing.
- Ivković, Marjan, Srđan Prodanović (ur.) (2019), *Engaging (for) Social Change: Towards New Forms of Collective Action*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Luhmann, Niklas (2012), *Introduction to Systems Theory*, Cambridge; Malden: Polity.
- Ryle, Gilbert (1973), „Negative ‘actions’“, *Hermathena*, 115: 81–93.
- Sawyer, Keith (2005), *Social Emergence: Societies as Complex Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1995), *The Construction of Social Reality*. Illustrated edition. New York: Free Press.
- Urry, John (2005), „The complexity turn“, *Theory, Culture & Society* 22 (5): 1–14.

SUBJEKTI ANGAŽMANA

Akter	10
Delatnik	12
Društveni pokreti	13
Građanin	13
Grupa	14
Intelektualac	15
Mreža	16
Organizacija	17
Porodica	19

Akter

(*actor, acteur, Akteur* – od latinskog *agere*, činiti, delovati) označava pojedinca koji intencionalno (v. **intencionalnost**) dela i čije delanje je *društveno*: karakteriše ga refleksivnost (v. **refleksija**), odnosno svest pojedinca o *značenju* sopstvenih akata, kao i očekivanje da će oni biti tumačeni u skladu sa tim značenjem. Akter nije sinonim za pojedinca, jer pojedinci mogu unutar društvene stvarnosti delati i ne-društveno – npr. mogu reagovati na neku fizičku pretnju. Dok „delatno-teorijska“ stanovišta u sociologiji, poput interakcionizma ili teorije racionalnog izbora, primat u kauzalnom objašnjavanju društvene dinamike i reprodukcije daju akterima, „sistemska-teorijska“ stanovišta, poput funkcionalizma, marksizma ili teorije sistema Niklasa Lumana, primat daju društvenim strukturama (v. **institucija, organizacija**).

Delatno-teorijska stanovišta podrazumevaju društvo koje se u biti sastoji isključivo od aktera (metodološki individualizam) koji poseduju značajnu „moć delovanja“ (*agency* – v. **moć delovanja**), tj. slobodu izbora pravaca delanja – akteri „racionalno biraju“, kadri su za društvenu „dramaturgiju“, orijentišu se u „prostoru razloga“ i slede različite logike delanja (tipologija Maksa Vebera tako razlikuje ciljno-racionalno, vrednosno-racionalno, afektivno i tradicionalno delanje). Sistemska-teorijska stanovišta, pak, aktere mahom vide kao neslobodne, u smislu da oni delajući naprosto realizuju određene strukturne determinante (v. **norma, grupa, porodica**) koje oblikuju njihovo sopstvo – uslove socijalizacije, „habitus“ ili „objektivni interes“. Društvene strukture se u potonjem slučaju poimaju kao *emergentna svojstva* interakcije (metodološki holizam), koja imaju primarnu kauzalnu

moć u društvu, pretvarajući pojedince u svoje puke *agente* (v. **agent**).

| 00 |

Sofisticiranija sistemska-teorijska stanovišta, kako klasična (neki aspekti Parsonsovog rada) tako i savremena (Lumanova perspektiva), složenije poimaju odnos struktura i aktera i značajnu ulogu daju slobodnom i refleksivnom delanju aktera koje ne predstavlja realizaciju strukturnih determinanti već je transformativno. Međutim, i ovo delanje se uvek vrši u prostoru društvene objektivnosti (celine odnosno sistema institucionalnih činjenica) i njegovo značenje prema sistemska-teorijskim stanovištima ne određuju samo intencije aktera, već i čitav splet implikacija i posledica koje ono proizvodi unutar sistema – sekundarni efekti, uspostavljanje implicitnih relacija sa drugim aktima i akterima, te generalna rezonancija delanja sa društvenom objektivnošću koja ocrtava horizont mogućih društveno značajnih akata.

Akteri (i kolektivi aktera) su *subjekti* društvenog angažmana – angažman, problematizovanje normi i institucija, predstavlja slobodno i refleksivno delanje koje karakteriše visok stepen moći delovanja (*agency*). Konceptcija angažmana kombinuje delatno-teorijski osećaj za nesvodivost delanja aktera na realizaciju strukturnih determinanti sa sistemska-teorijskim senzibilitetom za emergentna svojstva interakcije i značaj ukupnih efekata delanja unutar društvene stvarnosti. Premisa „inherentne intersubjektivnosti“ angažovanog akta (v. **intersubjektivnost, angažovani akt**) upućuje na kvalitativnu specifičnost kolektivnog delanja, oličenu u tzv. *mi-modusu* (we-mode) kolektivne intencionalnosti aktera.

| 48 |

| 31 |

Za dalje čitanje:

- Bourdieu, Pierre (1992), *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
Emirbayer, Mustafa, Ann Mische (1998), „What is agency?“, *American Journal of Sociology* 103 (4): 962–1023.

- Goffman, Erving (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.
- Parsons, Talcott (1967), *The Structure of Social Action*. Tom 1–2. Detroit: Free Press.
- Tuomela, Raimo (2002), *The Philosophy of Social Practices – A Collective Acceptance View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*, Tom 1–2. Beograd: Prosveta.
- Weber, Max (1991), „The nature of social action“, u: Runciman, Walter G. (ur.), *Weber: Selections in Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 7–32.

Ivica Mladenović

Delatnik

(lat. *agens*, onaj koji dela, koji obavlja određeni – intelektualni – zadatak) izvorno označava subjekt ili individuua koja deluje, nasuprot onoj koja trpi delanje, u skladu sa vrlinom koja je inherentna njenoj prirodi, što joj omogućuje da modifikuje ustaljeni misaoni poredak. Istorijski gledano, u pitanju je odrednica koja se koristi u različitim oblastima društvenog života – medicina, rudarstvo, biznis, sfera rada... – i u društvenim i humanističkim naukama sa različitim značenjima. Recimo, jedno od značenja koje nalazimo u filozofiji je da se radi o biću koje poseduje sposobnost da se samoodredi.

U svakom slučaju, u pitanju je pojam čija upotreba sugerise određenu teorijsku inklinaciju u društvenim naukama. Delatnik (*fr. agent*, pokretač, aktivator, snaga, pokretna sila; agent, službenik, opunomoćenik) je tako u sociologiji pojam konkurentan odrednici „akter“ (v. **akter**).
 [10] U najkraćem, s obzirom da se sociološka teorija artikuliše oko pitanja odnosa između društvene strukture i individue [23] (v. **društvo**), teoretičari koji najčešće pripadaju objektivističkoj tradiciji i stavljaju primarno naglasak na determinišući efe-

kat strukture, imaju tendenciju da o individui govore kao o „delatniku“, gotovo abolirajući njenu aktivnu ulogu u reprodukciji društvenog života, dok njihovi teorijski konkurenti, tj. oni koji se nastavljaju na razumevajuću, pa čak i interakcionističku sociologiju, preferiraju korišćenje termina „akter“. Šira upotreba ova dva pojma je takođe uslovljena ideološkim i društvenim kontekstom. Npr., u vreme hegemonije funkcionalizma, strukturo-marksizma i Levi-Strosovog strukturalizma, 1960-ih i 1970-ih godina, sociolozi su po pravilu uglavnom pisali o delatniku, dok 1980-ih, ulaskom u krizu socijalističkih sistema, marksističke teorije i strukturalizma, na scenu stupa fenomen koji je Alen Turen nazvao „povratkom aktera“.

Možda teorijski najrazvijenije objašnjenje razloga upotrebe i značenja pojma „delatnik“ u svojoj sociologiji daje danas najcitiraniji francuski i svetski sociolog Pjer Burdije. On, naime, najpre odbacuje termin „akter“ – koji dolazi iz potpuno protivstavljene teorijske struje i u tom smislu je opterećen sasvim specifičnim značajem i značenjem – i kroz koncept *habitusa*, u igru vraća „delatnika“, koji tako postaje fundamentalni koncept njegove *praksologije*. Teorizujući „delatnika“ na dotad neviđen način, tj. pripisujući mu istovremeno i aktivno (strukturišuće) i pasivno (strukturišano) delanje u odnosu na društvene strukture, Burdije delimično napušta svoje nekadašnje teorijske pozicije iz, kako on sam kaže, perioda „srećnog strukturalizma“, nastojeći da prevaziđe konceptualne opozicije između individue i društva; subjektivnog i objektivnog; individualističkog i holističkog; determinizma i akcionalizma itd.

Delatnik je tako, iz perspektive burdijevske sociologije, individualna instanca koja se nalazi u osnovi prakse koja joj se pripisuje, ali tu individualnost je moguće razumeti isključivo uz pomoć analize pozicija koje ona zauzima u određenom društvenom prostoru. U najkraćem, de-

latnik zadržava individualni princip akcije i misli, koje, međutim, predstavljaju produkt društvene prakse i socijalizacije, mobilizujući tako istovremeno i praktičnu i otelovljenu smisao.

Za dalje čitanje:

- Bourdieu, Pierre (1998), *Savoir-faire. Contribution à une théorie dispositionnelle de l'action*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1987), *Choses dites*. Paris: Édition de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1994), *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Éditions du Seuil.
- Perreau, Laurent (2020), „Agent(s)”, u: Sapiro, Gisèle (ur.), *Dictionnaire international Bourdieu*. Paris: CNRS Editions.

Filip Balunović

Društveni pokreti

- | 10 | su kolektivni akteri (v. **akter**) političkog života čiji je cilj društvena promena ili zaustavljanje najavljenih promena (v. | 69 | **društvena promena**). Po svom karakteru, mogu biti manje ili više radikalni, što znači da u društvene i/ili političke tokove mogu intervenisati partikularno ili sveobuhvatno (sistemska). Javljaju se kao organizovane inicijative delova društva koji primenjuju metod pritiska na institucije i druge političke aktere. Repertoar delovanja za kojim posežu uključuje protestne skupove i šetnje, blokade (rada institucija ili nekog drugog vida „svakodnevnog života“, poput blokade saobraćajnica), zauzimanje institucija (na primer Univerzitet) ili fabrika, ulične performanse, zatim peticije, tužbe i druge oblike institucionalnog pritiska (uglavnom) usmerene prema vlasti. S obzirom na opseg delovanja, društveni pokreti mogu biti lokalni, nacionalni, regionalni, ali i globalni.

Prema vremenu delovanja, načinu unutrašnje organizacije i temama kojima se bave, društveni pokreti se obično dele na tradicionalne i nove. Što se tiče prve grupe, u nju spadaju pokreti koji su se razvijali od 1871 i Pariske komune sve do 1970-ih godina 20. veka. U tradicionalne pokrete spadaju radnički i pokreti za nacionalno oslobođenje iz 19. i prve polovine 20. veka. Ciljevi tih pokreta bili su umnogome određeni „duhom vremena“, dok je njihova unutrašnja organizacija varirala između hijerarhijski ustrojenih i „labavijih“, odnosno više horizontalnih društvenih pokreta. Cilj radničkih pokreta iz sredine 19. veka bio je ostvarenje interesa radničke klase i pobjeda u „klasnom ratu“ metodom koji je u svom naučnom i političko-ideološkom radu postavio Karl Marks – dakle, proleter-skom revolucijom (v. **revolucija**). Takve borbe za svoj krajnji cilj imale su ukidanje klasnog društva. Pokreti za nacionalno oslobođenje deluju u 19. i 20. veku i cilj im je oslobođenje od imperijalne/kolonijalne uprave. U ovu grupu spadaju i pokreti iz 1848. koji su još i zahtevali univerzalno pravo glasa ili nacionalno ujedinjenje. Novi društveni pokreti javljaju se na krilima studentskog pokreta iz 1968. i otvaraju čitav niz drugih tema, pre svega onih koje se tiču naizgled manje globalno-emancipatorskih, „kulturnih“ pitanja – od pokreta zelenih do onih koji se tiču „životnog stila“, konzumerizma, otuđenja, seksualnih i drugih sloboda. Današnji pokreti uglavnom pripadaju ovom „novom talasu“.

Za dalje čitanje:

- Barker, Colin, Laurence Cox, John Krinsky and Alf Gunvald Nilsen (2013), *Marxism and Social Movements*. Leiden: Brill.
- Della Porta, Donatella, Mario Diani (2015), *The Oxford Handbook of Social Movements*. Oxford: Oxford University Press.

| 75 |

Klimke, Martin, Loachim Scharloth (2008), *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956–1977*. New York: Palgrave Macmillan.
McAdam, Doug, Donatella della Porta, Bert Klendermans (2013), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Adriana Zaharijević

Građanin

(πολίτης, civis, citoyen, citizen, Bürger, гражданин) je osoba koja živi u gradu. Engleski termin *citizen*, koji u našem jeziku upućuje i na građanina i na državljanina, skreće pažnju na dvojnu prirodu grada koji je kroz istoriju imao i ulogu države (*držao* je građane na okupu, čineći od njih *civitas*).

Veza građanina i grada(-države) snažna je od samih početka promišljanja ovih pojmova. Prema Aristotelu, građanin je onaj ko ima dužnost da omogućava dobro zajednice i to tako što sudeluje u vlasti. Odatle sledi da je „život u gradu“ ono što onom ko u njemu živi daje izvesna prava i obaveze koje se odražavaju na funkcionisanje samog grada. U političkom smislu, građanin je slobodan, pred zakonom je jednak drugim građanima, pripada mu status onog čije delanje može uticati na opšte poslove. U Grčkoj se građaninom rađalo, dok je u starom Rimu bilo moguće postati građaninom. Ti građani su nužno morali biti muškarci, odnosno nisu mogli biti varvari ili robovi. Oni su takođe nužno bili vlasnici imovine, što im je omogućavalo da se neinstrumentalno bave opštim dobrom. Ideja o građaninu kao onome koji aktivno učestvuje u političkom životu zajednice i na taj način je unapređuje, u osnovi je pojma koji danas nazivamo **građanskim angažmanom**.

Antički ideal građanina pretrpeo je značajne promene u narednim vekovima. Od „građanina sveta“ (kosmopolite), preko „građanina“ Božje države (*civitas Dei*), do podanika, onoga ko se u opštim stvarima pokorava, a u pojedinačnim sledi sopstveni interes, u meri u kojoj je to dozvoljeno zakonima zemlje, građanin je dugo doslovno bio samo stanovnik gradske sredine (bourg/Burg). Tek usponom buržoazije i rađanjem nacionalne države, građanin postaje onaj ko se emancipuje od podaništva, što podrazumeva učešće u donošenju zakona zemlje (bez obzira na društvene razlike) koji će štititi prava „na slobodu, svojinu, sigurnost i otpor ugnjetavanju“ (Deklaracija o pravima čoveka i građanina, čl. 2 i 6). Procesi proširenja prava na zvanje građanina počivaju na daljem emancipovanju značenja građanstva od „društvenih razlika“, njegovim proširenjem na radničku klasu, bivše robove i žene.

Za dalje čitanje:

Aristotel (1988), *Politika*. Zagreb: Globus.
Avgustin (2004), *Država božja*. Podgorica: CID.
Balibar, Étienne (2017), *Citizen Subject*. New York: Fordham University Press.
(1989), „Deklaracija prava čoveka i građanina“, Mrdenović, Dušan (ur.), *Temelji moderne demokratije*. Beograd: Nova knjiga.
De Kulanž, Fistel (1999), *Antička država (La Cité antique)*. Beograd: Plato.
Karakalin edikt (212), <https://www.britannica.com/topic/Edict-of-Caracalla>
Riedel, Manfred (1972), „Bürger, Staatsbürger, Bürgertum“, u: Brunner, Otto, Werner Conze, Reinhart Koselleck (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Tom 1. Stuttgart: Klett-Cotta.
Vasiljević, Jelena (2013), „Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije“, *Filozofija i društvo* 24 (3): 135–155.

Grupa

(*group, gruppo, grouper*) se svakodnevno koristi u različitim značenjima i kontekstima. Razlog je nepostojanje jedinstvenog značenja i definicije te reči.

[23] Socijalna grupa, kao deo društva (v. **društvo**) sastoji se od dva ili više pojedinaca između kojih postoji redovna interakcija koja je zasnovana na međusobnim/uzajamnim očekivanjima ili na zajedničkom identitetu. U tom smislu, svi pripadamo mnogim grupama: porodičnim, prijateljskim, poslovnim, sportskim i tako dalje. Načelno govoreći, pojedinci se udružuju u grupe jer im to omogućava da lakše ostvare one ciljeve koje bi teže ostvarili individualno.

Pojedini autori definišu grupu kao određeni broj pojedinaca koji poseduju makar slabu interstimulaciju i sličnu usmerenost interesovanja.

Ono što je zajedničko za svaku grupu jeste postojanje strukture i dinamike unutar nje. U tom smislu, grupe mogu biti dužeg ili kraćeg trajanja; mogu biti dobrovoljne ili prinudne; zatvorenije ili otvorenije za interakciju sa drugim grupama i za pristupanje novih članova; struktuirane i nestruktuirane i tako dalje.

Bitan faktor koji utiče na funkcionisanje grupe je unutrašnja kohezija. Ona često zavisi od homogenih karakteristika članova grupe (na primer: slične godine, pol, verovanja, mišljenja i slično). Tako određenje uslova pripadnosti grupi ima dvostruku funkciju: privlačenje novih članova grupe koji su na neki način slični i pre stupanja u grupu i delovanje grupe na način koji podstiče sličnost njenih članova i/ili članica. U slučajevima kada homogenost grupe nije unapred zadata, njeno funkcionisanje se obezbeđuje dogovorima, zajedničkom deliberacijom i angažovanom interakcijom među članovima.

Pripadnost grupi podrazumeva posvećenost (v. **posvećenost**) zajedničkim vrednostima i obavezama koje iz njih proističu (v. **obavezanost**). Ona je značajna i za definisanje ličnog identiteta, kao i za oblikovanje ponašanja u društvenom kontekstu koje bi potencijalno bilo drugačije da nismo deo određene grupe. S tim u vezi, važno je razumeti da se društveni angažman (v. **društveni angažman**) uglavnom i sprovodi delovanjem pojedinaca kroz razne grupe u kojima su akteri (v. **akter**) na neki način povezani.

Za dalje čitanje:

- Apfelbaum, Evan P., Katherine W. Phillips, Jennifer A. Richeson (2014), „Rethinking the baseline in diversity research: Should we be explaining the effects of homogeneity?“, *Perspectives on Psychological Science* 9: 235–244.
- Brewer, M. B. & Brown, R. J. (1998), „Intergroup relations“, Gilbert, Daniel T., Susan T. Fiske, Gardner Lindzey (ur.), *Handbook of Social Psychology*. 4th ed., Tom 2. New York: Wiley, str. 554–594.
- Brown, Rupert (1988), *Group Processes: Dynamics within and between Groups*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gilbert, Margaret (1989), *On Social Facts*. New York; London: Routledge.
- Holtz, Rolf (2004), „Group cohesion, attitude projection, and opinion certainty: Beyond interaction“, *Group Dynamics: Theory, Research and Practice* 8: 112–125.
- Lewin, Kurt (1947), „Frontiers in group dynamics“, *Human Relations* 1: 5–41.
- Lewin, Kurt (1948), *Resolving Social Conflicts: Selected Papers in Group Dynamics*. New York: Harper.
- Popadić, Dragan (2021), *Elementi socijalne psihologije*. Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Rot, Nikola (2010), *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Searle, John (1990), „Collective intentions and actions“, Cohen, Philip, Jerry Morgan, Martha E. Pollack (ur.), *Intentions in Communication*. Cambridge, Mass.: Bradford Books, MIT Press.
- Tuomela, Raimo (2013), *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*. New York: Oxford University Press.

Vasiljević, Jelena, Adriana Zaharijević (2017), *Angažman. Uvod u studije angažovanosti*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Gazela Pudar Draško

Intelektualac

Figura intelektualca zvanično se pojavljuje nakon javnog protestnog istupanja grupe od 1200 pisaca, profesora i studenata 1898. godine, povodom nepravdne optužbe oficira Alfreda Drajfusa za špijunažu. Početkom XX veka upotreba pluralnog oblika, „intelektualci“, bila je daleko češća od upotrebe jednine, što ukazuje na grupni identitet nosilaca zvanja. Upotreba sličnog pojma – *inteligencija* – postala je česta u revolucionarnim i socijalističkim kružocima i više je upućivala na sloj ili klasu, nego na pojedince sa moralnim ili saznavnim autoritetom, što je inicijalno značenje pojma.

Intelektualci čine labavu elitnu mrežu unutar društva, koju karakterišu tri elementa. Intelektualac poseduje *znanje* ili *kreativnost* – koji su priznati u akademskom ili umetničkom kulturnom polju. Drugo, takvo priznanje obezbeđuje intelektualcima specifičan *autoritet* koji njihovoj reči daje veću težinu nego rečima drugih u javnoj sferi. Treće, intelektualci ne postoje van javnosti, tj. njihovo delovanje (v. **akcija**) ne može biti ograničeno na privatnu sferu ili zatvorene zajednice.

Mnogobrojne kategorizacije intelektualca rukovode se različitim kriterijumima – najčešće su u pitanju stepen kreativnosti, klasno određenje i/ili društvena autonomija. Tročlana podela prema kreativnosti u najuži krug smešta one koji proizvode nove vrednosti, znanja i kulturu. Okružuju ih oni koji prenose kulturu i reprodukuju saznanja, dok najširi krug intelektualaca čine eksperti specijalisti i/

ili novinari kao spona sa javnošću (Aron i Lipset). Klasna određenja intelektualce vide kao sloj koji je organski vezan za klasu i simbolički je reprodukuje (Gramši). Nasuprot takvom određenju nalazi se viđenje intelektualaca kao slobodno-lebdeće inteligencije, čije pojedinačne pripadnike odlikuje upravo moć da, usled slične obrazovne putanje i sposobnosti za društvenu kritiku (v. **kritika**), kreativnost i posvećenost (v. **posvećenost**) činjenicama, prevaziđu klasnu pripadnost (Manhajm). Na krajnjem polu je intelektualac kao neukorenjeni akter (v. **akter**) koji aktivno gaji otklon od zajednice (v. **zajednica**) sa ciljem buđenja nemira kod drugih (Said).

Zajednička svim ovim koncepcijama intelektualca je normativna ideja da je on pozvan i dužan (v. **dužnost, poziv, obavezanost**) da „govori istinu u lice moći“, zbog čega se veoma često govori o izdaji ili padu intelektualca (v. **odgovornost**). Očekuje se da se *protive* postojećem društvenom poretku i dominantnim političkim elitama, ali i da budu *elita* koja će znati kuda i kako društvo treba da se kreće. Delanje intelektualaca nailazi na značajne izazove u savremenim „medijatizovanim“ društvima: posrednici gube na značaju tamo gde su kanali komunikacije (nepre)brojni, proizvodnja popularnih ličnosti (*celebrities*) masovna, a pristup informacijama naizgled potpuno demokratizovan.

Za dalje čitanje:

- Aron, Raymond (2009), *The Opium of Intellectuals*. Piscataway: Transaction Publishers.
- Bauman, Zygmunt (1989), *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-modernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Benda, Žilijen (1996), *Izdaja intelektualaca*. Beograd: Socijalna misao/Čigoja štampa.
- Burdije, Pjer (1970), „Intelektualno polje i stvaralačka zamisao“, *Kultura* 10: 74–107.
- Collini, Stefan (2006), *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahrendorf, Ralf (2008), *Iskušenja neslobode: intelektualci u doba kušnje*. Zagreb: Prometej.

| 27 |

| 49 |

| 59 |

| 10 |

| 25 |

| 45, 61 |

| 52 |

| 53 |

- Fuller, Steve (2005), *The Intellectual*. Thriplow, Cambridge: Icon Books.
- Gramsci, Antonio (1971), „The Intellectuals“, *Selection from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers, str. 131–161.
- Jennings, Jeremy, Tony Kemp-Welch (ur.) (2003), *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London and New York: Routledge.
- Manhajm, Karl (1978), *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
- Posner, Richard (2001), *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Pudar Draško, Gazela (2017), *O čemu govorimo kada govorimo o intelektualcu*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Said, Edward (1996), *Representation of the Intellectuals: the Reith Lectures*. New York: Vintage Books.

Vera Mevorah

Mreža

U kontekstu promišljanja (društvene) angažovanosti pojam *mreža* (eng. *net, network, web*; sr. mreža) možemo posmatrati kroz preplitanje dve perspektive: mreže kao oblika društvene stukture – *društvene mreže* i mreže kao metafore, tj. modela za razumevanje širokog spektra društvenih fenomena, pa i celokupnog društva (v. **društvo**). Obe grupe značenja baziraju se na strukuri mreže kao otvorenog decentralizovanog/desubjektivizovanog dinamičnog sistema, sačinjenog od isprepletanih i međupovezanih tački, linija i čvorišta.

Ideju društvenih mreža možemo pratiti kroz razvoj socioloških promišljanja društva od kraja 19. i u 20. veku (Emil Dirkem, Džordž Simel, Jakob Moreno, Mark Granoveter). Mreža se u sociologiji postavlja kao jedan od ključnih obrazaca odnosa u društvu (v. **društveni odnosi**),

kao i struktura društvenih grupa i zajednica (v. **grupa, zajednica**). Stoga i predstavlja osnovu značajnih teorija i metoda u sociologiji, kakve su analiza društvenih mreža (SNA) i teorija aktera-mreže (ANT). Društvena mreža može biti porodica, lična mreža – u smislu kruga poznanstava i veza pojedinca, profesionalna mreža kao što su međunarodni PEN centri, ali i mreža institucija ili organizacija – akademske mreže, NVO mreže. Reč je o sistemu relacija aktera (v. **akter**), bilo da govorimo o pojedincima, grupama ili ne-ljudskim akterima. Značajno je i pitanje razmatranja samih mreža kao aktera koje je u fokusu istraživanja transnacionalnog i globalnog aktivizma, kao i delovanja i saradnje organizacija i društvenih pokreta (v. **aktivizam**). Društvene mreže su danas značajni sistemi za mobilizaciju građana, a stepen i oblik učešća u društvenim mrežama možemo posmatrati i kao stepen društvenog angažovanja (v. **društveni angažman**).

Razvoj visoke tehnologije doprineo je još većem značaju „mreže“ i drastično proširio njen metaforički i strukturni potencijal. Upravo je značenje reči „mreža“ danas primarno povezano sa računarskim i telekomunikacionim mrežama. Mrežna struktura je u osnovi internet tehnologije koja je jedan od glavnih stubova informacionog doba. Ova tehnologija dovela je do stvaranja novih (virtuelnih) društvenih mreža (internet forumi, sajтови društvenih mreža), koje postaju sve dominantnije platforme za društveni angažman (v. **digitalni aktivizam**). Manuel Kastels i Jan van Dejk zasnivaju teoriju *mrežnog društva* upravo pod uticajem razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija. Mreža se ovde ne pojavljuje samo kao sistem odnosa, već kao nova društvena paradigma – koju odlikuju ekonomija zasnovana na informacijama, decentralizovana organizacija društva i mrežni oblici kulture i odnosa moći.

Za dalje čitanje:

- Borgatti, Stephen P., Ajay Mehra, Daniel J. Brass, Giuseppe Labianca (2009), „Network analysis in social sciences“, *Science* 323 (5916): 892–895.
- Borgatti, Stephen P., Daniel S. Halgin (2011), „On network theory“, *Organization Science* 22 (5): 1168–1181.
- Castells, Manuel (1996), *The rise of network society*. Hoboken: Wiley Blackwell.
- Diani, Mario (2000), „Social movement networks virtual and real“, *Information, Communication & Society* 3 (3): 386–401.
- Diani, Mario, Doug McAdam (ur.) (2003), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Eriksson, Kai (2005), „Foucault, Deleuze, and the ontology of networks“, *The European Legacy* 10 (6): 595–610.
- Latour, Bruno (2005), *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lovnik, Geert (2011), *Networks Without a Cause: A Critique of Social Media*. Cambridge: Polity Press.
- Robles-Morales, José Manuel, Ana María Córdoba-Hernández (2019), *Digital Political Participation, Social Networks and Big Data*. London: Palgrave Macmillan.
- Van Dijk, Jan (1999), *The Network Society: Social Aspects of New Media*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Simona Žikić

Organizacija

(od grčkog *organon*, starolatinskog jezika *organum*, u srednjovekovnom latinskom *organizatio*) predstavlja grupu ljudi sa zajedničkim ciljem ili interesom (v. **grupa**), dok se proces i način njihovog povezivanja češće označava istoznačnom glagolskom imenicom „organizovanje“. U tom smislu, organizacija je skup aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem da se uspostave takve funkcionalne relacije između elemenata

neke celine koje će omogućiti efikasno ostvarivanje svrhe njenog postojanja, ali i skup već određenih i ustanovljenih pravila, zakonitosti i metoda čije prihvatanje omogućuje njeno skladno oblikovanje i efikasno funkcionisanje.

Početak masovne upotrebe pojma „organizacija“ vezuje se za period industrijalizacije i promene u dotadašnjem definisanju rada. Od tog trenutka se pojavljuje sve veća potreba za efikasnom pripremom poslova, koordinacijom pojedinačnih zadataka i evaluacijom realizovanih ciljeva. Iako je organizacija kao praksa davno prepoznata, njeno naučno proučavanje je još uvek relativno novo. Prema mišljenju referentnih teoretičarki i teoretičara, može se reći da istraživanje organizacija počinje od kraja Drugog svetskog rata. Promene u okruženju su dovele do razvoja novih poslovnih modela. Tako se uočava da su savremene organizacije promenile svoje težište delovanja i umesto na upravljanje i kontrolu, radije se orijentišu na koordinaciju i kulturalizaciju.

Savremene društvene organizacije u sve većoj meri tematizuju problem privlačenja novih i motivisanja postojećih pripadnica i pripadnika. Zahteva se njihova posvećenost i aktivni angažman, ali su sredstva komunikacije da se navedeno postigne veoma različita (v. **posvećenost**, **obavezanost**). Taj zahtev podrazumeva da pojedinci treba da budu revnosni prema poslu koji obavljaju i motivisani da postignu izvanredne rezultate, kako za sebe, tako i za tim, sektor ili organizaciju kojoj pripadaju. Angažman zaposlenih prikazuje se kroz entuzijazam pojedinaca u obavljanju radnih zadataka, uz identifikaciju sa vrednostima, normama, pravilima ponašanja i ciljevima organizacije, u idealnom slučaju zadovoljavajući tako i potrebu pojedinaca za pripadanjem, kao i kreiranjem korporativne kulture i identiteta.

U tom smislu, organizovanje i angažovanje članova organizacije ima dvoja-

| 59 |

| 52 |

ku funkciju s obzirom na motive i namere rukovodstva organizacije. Jedna je izraz potreba i interesa menadžmenta koji traži načine kako da se kapital i uticaj organizacije održi ili uveća, a druga je izraz onih promena u svim sferama organizovanja koje favorizuju usredsređivanje savremenih organizacija na ljude (zaposlene, angažovane) kao ključnu konkurentsku prednost. Promene su uočljive u svim sferama ljudskog života: društvenoj, političkoj, kulturnoj, ekonomskoj i dr.

Usled navedenih promena, interesovanje usmereno ka ljudskim resursima, liderstvu i motivaciji zaposlenih, beleži rast i sve veću pažnju organizacija svih industrija. Ipak, u mnogim javnim raspravama vodi se polemika da li je takva promena dovela do boljitka za zaposlene ili do novog načina povećanja kapitala organizacije.

Za dalje čitanje:

- Armstrong, Michael, Duncan Brown (2006), *Strategic Reward: Making It Happen*. London; Philadelphia: Kogan Page.
- Casey, Catherine (2002), *Critical Analysis of Organizations: Theory, Practice, Revitalization*. London/ Thousand Oaks/ New Delhi: Sage Publishing.
- Drucker, Peter (2010), *The Changing World of the Executive*. Boston: Harvard Business Press.
- Drucker, Peter (2008), *The Five Most Important Questions You Will Ever Ask About Your Organization*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Drucker, Peter (2006), *The Practice of Management*. New York: Harper Business.
- Frappaolo, Carl (2006), *Knowledge Management*. 2nd ed. Hoboken: John Wiley and Sons.
- Gemba, M. Imai (1997), *Kaizen: A Commonsense, Low Cost Approach to Management*. New York: McGraw Hill.
- Greenberg, Jerald, Baron A. Robert (1995), *Behavior in Organizations: Understanding & Managing the Human Side of Work*. 5th ed. Upper Saddle River: Prentice Hall College Division.
- Hodges, Julie (2019), *Employee Engagement for Organizational Change: The Theory and Practice of Stakeholder Engagement*. London: Routledge.

- Kotter, John, Holger Rathgeber (2016), *Our Iceberg Is Melting: Changing and Succeeding Under Any Conditions*. 2nd ed. New York: Penguin Random House.
- Senge, M. Peter (2006), *The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization*. New York: Doubleday.
- Torrington, Derek, Laura Hall, Stephen Taylor (2008), *Human Resource Management*. Essex: Pearson Education Limited.

Jelena Čeriman

Porodica

se najpre može definisati prema onome što akteri porodičnih praksi (v. **akter**) rade | 10 | jedni-za-druge ili jedni-sa-drugima, a ne time što jesu porodica, kao što naglašava Dejvid Morgan, odnosno što joj pripadaju srodstvom ili životom u zajedničkom domaćinstvu. Fluidnost, promena i akcija (v. **akcija; društvena promena**) u srži su | 27, 69 | ovakvog shvatanja. Angažman koji potiče iz porodice transformiše strukture koje čine kontekst porodičnog života (v. **društvo**). | 23 | On započinje težnjom za preispitivanjem društveno-istorijski uslovljenih normi (v. **norma**), a realizuje se kroz izmene seta | 51 | praksi u porodičnoj svakodnevnici, kojima se pozivaju i obavezuju drugi na akciju (v. **poziv**). | 61 |

Proces socijalizacije predstavlja osnovni vid porodične angažovanosti. Kao praksa socijalne reprodukcije koja posreduje između struktura i pojedinca, ali je i proizvod njihovog međudelovanja, proces socijalizacije daje mogućnost transformacije struktura preko transformacije stavova i ponašanja aktera. Angažman je tada usmeren na kontinuirano dvosmerno dete-odrasli propitivanje normi, sazajnih struktura, naučenih odgovora na izazove i na izmenu rutinizovanih porodičnih praksi koje imaju karakter javnog, služe kao egzemplar

drugim porodicama, pozivaju ih i obavezuju na akciju.

Budući da je porodica prostor političke borbe usled asimetrično raspodeljene moći između aktera, angažman se događa i kada [64] refleksija (v. **refleksija**) o neravnopravnoj raspodeli obaveza u domaćinstvu, na štetu žene i s tendencijom reprodukcije u sferi rada, pokreće akciju usmerenu ka uključivanju drugih u specifičnu liniju delovanja [45, 52] (v. **dužnost, obavezanost**). Orijentacija angažmana je tada na težnji ka promeni patrijarhalnog obrasca, što se iskazuje kroz ravnopravnu raspodelu obaveza u domaćinstvu između muškaraca i žena. Mogućnost promene u tom slučaju direktno zavisi od refleksije aktera na sopstvenu poziciju i njenu uklopljenost u širi normativni sistem društva, a još značajnije od spremnosti aktera na dogovor i prilagođavanje novim okolnostima. Ova refleksivnost se manifestuje kroz molbe, a ponekad i kao zahtev koji vodi konfliktima, raspravama i pregovorima o raspodeli zaduženja (v. **poziv**), te [61] prema tome ne vodi nužno do angažmana kojim se nastoji uspostaviti ravnopravna raspodela obaveza.

Porodični angažman u formi kolektivne akcije prepoznaje se u samoniklim društvenim pokretima koji se oslanjaju na zajedničke interese, vrednosti i iskustva (tzv. *grassroots movements*, v. **društveni pokreti**). Na njima zasnovana mobilizacija aktera (v. **mobilizacija**) usmerena je na izmene politika i zakona koji se odnose na roditeljstvo, na iniciranje javnih diskusija o širokom spektru tema koje se tiču porodice i promišljanja uloge države u njima. Ovaj vid porodičnog angažmana najzastupljeniji je u političkim kontekstima u kojima preovlađuje nepoverenje u institucije i državne politike [12] (v. **društvena promena; institucija**). Primeri su *Home Birth Movement*, antivakcinalni pokret, pokreti za izmene imigracionih politika (poput *Politics of Noncitizenship*) itd. [50] [69, 24]

Za dalje čitanje:

- Ćeriman, Jelena, Irena Fiket (2020) „Intra-family engagement? A study of female academic staff at the University of Belgrade“, Stevanović, Lada, Mladena Prelić, Miroslava Lukić Krstanović (ur.), *Women Scholars and Scientists in Society*. Belgrade: Institute of Ethnography SASA, str. 89–98.
- Katalina, Fabian, Korolczuk Elzbieta (ur.) (2017), *Rebellious Parents: Parental Movements in Central-Eastern Europe and Russia*. Bloomington: Indiana University Press.
- Morgan, David (1996), *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press.
- Morgan, David (2000), „Risk and family practices: Accounting for change and fluidity in family life“, Silva, Elizabeth B., Carol Smart (ur.), *The New Family?*. London: SAGE, str. 13–30.
- Morgan, David (2001), *Rethinking Family Practices*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ortner, Sherry (1984), „Theory in anthropology since the sixties“, *Comparative Studies in Society and History*, 26 (1): 126–166.
- Pallares, Amalia (2014), *Family Activism: Immigrant Struggles and the Politics of Noncitizenship*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University

POLJE ANGAŽOVANOSTI

Aktivno građanstvo	20
Civilno društvo	21
Društveni odnos	22
Društvo	23
Institucija	24
Zajednica	25

Irena Fiket
Jelena Vasiljević

Aktivno građanstvo

naglašava delatnu dimenziju građanskog statusa (v. **građanin**). Bilo da se upotrebljava u deskriptivnom ili normativnom ključu, ovaj pojam se odnosi na angažman pojedinca za dobrobit zajednice čije pravno priznanje uživa (v. **zajednica**, **društveni angažman**). Istorijski i teorijski, pojam aktivnog građanstva pripada republikanskoj tradiciji građanstva i demokratije, u čijem je središtu *res publica* – zajednička stvar o kojoj su *dužni* da brinu svi građani. Zajednička nit koja povezuje različite mislioce ove tradicije, od Aristotela preko Rusoa do Arent, jeste insistiranje da građanstvo nije samo pravno-politička, već nužno i etička kategorija. Prema ovoj tradiciji građanstvo se ne može svesti na prava i statute, već implicira i obaveze prema sopstvenoj zajednici sugrađana, kao što se ni demokratija ne može svesti samo na predstavništvo (v. **obavezanost**). Značaj aktivnog građanstva unutar ovog modela demokratije (participativni, deliberativni i agonistički model) ogleda se ne samo u dužnosti i privilegiji da se doprinese političkoj zajednici, već i u razumevanju da se građanske vrline i sposobnosti mogu razviti isključivo kroz direktno učestvovanje u političkim procesima. Nasuprot ovakvom viđenju građanstva stoji model koji delimično proizilazi iz liberalne tradicije u kojoj se građanstvo prevashodno određuje na osnovu prava (negativnih sloboda) koje ono uživa u odnosu na institucije i druge članove političke zajednice. U okviru ovog modela građanstvo ima prvenstveno pasivan status; ono bira svoje predstavnike i na njih prebacuje pravo da umesto njega donosi odluke.

Uprkos ovoj istorijskoj situiranosti, sintagma *aktivno građanstvo* prevashod-

no pripada novijoj političkoj i društvenoj historiji i najčešće se upotrebljava u kontekstu normativnih napora da se odgovori na problem uočenog trenda pasivizacije građanstva i smanjenog interesovanja za društveni i politički život zajednice. U empirijskom smislu, ovaj pojam se usko vezuje za delovanje društvenih pokreta (v. **društveni pokreti**) ili slobodnih udruženja građana i građanki, u poslednje vreme sve češće referišući na one njihove tipove ili aktivnosti koji kritikuju negativne aspekte globalizacijskih procesa i predstavničke demokratije zbog udaljavanja moći odlučivanja od samih građana.

Za dalje čitanje:

- Held, David (2006), *Models of Democracy*. Redwood City: Stanford University Press.
- Lockyer, Andrew, Bernard Crick (ur.) (2010), *Active Citizenship: What Could it Achieve and How?* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mill, John Stuart (2001), *On Liberty*. Kitchener: Batoche Books.
- Packham, Carol (2008), *Active Citizenship and Community Learning*. Manchester: Metropolitan University.
- Pateman, Carole (1970), *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert (1993), *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Ivica Mladenović
Milan Urošević

Civilno društvo

(*societas civilis, communicatio, communio, communitas civilis, coetus*) je latinski prevod Aristotelovog izraza „politička zajednica“ (*koinonia politiké*) koji on u „Politici” definiše kao zajednicu slobodnih, jednakih

i moralnih građana koje povezuje volja da – pozivajući se na političku autonomiju – promovišu zajednički interes kako bi svoju slobodu odbranili od anarhije i despotizma. U epohi klasicizma, kod filozofa prirodnog prava i društvenog ugovora, civilno društvo je i dalje sinonim za organizovanu političku zajednicu koja se, ovog puta, kao kod Žan-Žaka Rusoa, suprotstavlja „prirodnom stanju“. Kod Imanuela Kanta na primer uočavamo razliku između građanskog udruživanja (*unio civilis*) koje nije društvo, već pravi društvo, i građanskog društva (*societas civilis*), tj. države. Tek u 19. veku, počevši sa teorizacijama Aleksisa de Tokvila, Fridriha Hegela i Karla Marksa, primećujemo sve veću tendenciju polarizacije civilnog ili građanskog društva i države, odnosno političkog društva, što je i danas opšte mesto u društvenim naukama. Karl Marks, za razliku od Fridriha Hegela, daje primat civilnom društvu – koje primarno povezuje sa klasnom borbom unutar ekonomske sfere – dok je, iz njegove perspektive, političko društvo oblast u kojoj bi nominalno trebalo da se uspostavlja medijacija između klasa u sukobu, ali ono je u praksi politički izraz klasnih sukoba i ima funkciju da petrifikuje klasne odnose uspostavljene unutar civilnog društva.

Jednu od najrazvijenijih koncepcija civilnog društva dao je italijanski filozof Antonio Gramši. Gramši, za razliku od Marksa, razlikuje tri nivoa: političko društvo (odnosi se na političku vlast i političke i pravne institucije), ekonomsku sferu (društveni prostor u kojem se odvijaju ogoljeni klasni sukobi) i civilno društvo (sfera koja obuhvata različite organizacije i udruženja kao što su sindikati, crkve, škole, univerziteti, naučne i umetničke institucije, sredstva masovnih komunikacija i sl.). Dok se u političkom društvu i ekonomskoj sferi klasni sukobi vode sredstvima prisile i nasilja, u civilnom društvu se, prema Gramšiju, ti sukobi vode putem „ubediivanja“.

Civilno društvo, dakle, nije isto što i civilni sektor (koji čine pre svega profesionalizovane nevladine organizacije) i može se definisati kao društvena sfera u kojoj nastaju norme delanja kroz sukob između različitih pojedinaca, društvenih grupa i klasa (v. **norme**). Važno je napomenuti da taj sukob nema nasilni oblik već podrazumeva formiranje saveza i antagonizama između aktera koji imaju različite poglede na svet. Njihov cilj u tim sukobima je promena normi delanja, koje nastaju u institucijama civilnog društva, u pravcu koji je u što većoj meri u skladu sa njihovim pogledom na svet. Stoga je civilno društvo mesto odvijanja socijalnih sukoba, ali takođe i mesto u kojem se mogu formirati manje ili više trajni klasni i drugi socijalni savezi kroz međusobno usklađivanje pogleda na svet i angažmana između sukobljenih aktera.

Za dalje čitanje:

- Blakeley, Georgina, Valerie Bryson (ur.) (2002), *Contemporary Political Concepts: A Critical Introduction*. London: Pluto Press.
- Chaniel, Philippe (2001), „Société civile, société civique? Associationnisme, libéralisme et républicanisme“, Laville, Jean-Louis (ur.), *Association, démocratie et société civile*. Paris: La Découverte, str. 141–161.
- Gramši, Antonio (2008), „Hegemonija, intelektualci, država“, Đorđević, Jelena (ur.), *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik, str. 148–154.
- Kaviraj, Sudipta, Sunil Khilnani (ur.) (2002), *Civil Society History and Possibilities*. New Delhi: Foundation books.
- Rainer, Forst (2017), „Civil society“, Goodin, Robert E., Philip Pettit, Thomas Pogge (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Hoboken: Blackwell Publishing, str. 452–462.

Ivica Mladenović
Milan Urošević

Društveni odnos

ili češće „društveni odnosi“ je izraz koji počinje da se pojavljuje krajem 18. veka u radovima enciklopedista i fiziokratskih ekonomista, ali i u političkim dekretima različitih ideološko-političkih struja, od revolucionara i socijalista, do reakcionara i liberala, koji mu pripisuju različita značenja s obzirom na svoje specifične svetonazore i interpretativne okvire društvenog sveta. U tom smislu je ilustrativna poruka Miraboa Francuzima povodom Ustava klera iz 1791: „Religija nije i ne može biti društveni odnos; ona je odnos pojedinačnog čoveka i nadnaravnog bića.“ Na ovo će dobiti odgovor od svog brata u emigraciji, inače kontrarevolucionara: „Šta! Religija, bez koje nikada neće postojati istinsko društvo, nije i neće biti društveni odnos!“.

Kako bilo da bilo, stabilnije značenje izraza „društveni odnos“ direktno se vezuje za razvoj nauke o društvu. Sociolog Maks Veber tako društveni odnos definiše kao usklađenost društvenih delanja više pojedinaca koji dolaze u dodir. Društveni odnos u veberovskoj tradiciji predstavlja, dakle, strukturu koja reguliše i ograničava delanje aktera putem normi. U društvenim naukama se jezička konstrukcija „društveni odnosi“ ipak najčešće vezuje za marksistički objašnjavački aparat, naime za Marksov koncept klasne borbe, koji se suprotstavlja konceptu „društvene veze“ i zauzima centralno mesto u „Kapitalu“. Za Karla Marksa je, tako, kapital jedan oblik društvenog odnosa između kapitalista i proletera koji on definiše kao „kapitalističku eksploataciju“.

S obzirom na to da nije konsenzualno prihvaćen značaj pojma „društveni odnos“ kao zasebnog sociološkog koncepta, on se retko pojavljuje u rečnicima i sociološkim priručnicima. Najopštije, oslanja-

jući se na marksističku tradiciju, „društvene odnose“ možemo definisati kao regulisane odnose interakcije, međuzavisnosti i najširih veza između pojedinaca i grupa koji su determinisani njihovom pozicijom u ekonomskoj sferi i u proizvodnji društvenog života. Stoga je društveni odnos jedan od primarnijih elementa angažmana (v. **društveni angažman**): on je formalni okvir relacije kroz koju akter (v. **akter**) upućuje poziv (v. **poziv**) drugom i time inicira angažman kao proces refleksije (v. **refleksija**) normi (v. **norma**) koje uređuju njihove društvene odnose.

| 8 |
| 10 |
| 61 |
| 64, 51 |

Za dalje čitanje:

- Kergoat, Danièle (2000), „Division sexuelle du travail et rapports sociaux de sexe“, *Dictionnaire critique du féminisme*. Paris: P.U.F.
- Marx, Karl (2019), *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de Proudhon*. Paris: Éditions Payot.
- Massa, Patrick (2007), „Le mythe méritocratique dans la rhétorique sarkozyste: une entreprise de démorisation“, *Contretemps* 20: 130–145.
- Vatin, François (2020), „Rapport social“, *Encyclopædia Universalis*, (internet), dostupno na: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/rapport-social/> (pristupljeno 26. februara 2021. godine).
- Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo, Tom prvi*. Beograd: Prosveta.

Milan Urošević
Ivica Mladenović

Društvo

(*societas*: udruženje, zajednica, skup, unija; *socius*: udružen, saputnik) kao pojam ulazi u širu upotrebu u 18. veku nastankom modernog, građanskog društva. U tom periodu ga neki autori, poput Žan-Žaka Rusoa, koriste kao sinonim za pojam civilnog društva (v. **civilno društvo**), od-

| 21 |

nosno političke zajednice (v. **zajednica**) i naglašavaju njegov jasno „istorijski karakter“. Društvo, dakle, više nije shvaćeno kao nekakva prirodna datost, već predstavlja proizvod društvenog dogovora kojim se ljudi dobrovoljno udružuju kako bi napustili prirodno stanje nesigurnosti i nasilja, potčinjavajući se suverenoj vlasti koja se vidi kao predstavnik kolektivne volje za redom i jedinstvom čitavog političkog korpusa.

| 25 |

Krajem 19. veka Ferdinand Tenies u svom klasičnom delu „Zajednica i društvo“ iz 1887. definiše pojam društva čija se upotreba ustalila u društvenim naukama. Ovaj nemački sociolog i filozof taj pojam određuje kao specifično uređenje društvenih institucija (v. **institucije**) koje se zasniva na racionalnom proračunavanju i interesima – kao što je slučaj sa institucijom tržišta ili političkom sferom zasnovanom na izboru političkih predstavnika – za razliku od zajednice kao institucionalnog uređenja zasnovanog na iracionalnim afektivnim odnosima kao što su porodični i rodbinski. Pojam društva se kasnije u 19. i 20. veku institucionalizacijom i razvojem antropologije i sociologije koristi sinonimno sa pojmom modernog društva. U toj upotrebi ovaj pojam je označavao društva Zapada, koja karakterišu „racionalno“ uređene institucije, mahom zasnovane na dobrovoljnom udruživanju pojedinaca. Time se on suprotstavlja pojmu „drevnog“ ili „primitivnog“ društva, kako se tada nazivaju društva ne-evropskog sveta, navodno zasnovana na iracionalnim religijskim i mitološkim osnovama.

| 24 |

U savremenim društvenim i humanističkim naukama pojam društva najčešće uključuje dve stvarnosti: 1. organizovane grupe ljudi sa čvrstim, dugoročnim uzajamnim odnosima, koje žive zajedno u okviru određenog pravnog ili kulturnog okvira i podređene su jedinstvenim normama, vrednostima i običajima; 2. totalitet institucija i organizacija koje funkcionišu

kao zasebno organizovan sistem. Društvo tako možemo definisati kao totalitet svih relacija između aktera i normi koje uređuju njihovo delanje i funkcionišu povezano kao sistem u određenom istorijskom periodu. Društvo je stoga najopštiji kontekst u kojem se dešava angažman (v. **društveni angažman**) kao akt refleksije (v. **angažovani akt; refleksija**) i promene postojećih normi delanja (v. **moć delovanja**).

| 8 |
| 31, 64 |
| 51 |

Za dalje čitanje:

- Tripković, Milan (2007), „Društvo“, Mimica, Aljoša, Marija Bogdanović (ur.), *Sociološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik, str. 91–92
- Šijaković, Ivan (2007), „Društvo, globalno“, Mimica, Aljoša, Marija Bogdanović (ur.), *Sociološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik, str. 94–96
- Milić, Vladimir (2007), „Društvo, moderno“, Mimica, Aljoša, Marija Bogdanović (ur.), *Sociološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik, str. 98–99
- Sekulić, Nada (2007), „Društvo, drevno“, Mimica, Aljoša, Marija Bogdanović (ur.), *Sociološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik, str. 94
- Holmwood, John (2006), „Society“, Turner, Bryan S. (ur.), *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 592
- Scruton, Roger (2007), *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan.

Petar Bojanić

Institucija

(*Institution; Stiftung; Istituzione*) je skup činilaca, činova i činjenica koje *figuriraju* pod odgovarajućim uslovima i pravilima u određenom vremenu i na nekom mestu. Složena i mnogoznačna veza figurativnog i figure sa institucijom i njenim praksama (Delez, v. **praksa**) verovatno može imati prednost nad drugim mogućnostima odre-

| 39 |

đenja nečega što je prevashodno postavljeno uspravno i traje u vremenu (*in-statuere*). Institucija (ili mnoštvo radnji koje institucionalizuju [Parsons]) pre svega je arhitektonska i artifičijelna tvorevina (prave je ljudi i ne tiče se ni prirode ni boga; zidanje Vavilonske kule prva je scena institucionalnog tvorenja) koja štiti zajednički rad od propadanja i stabilizuje veze između ljudi njihovim zajedničkim i angažovanim delovanjem (v. **zajednica, angažovani akti**). Institucionalni generativni i regenerativni potencijal uslovljen je njenom nužnom otvorenosti za nove angažovane članove i inovativne činioce (v. **poziv**). Ta ontološka nedovršenost i manjkavost institucionalnog, budući da latentno nedostaju novi angažovani i institucionalni činovi, mogla bi da se predstavi kao fiktivno socijalno telo (Santi Romano) kome uvek nedostaje deo realnosti. Nekim od poznatih karakteristika i paradoksa institucije – a) da institucija zavisi od drugih institucija i uvek je u vezi sa njima, b) da je u njenom poreklu sila i nasilje (Hjum) a da je istovremeno rat jedna od prvih institucija, c) da je prisilna jer istovremeno i zadovoljava instinkt (Hjum) i ograničava želju pojedinaca (Serl), d) da prethodi individualnom i individuama (Maus), e) da jezik kao ključna institucija prethodi svakoj mogućoj instituciji ali je i njen *a priori* – treba priključiti pre svega projektnu i dokumentacionu supstancu institucije i institucionalnog. Institucija kao projekt obezbeđuje zajednički opstanak grupe različitih aktera i elemenata u prostoru i vremenu (v. **grupa**), a dokumentacioni protokoli i arhivi potvrđuju da institucija postoji.

| 25, 31 |

| 61 |

| 14 |

Za dalje čitanje:

- Bojanić, Petar (2016), *O institucionalnom delovanju*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademska knjiga.
- Bojanić, Petar (2020), „What is an act of engagement? Between the social, collegial and institutional protocols“, Andina,

- Tiziana, Petar Bojanić (ur.), *Institutions in Action. The Nature and the Role of Institutions in the Real World*. Berlin: Springer, str. 113–128.
- Deleuze, Gilles (1953), *Empirisme et subjectivité*. Paris: PUF.
- Gehlen, Arnold (1969), *Moral und Hypermoral. Eine pluralistische Ethik*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- Guala, Francesco (2016), *Understanding Institutions*. Princeton: Princeton University Press.
- Hume, David (1739), *A Treatise of Human Nature*, London: Mary. J. Norton.
- Mauss, Marcel, Paul Fauconnet (1901), „Sociologie“, Dreyfus, Ferdinand-Camille, André Berthelot (ur.), *La Grande Encyclopédie*. Vol. 30. Paris: Société anonyme de la Grande Encyclopédie, str. 3–4.
- North, Douglass (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, Talcott (1982), *On Institutions and Social Evolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- Renard, Georges (1930), *La théorie de l'institution. Essai d'ontologie juridique*. Paris: Sirey.
- Romano, Santi (2018), *L'ordinamento giuridico*. Macerata: Quodlibet.
- Searle, John (2005), „What is an institution?“, *Journal of Institutional Economics* 1 (1): 1–22.

S a n j a I g u m a n

Zajednica

Postoji oko stotinu definicija pojma *zajednica* (*community*, *comunità*, *communauté*) koje se razlikuju s obzirom na to koja ih disciplina nudi, ali većina ovih definicija objašnjava šta bi zajednica trebalo da bude, a ne šta zapravo jeste.

„Zajednica“ nema unapred određenu fizičku lokaciju i jasne granice, ali se donekle odnosi na „sociološki konstruktivan model“ – skup smislenih interakcija, ponašanja i očekivanja njenih članova.

Precizno definisanje pojma zajednice otežava raznovrsnost u razumevanju njene strukture, dimenzije, okvira i slično. Čuveni

ni nemački sociolog Tenis je još krajem 19. veka pokušao da objasni razliku između zajednice (*Gemeinschaft*) i društva (*Gesellschaft*, v. **društvo**), insistirajući da se društvo za razliku od zajednice zasniva na strukturalnom uređenju institucija. „Zajednica“ se, makar implicitno, neretko i uopšteno poistovećuje sa pojmom grupa (v. **grupa**), ali i sa pojmovima naroda i nacije, budući da pripadnici takvih zajednica dele zajednički jezik, kulturu, poreklo i slično.

Nasuprot tome, „lokalna zajednica“ je zasnovana na prostornoj blizini koja obezbeđuje tešnju povezanost članova i njihovu svesnu pripadnost zajedničkom, lokalnom identitetu.

Poslednjih godina sve značajnije mesto, podjednako i u praksi i u teoriji, zauzima poseban tip zajednice: virtuelna zajednica. Iako nije reč o potpuno novom fenomenu, pojava i dostupnost interneta naglo su podstakli njen razvoj i uticaj. Članovi takvih zajednica nisu okupljeni u fizičkom, već u virtuelnom prostoru u kom uspostavljaju mrežu (v. **mreža**) interpersonalnih veza koju teoretičari često karakterišu kao „umreženi individualizam“. U ovim zajednicama, više nego u onim tradicionalnim, pojedinačno uključ enje i isključenje članova je vrlo lako.

Značaj zajednice tesno je povezan sa „društvenim angažmanom“ (v. **društveni angažman**): iako se društveno angažujemo kao pojedinci, ciljani objekat i motiv našeg aktiviranja se odnosi i na druge, potencijalno na bilo koga. Definisanje opštosti takvog smeranog uticaja zavisi od toga koliko je široko shvaćena zajednica u kojoj se angažman odvija.

Za dalje čitanje:

- Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London; New York: Verso.
- Bauman, Zygmunt (2001), *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.

- Chayko, Mary (2002), *Connecting: How We form Social Bonds and Communities in the Internet Age*. Albany: State University of New York.
- Cohen, Anthony P. (1985), *The Symbolic Construction of Community*. London: E. Horwood Ltd.; New York: Tavistock Publications.
- Chavis, David M., John R. Newbrough (1986), „The meaning of ‘community’ in community psychology“, *Journal of Community Psychology* 14 (4): 335–340.
- Day, Graham (2006), *Community and Everyday Life*. Abingdon: Routledge.
- Hiller, Ernest T. (1941), „The community as a social group“, *American Sociological Review* 6 (2): 189–202.
- Nikolić, Olga (2017), „Angažman i problem univerzalnosti: prefigurativna politika“, Zaharijević, Adriana, Jelena Vasiljević (ur.), *Angažman. Uvod u studije angažovanosti*. Novi Sad: Akademska knjiga; Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 55–68.
- Sarason, Seymour B. (1974), *The Psychological Sense of Community: Prospects for a Community Psychology*. San Francisco: Jossey-Bass.

ANGAŽOVANO DELANJE

Akcija	27
Aktivizam	27
Angažovana filantropija	28
Angažovana književnost	29
Angažovana umetnost	30
Angažovani akt	31
Angažovano istraživanje	32
Angažovano mišljenje	33
Dezangažman	33
Digitalni aktivizam	34
Građanska neposlušnost	35
Građanski angažman	36
Participacija	37
Politički angažman	38
Praksa	39
Revolucionarni angažman	41
Volontiranje	42

Akcija

(*action*, *Aktion*) predstavlja sinonim kako za individualno, tako i za kolektivno delanje (v. **moć delovanja**, **grupa**) koje se u značajnoj meri zasniva na nameri i/ili racionalno određenim ciljevima. Sprovođenje određene akcije podrazumeva da spoljni društveni faktori i/ili fiziološke datosti ispoljavaju manji stepen determinacije nad akterima (v. **delatnik**) u odnosu na njihovo svakodnevno ponašanje. Ipak, akcija u našem jeziku češće ima i drugo značenje koje je blisko pojmu inicijative i podrazumeva svaku vrstu (kolektivnog) društvenog delanja koje ima eksplicitno – nekad i formalno – zadate zahteve i ciljeve koji su usmereni ka ostvarivanju – ili pak sprečavanju – određene promene u datom društvenom okruženju (v. **aktivizam**; **volontiranje**). U tom pogledu, važno je istaći da pojedinci jednako kao i kolektivni akteri mogu artikulirati i podstaći akcije koje pak mogu imati različiti stepen formalizacije.

U kontekstu istraživanja društvenog angažmana prvo značenje koje referira na autonomiju delatnika pri postavljanju namera i racionalnih ciljeva u okviru nekog društvenog poretka ne može se poistovetiti sa pojmom angažmana, budući da se pravila i norme mogu racionalno i/ili s namerom slediti a da se pritom ne reflektuje (v. **refleksija**; **pažnja**) njihova opravdanost. Delanje koje potpada pod drugo značenje je značajno za studije angažovanosti zbog toga što se često tiče ispoljavanja **angažovanih činova** koji – kroz sadržajstvo – generišu emergentnu celovitost **društvenog angažmana**.

Za dalje čitanje:

Alexander, Jeffrey (1988), *Action and Its Environments*. New York: Columbia University Press.

Davidson, Donald (1980), *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.

Dewey, John (1922), *Human Nature and Conduct; an Introduction to Social Psychology*. New York: Holt.

Emirbayer, Mustafa, Ann Mische (1998), „What is agency?“, *American Journal of Sociology* 103 (4): 962–1023.

Vera Mevorah

Aktivizam

Aktivizmom nazivamo bilo koju vrstu individualne ili kolektivne aktivnosti usmerene ka proizvođenju promena u društvu. Šire postavljeno, aktivizam (lat. *activus*, *agere*; eng. *activism*, ger. *Aktivismus* i srp. *активизам*) podrazumeva određena dela, postupke, radnje individue ili grupe koji proističu iz uverenja u ispravnost takvog postupanja, s obzirom na mogućnost proizvodnje ili suspenzije određenih pojava, normi, vrednosti unutar društva ili zajednice (v. **društvo**, **zajednica**) ili uticaja na njih. Reč je o delanju koje može biti usmereno na promene (v. **društvena promena**), ali i na očuvanje normi ili poretka društva – u svakom slučaju na (ponovno) uspostavljanje određenih vrednosti ili društvenih ciljeva.

U političkim naukama aktivizam se posmatra kao specifičan oblik političke participacije građana (v. **participacija**) koji podrazumeva niz strategija i metoda delovanja: protestne šetnje, bojkoti, peticije, sve do radikalnijih nenasilnih i nasilnih oblika borbe – građanska neposlušnost, uništavanje imovine, nasilje. Strategije i modeli aktivizma su daleko brojniji ako uzmemo u obzir različite sfere u okviru kojih se deluje.

Aktivizam se danas izučava pre svega u okviru studija kolektivnog delanja i

političke mobilizacije, pa je u tom smislu ključan i za nastajanje i funkcionisanje društvenih pokreta (v. **društveni pokreti**). Aktivističke prakse istorijski najdirektnije povezujemo upravo sa građanskim pokretima u SAD i Evropi 1950-ih i 1960-ih godina, kao i sa novim društvenim pokretima koji nastaju od druge polovine 20. veka do danas.

U 21. veku aktivizam postaje jedan od dominantnih vidova političkog delovanja. Ipak, njega ne problematizujemo dovoljno kao način angažovanja pojedinaca i grupa u društvu (v. **društveni angažman**). Astra Tejlor je jedna od retkih koji kritički promišljaju aktivističke prakse. Ona osuđuje komodifikaciju i razvodnjavanje aktivizma (organizovanog delanja) do kojih je došlo proliferacijom kako pojma, tako i prakse u savremeno doba. O aktivizmu najčešće govorimo u kontekstu konkretne borbe i zalaganja – za rodnu ravnopravnost, zaštitu životne sredine – ili u kontekstu grupe koja se aktivistički angažuje: studentski aktivizam, građanski aktivizam itd. Pitanja koja preokupiraju naučnike danas u vezi su sa mogućnostima mobilizacije i borbe uz pomoć informaciono-komunikacionih tehnologija (v. **digitalni aktivizam**), kao i izazovi globalnog i transnacionalnog aktivizma.

Za dalje čitanje:

- Klimke, Martin, Joachim Scharloth (ur.) (2008), *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1955–1977*. London: Palgrave Macmillan.
- McAdam, Doug (1999), „The biographical impact of activism“, Giugni, Marco, Doug McAdam, Charles Tilly (ur.), *How Social Movements Matter*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, str. 117–146.
- Norris, Pippa (2002), *Democratic Fenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snow, David A., Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi, Holly J. McCammon (ur.) (2019), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Sullivan, Larry E. (ur.) (2009), *The SAGE Glossary of the Social and Behavioral Sciences*. Newbury Park: Sage Publications.

Taylor, Astra (2016), „Against activism“, *The Baffler* 30, (internet), dostupno na: <https://thebaffler.com/salvos/against-activism> (pristupljeno 4. marta 2021. godine).

Yang, Guobin (2016), „Activism“, Peters, Benjamin (ur.), *Digital Keywords: A Vocabulary of Information Society and Culture*. Princeton: Princeton University Press, str 1–17.

Bojana Radovanović

Angažovana filantropija

se može definisati kao svaka aktivnost koja je rezultat refleksije o postojećim društvenim vrednostima, normama i pravilima postupanja, te predstavlja delanje u pravcu njihove promene ili očuvanja s obzirom na viziju dobrobiti drugih ljudi, zajednice, društva ili čak sveta u celini (v. **društveni angažman**). Međutim, sam pojam filantropije jedan je od „suštinski spornih“: (nerazrešivi) sporovi se vode oko njegovog značenja i pravilne upotrebe. Najčešće rečničke odrednice ovog pojma su: 1) ljubav prema ljudima – čovekoljublje, kada se filantropija odnosi na osećanje; 2) postupanje u skladu sa načelom ljubavi prema ljudima – dobročinstvo, kada se filantropija odnosi na radnju. Čini se da bi sledeća definicija mogla najpotpunije da oslika ovu društvenu pojavu: *Filantropija je dobrovoljno davanje (posvećivanje) privatnih materijalnih i/ili nematerijalnih resursa ljudima, organizacijama i/ili životnoj sredini za dobrobit drugih i/ili za opšte dobro*.

Dobrovoljnost davanja se ogleda u odsustvu prinude u vidu zakonske obaveze ili fizičke prisile, što ne isključuje mogućnost da davalac sredstava doživi filantropski čin kao obavezu (v. **obavezanost**).

Cilj filantropije je *dobrobit* druge osobe, koja se ostvaruje kroz smanjenje patnje ili povećanje kvaliteta života i/ili *opšte dobro*, koje se odnosi na sve ono što unapređuje život članova zajednice (v. **zajednica**). Nije, međutim, isključena ni mogućnost da filantropski čin ili njegov ishod donesu dobrobit samom akteru. Drugi ljudi, oni koji primaju filantropske „usluge“, oni su za koje davalac sredstava nema zakonsku obavezu brige (v. **briga**), odnosno osobe koje nisu članovi njenog domaćinstva.

Dva su osnovna tipa *filantropskih aktivnosti*. *Dobrotvorno davanje*, odnosno *doniranje*, termin je koji označava dobrovoljno posvećivanje materijalnih dobara (novca, robe, ali i organa), dok se *volontiranjem* (v. **volontiranje**) naziva ulaganje vremena, rada i veština za dobrobit drugih i/ili za opšte dobro. Filantropsko delanje često podrazumeva promenu ili očuvanje društvenih vrednosti. Kada su razlozi dobrotvornog davanja i volontiranja poduprti refleksijom o društvenim normama, vrednostima i pravilima postupanja, te predstavljaju delanje u pravcu njihove promene ili očuvanja, u pitanju je angažovana filantropija.

Za dalje čitanje:

- Daly, Siobhan (2011), „Philanthropy as an essentially contested concept“, *Voluntas* 23 (3): 535–557.
- Gautier, Arthur (2019), „Historically contested concepts: A conceptual history of philanthropy in France, 1712–1914“, *Theory and Society* 48 (1): 95–129.
- Jung, Tobias, Susan Phillips, Jenny Harrow (ur.) (2016), *The Routledge Companion to Philanthropy*. Oxon: Routledge.
- Moody, Michael, Beth Breeze (ur.) (2016), *The Philanthropy Reader*. London: Routledge.
- Schuyt, Theo (2016), *Philanthropy and the Philanthropy Sector: An Introduction*. Oxon: Routledge.
- Sulek, Marty (2010a), „On the modern meaning of philanthropy“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (2): 193–2012.

- Sulek, Marty (2010), „On the classical meaning of philanthrōpía“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39 (3): 385–408.
- Wiepking, Pamela, Femida Handy (ur.) (2015), *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Aleksandar Pavlović

Angažovana književnost

(fr. *littérature engagée*, eng. engaged literature, it. *letteratura impegnata*, šp. *literatura de compromiso*) – a. književnost podrazumeva aktivan odnos pisca prema društvenoj i političkoj stvarnosti, kao i sklonost da se ona promeni putem literarnog delanja (angažmana, v. **društveni angažman, društvo**). Sartr, „otac angažovanosti“, kako ga naziva Danilo Kiš, polazi od stava o neizbežnoj situiranosti u vremenu i svetu i iz toga izvodi striktan zahtev književniku da bude odgovoran (v. **odgovornost, poziv**) prema vremenu u kom piše: „Pošto delujemo na naše doba samim svojim postojanjem, odlučili smo da ta akcija bude voljna... naša je namera da doprinesemo izvesnim promenama u Društvu koje nas okružuje“ (v. **društvene promene, akcija, sloboda**). Sartr razdvaja književnost od muzike, slikarstva, čak i poezije – za razliku od njih, pisac barata značenjima – „carstvo znakova, to je proza“. Bila bi glupost, kaže Sartr, zahtevati angažovanu poeziju: reči se u poeziji *preobražavaju*, a u prozi se *izražavaju*, a „govoriti znači delovati“. Prema tome, književnost – ovde shvaćena kao proza – jeste inherentno angažovana, jer imenovati znači otkrivati, a otkrivati se ne može bez želje za promenom.

Sartrovo, marksizmom inspirisano stanovište, pripada utilitarnom/ideološkom shvatanju književnosti i tendencije u književnosti i umetnosti (v. **angažovana umetnost**), nasuprot larpurlartističkom

| 8 |

| 23 |

| 53 |

| 61 |

| 69, 27 |

| 76 |

| 30 |

stanovištu da književnost i umetnost ne treba da imaju nikakvu instrumentalnu vrednost niti drugu svrhu mimo sebe same. Takođe, nasuprot Sartru, autori poput Vladimira Nabokova, Morisa Blanšoa, Kloda Simona, pa i Rolana Barta, smatraju da književnost ne treba da se bavi svetom nego sobom, te naizgled paradoksalno tvrde da je zapravo dezangažman (v. **dezangažman**) u književnosti njen vrhunski angažman. Različiti autori ostavljaju otvorenim pitanje kako se to književnost angažuje, da li samo po tome što i samo kada govori o određenim (aktuelnim) društvenim pojavama, odnosno kada o njima govori na određeni, ali uvek manje ili više neposredan i prepoznatljiv način ili je ona angažovana sama po sebi, u svojoj biti, kroz jezik ili kroz biće jezika?

| 33 |

Za dalje čitanje:

- Kiš, Danilo (1995), „Moć i nemoć angažovanosti“, *Homo Poeticus*. Beograd: BIGZ, str. 197–202.
- Pavlović, Aleksandar, Đurđa Trajković (2019), „Where is engaged literature?“, Ivković, Marjan, Srđan Prodanović (ur.), *Engaging (for) Social Change*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 219–239.
- Popović, Tanja (ur.) (2007), „Angažovana književnost“, *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art, str. 38–39.
- Sartre, Jean-Paul (1948), *Qu'est-ce que la littérature?*. Paris: Gallimard.
- Sartre, Jean-Paul (1981), „Angažovana književnost“, *Šta je književnost?*. Izabrana dela, knjiga 6. Beograd: Nolit, str. 3–16.
- Živković, Dragiša (ur.) (1985), „Angažman“, *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, str. 28–30.

Miloš Ćipranić

Angažovana umetnost

(fr. *art engagé*, eng. *committed art*, it. *arte impegnata*, šp. *arte comprometido*) kao institucija ima dužnost da utiče na menjanje društveno-političke stvarnosti. Budući njen konstitutivni i nužni element, umetničko delo se otuda posmatra kao *persona ficta*, nosilac odgovornosti ili pseudo-subjekt sposoban da deluje (v. **moć delovanja**). Dejstvo umetničkih dela zasniva se na onome što je označeno kao „paradoks fikcije“. Drugim rečima, nešto što po svom ontološkom statusu nije stvarno ipak je u stanju da proizvede istinska osećanja kod svojih konzumenata i da ih tako podstakne da propitaju sopstveni svetonazor.

| 51 |

S obzirom da postoji stanovište prema kojem dela prostornih i vizuelnih umetnosti ne mogu da budu angažovana jer nisu načinjena prevashodno od reči, što je neretko slučaj i sa muzičkim, oslonac njihove angažovanosti se prebacuje na *naslov* koji nose. Stoga, druge vrste umetnosti, poput proze (v. **angažovana književnost**) i filma, bile bi manje podložne problemu saopštavanja političkih poruka i iznošenja moralnih zahteva kroz vlastitu formu izraza. U nastojanju da zauzme odgovoran stav prema društvu u kojem se nalazi ili ka kojem stremi (v. **angažovani akt**), umetnik pred sebe postavlja dvostruki zadatak: prevazići larpurlartizam a ne zapasti u tendencioznost, kao moguće krajnosti vlastitog, dezangažovanog (v. **dezangažman**) ili angažovanog, ali svakako društveno značajnog gesta.

| 29 |

| 31 |

| 33 |

Za dalje čitanje:

- Ćipranić, Miloš (2019), „Painter and the pledge of silence“, Ivković, Marjan, Srđan Prodanović (ur.), *Engaging (for) social change*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str.

- Ferraris, Maurizio (2007), *La fidanzata automatica*. Milano: Bompiani.
- Levinas, Emmanuel (1948), „La réalité et son ombre“, *Les Temps modernes* 4 (38): 771–789.
- Mitrović, Andrej (1983), *Angažovano i lepo: umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914–1945)*. Narodna knjiga: Beograd.
- Sartre, Jean-Paul (1948), *Qu'est-ce que la littérature?*, Paris: Gallimard.

Petar Bojanić

Angažovani akt

- (*Engagement; Impegno; Commitment; Compromiso*) vrsta je socijalnog akta koji je presudan za konstituisanje grupe ili institucije (v. **grupa, institucija**). Angažovana bi bila ona radnja koja je pre svega javna ili objavljena (posredi nije nikakav negativan socijalni akt ili nesaopštena radnja izvedena u tišini); to je provokativan čin koji je zapravo poziv ili poruka svima, drugima (*com-mittere* može da znači „poslati“) ili podsticaj svima da se zbliže i pridruže, ne samo članovima jedne grupe nego i onima koji nisu prisutni (v. **poziv**). Naime, *to commit* podrazumeva akciju (v. **akcija**) koja podstiče druge da nešto urade, ili ih obavezuje da nešto urade zajedno tako što će delovati kao članovi jednog budućeg zajedničkog tela, *a committee*. Prema Margaret Gilbert, „pridružujući zavet međusobno obavezuje strane da rade u skladu sa zavetom“ (v. **dužnost, odgovornost**). Međutim, angažovani postupak specifičan je, između ostalog, po tome što podrazumeva visok stepen zalaganja („dati sve od sebe“, „založiti se do kraja“) i jednu vrstu požrtvovanosti (žrtvovanja za druge, ili s drugima, ili ka drugima, ili umesto drugih, žrtvovanja kao približavanja) koja je istovremeno i činjenje koje poziva druge da se pridru-

že, da ponove „našu“ akciju i tako konstruišu budući zajednički rad (za više razlika između *commitment* i angažman, v. **obavezanost**). Takvom požrtvovanosti se približavamo drugima („reč *engager* potiče od glagola *vado*, germanska reč je *wadi*, latinska reč *vas, vadis*, znači 'napredujem ka drugom'“; (P. Kemp)). U tom smislu, sa drugima se povezuje onda kada „ulažemo“ ili „stavljamo nešto“ (*mettre en gage* ili *donner en gage*) pred njih i na taj način ih 'teretimo' i 'pritiskamo' da slede našu akciju. Dve reči ili dva protokola – francusko-englesko-nemačko angažovanje (*engagement, engager*) i englesko-francuski zavet ili zalaganje (*commitment, commettre*) – impliciraju da moramo govoriti o jednoj specifičnoj vrsti obaveze (ona nije ni savršena ni samo nesavršena obaveza) zaduženoj za konstituisanje *grupnog činioaca (group agency), angažovane grupe* ili institucije.

Za dalje čitanje:

- Becker, Howard S. (1960), „Notes on the concept of commitment“, *The American Journal of Sociology* 66 (1): 32–40.
- Becker, Howard S. (1960), „Notes on the concept of commitment“ *The American Journal of Sociology* 66 (1): 32–40.
- Bojanić, Petar, Edvard Đorđević (2017), „Engagement + (Joint) commitment. On the obligation to act together“, Zaharijević, Adriana, Jelena Vasiljević (ur.), *What is an Engagement. Introduction to the Engagement Studies*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademska knjiga, str. 34–37.
- Bojanić, Petar (2020), „What is an act of engagement? Between the social, collegial and institutional protocols“, Andina, Tiziana, Petar Bojanić (ur.), *Institutions in Action. The Nature and the Role of Institutions in the Real World*. Berlin: Springer, str. 113–128.
- Gilbert, Margaret (2003), *Marcher ensemble. Essais sur les fondements des phénomènes collectifs*. Paris: PUF.
- Gilbert, Margaret (2013), „Commitment“ In Hugh LaFollette (ed.), *The International Encyclopedia of Ethics*. London: Wiley-Blackwell, str. 899.

| 52 |

Gilbert, Margaret (2014), *Joint Commitment. How We Make the Social World*. Oxford: Oxford University Press.

Johnson, Michael P. (1973), „Commitment: A conceptual structure and empirical application“, *The Sociological Quarterly* 14 (3): 395–406.

Kemp, Peter (1973), *Théorie de l'engagement*. Tom 1: *Pathétique de l'engagement*. Paris: Seuil.

Ana Đorđević

Angažovano istraživanje

(*engaged research, engagierte Forschung, recherche engagée, ricerca impegnata*) je oblik angažovane delatnosti koja je nastala na temelju kritički i emancipatorski nastrojene društvene teorije. Ono predstavlja istraživački pristup zasnovan na uverenju da ideološki neutralna društvena nauka nije moguća. Stoga angažovano istraživanje za svoj osnovni princip uzima preispitivanje svrhe, interesa i odgovornosti unutar postojećih društvenih praksi i njihovih implikacija po pripadnike određene društvene zajednice. Njegove glavne odlike su participacija (v. **participacija**), odnosno zajedničko učešće naučnika i nosilaca interesa, lokalne zajednice ili javnosti u istraživanju i aktivistički odnos istraživačkog tima prema predmetu istraživanja, te iniciranje pozitivne promene u skladu sa kriterijumima same zajednice (v. **društvena promena**). Naučnici i učesnici su zajedno posvećeni izučavanju i istovremenom menjanju uslova ili prakse kojima je zajednica učesnika pogođena. Kolaboracija podrazumeva iskren odnos između svih aktera istraživanja, koji je zasnovan na poverenju, recipročnosti i svesti o poželjnosti ishoda udruženog naučno-praktičnog delovanja (v. **poverenje**, **briga**, **solidarnost**).

Angažovani istraživači kritički nastupaju prema odnosima moći koji produkuju uslove života koji su nepovoljni po određenu lokalnu zajednicu i interese njenih članova (v. **refleksija**) i stoga, u saradnji s njima, detektuju i razobličavaju posledice takvih odnosa, te otvaraju mogućnosti da se oni promene. U skladu s tim, angažovani istraživači su posebno osetljivi na praktične i etičke posledice metodoloških oduka: kritički su nastrojani prema tradicionalnoj predstavi istraživača kao eksperata saznanja, a učesnika istraživanja kao pasivnih subjekata. Angažovana istraživanja primenjuju bogat skup raznovrsnih metoda i tehnika za analizu društvene stvarnosti, koje proceduralno podržavaju refleksivan i kritički odnos prema njenim praktičnim i ideološkim posledicama po aficirane pripadnike zajednice. U donošenju i sprovođenju metodoloških odluka tokom celokupnog procesa učestvuju svi članovi istraživačkog tima.

Među značajnijim vrstama angažovanog istraživanja izdvajaju se akciono participatorno istraživanje, na zajednici zasnovano istraživanje i kolektivni rad sećanja.

Za dalje čitanje:

Denzin, Norman K., Yvonna S. Lincoln, Linda T. Smith (2008), *Handbook of Critical and Indigenous Methodologies*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Fitzgerald, Hiram E., Cathy Burack, Sarena Seifer (2010), *Handbook of Engaged Scholarship. Tom 1: Institutional Change*. Lansing: Michigan State University.

Greenwood, Davydd J., Morten Levin (1998), *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Habermas, Jürgen (1975), *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit.

Harding, Sandra (1991), *Whose Science, Whose Knowledge: Thinking from Women's Lives*. New York: Cornell University Press.

James, Paul, *Engaged research*, (internet), dostupno na: https://www.westernsydney.edu.au/__data/assets/pdf_file/0009/1149876/

Engaged_Research.pdf (pristupljeno 2. juna 2021. godine).

Silverman, Robert Mark, Kelly L. Patterson (2015), *Qualitative Research Methods for Community Development*. New York: Routledge.

Marko Konjović

Angažovano mišljenje

predstavlja vid praktičkog i vrednosno/normativno orijentisanog razmišljanja o društvenim i političkim problemima sa kojima se jedna zajednica suočava, razmišljanja koje iznalazi i zastupa određena rešenja (v. **refleksija, norme**). Angažovano mišljenje podrazumeva analiziranje društvenih i političkih problema „odozdo“. Drugim rečima, angažovano mišljenje počinje od identifikovanja konkretnog fenomena koji je predmet izučavanja, te nastoji da rekonstruiše međusobno suprotstavljene pretpostavke i vrednosti koje generišu problem (v. **kritika, pažnja**). Idealno, angažovani teoretičar, odnosno teoretičarka, koristiće svoje stručno znanje ne samo da dublje razume dati društveno-politički problem kao i njegovo mesto u široj društvenoj strukturi, već i da zastupa određeno rešenje problema. U tom smislu, angažovani mislilac učestvovalaće u procesu javne demokratske debate sa ciljem da doprinese pozitivnim promenama u društvu (v. **građanski angažman, aktivno građanstvo**).

Ovako shvaćeno, angažovano mišljenje ima najmanje tri ključne vrline. Usvajanjem angažovanog pristupa praktičkom razmišljanju, najpre, teoretičar/ka u značajnoj meri može da predupredi epistemički dogmatizam, budući da analiza određenog problema podrazumeva razmatranje epistemičke perspektive onih

kojih se određeni problem najdirektnije tiče. S tim u vezi, drugo, angažovano mišljenje predstavlja moralno odgovorno mišljenje: razmatranjem različitih epistemičkih perspektiva, angažovani teoretičar/ka iskazuje poštovanje prema osobama. Najzad, postoji velika verovatnoća da angažovano mišljenje iznedri normativne smernice koje bi bile prihvatljive građanima, aktivistima i političarima, budući da je mogućnost implementacije preporuka jedna od ključnih stavki koju angažovani teoretičar/ka uzima u razmatranje prilikom svog zalaganja za razrešenje datog društveno-političkog problema.

Za dalje čitanje:

- Anderson, Elizabeth (2010), *The Imperative of Integration*. Princeton: Princeton University Press.
- Sen, Amartya (2011), *The Idea of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wolff, Jonathan (2019), „Method in philosophy and public policy: Applied philosophy versus engaged philosophy“, Lever, Annabelle, Andrei Poama (ur.), *The Routledge Handbook of Ethics and Public Policy*. New York: Routledge, str. 13–24.
- Wolff, Jonathan, Avner de-Shalit (2007), *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.

Zona Zarić

Dezangažman

(*disengagement, désengagement*) označava čin, odnosno proces obustavljanja ili potpunog izlaska iz afektivne ili konkretne involviranosti u određenoj aktivnosti, konfliktu ili organizaciji. Pored humanističkih i društvenih nauka, pojam dezangažmana se sreće i u ginekologiji, u kojoj predstavlja izlazak, probijanje, odvajanje

fetusa; u vojnoj terminologiji pak implicira prekid borbe, dok u mehanici podrazumeva odvajanje jednog dela mašine od celine nakon čega taj deo više ne funkcioniše.

Albert Bandura je u svojim radovima pokazao kako psihološki mehanizmi dezangažmana utiču na društveni, radni i politički život pojedinaca i grupa, kao i implikaciju ovih praksi na njihovo etičko ponašanje i izbore (v. **praksa**). Ukratko, etimološki i filozofski gledano, dezangažman simbolizuje odvojenost od celine, tj. prestanak funkcionisanja i rada *sa* i *za* celinu (v. **zajednica, posvećenost**).

Dezangažman može biti direktno povezan s odbacivanjem akcije (v. **akcija**) i apatijom, koji se manifestuju kako na ideološkom, tako i na pragmatikom nivou. Pored individualnog, često govorimo i o kolektivnom dezangažmanu (v. **društveni angažman**), koji može imati dalekosežne društvene i političke posledice, naročito kada mu prethodi svojevrsni moralni dezangažman ili detronizacija interiorizovanih moralnih standarda čiji je efekat gubljenje interesovanja (v. **pažnja**) za relevantne javne događaje od šireg društvenog interesa. Time se pojačava potencijal za legitimizaciju nehumanih društvenih praksi, urušavanje društvene kohezije i etabliranje društvene anomije, bilo postepeno, bilo nasilno. Tako shvaćen dezangažman blisko je povezan sa marksističkim konceptom otuđenja. Međutim, nešto što je u jednom referentnom sistemu dezangažman može istovremeno u drugom biti angažman. Osim toga, dezangažman je nekada jedini način da se odgovarajuće angažujemo. Jedna od najčešćih definicija dezangažmana koju nalazimo u rečnicima jeste *oslobodjenost od obaveza*, odnosno oslobađanje od obaveze koja nije u skladu sa moralnim načelima (v. **dužnost, odgovornost, obavezanost**) ili koja predstavlja izazov i otpor nečemu, određenim pravilima, protokolima ili normama (v. **otpor**,

norme). Dezangažman takođe predstavlja i namerni oblik neistupanja u nekim situacijama. Uzmimo za primer Gandijevo učenje o *satjagrahi* ili nenasilnom otporu.

Za dalje čitanje:

- Bandura, Albert (2015), *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York: Worth.
- Kohlberg, Lawrence (1984), *The Psychology of Moral Development. Tom 2*. New York: Harper & Row.
- Sartre, Jean-Paul (1983), *Cahiers pour une morale*. Paris: Gallimard.
- Milgram, Stanley (1974), *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York: Harper & Row.
- Tilker, H. A. (1970), „Socially responsible behavior as a function of observer responsibility and victim feedback“, *Journal of Personality and Social Psychology* 14: 95–100.
- Weiner, Bernard (1986), *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*. New York: Springer-Verlag.

Ljubiša Bojić

Digitalni aktivizam

predstavlja upotrebu elektronskih alata kako bi se ostvarile društvene promene (v. **društvena promena**). Među elektronske aplikacije koje se koriste u digitalnom aktivizmu ubrajaju se društveni mediji, podcasti, forumi, sajтови na kojima se objavljuju vesti (komentarisanje), mejlovi i slično.

Sinonimi za digitalni aktivizam su onlajn aktivizam, veb aktivizam, veb organizovanje, sajber-aktivizam i e-aktivizam. Kao forma aktivizma, digitalni aktivizam se odnosi na borbu za moć, te prema tome na kontrolu i otpor. Makoj i Ajers (McCaughey & Ayers, 2003) smatraju da je digitalni aktivizam promenio

| 27 | značenje samog aktivizma (v. **aktivizam**)
| 25 | i redefinirao zajednicu (v. **zajednica**),
kolektivni identitet i demokratsku pro-
menu.

Digitalni aktivizam često podrazu-
meva korišćenje mobilnih telefona, što
omogućava protestno organizovanje, ulič-
nu gerilu i ostale brze reakcije na društve-
ne događaje. Tako je jedna od glavnih ka-
rakteristika društvenih pokreta iniciranih
digitalnom tehnologijom – brzina kojom
oni nastaju i postaju masovni. Sa jedne
strane, mogućnost brze mobilizacije elek-
tronskim alatima može se videti kao šansa
za javnu kontrolu demokratskog sistema,
ali istovremeno i pretnja po bezbednost i
javni red i mir.

U okolnostima kada je ugrožena
demokratija, blagodareći elektronskim
aplikacijama, brzo se formiraju protesti
kao reakcija na hapšenja i ostale repre-
sivne mere. Poznat je niz pobuna inici-
ranih preko društvenih medija, najčešće
korišćenjem tvitera (Twitter). Primeri su
mnogobrojni: građanski nemiri u Molda-
viji 2009. godine, izborni protesti u Ira-
nu od 2009. do 2010. godine, revolucija
u Tunisu između 2010. i 2011. godine,
revolucija u Egiptu 2011. godine, kojom
je okončan režim Hosnija Mubaraka, re-
volucija u Ukrajini u novembru 2012. go-
dine, gerila demonstracije u Hong Kon-
gu 2019. godine, protesti ispred Skupštine
Srbije 2020. godine, kao reakcija na
restrikcije izazvane koronavirusom, te
napad na Kapitol u SAD 2021. godine,
kada su pristalice Donalda Trampa po-
kušale da preokrenu ishod predsedničkih
izbora u toj zemlji.

Za dalje čitanje:

Launey, Guy D. (2020), „Coronavirus: Belgrade
protesters storm Serb parliament over
curfew“, *BBC News*, July 8, (internet),
dostupno na: [https://www.bbc.com/news/
world-europe-53332225](https://www.bbc.com/news/world-europe-53332225) (pristupljeno 2. juna
2021. godine).

Lewis, Kevin, Kurt Gray, Jens Meierhenrich
(2014), „The structure of online activism“,
Sociological Science, 1 (1): 1–9.
McCaughy, Martha, Michael D. Ayers (2003),
*Cyberactivism: Online Activism in Theory and
Practice*. New York: Routledge.
Miriam Lo, Ming-Cheng (2010), *The Power of the
Internet in China: Citizen Activism Online*
*The Power of the Internet in China: Citizen Activism
Online*. New York: Columbia University
Press.
Purbrick, Martin (2019), „A report of the 2019
Hong Kong protests“, *Asian Affairs*, 50(4):
465–487.

Irena Fiket
Sara Nikolić

Građanska neposlušnost

Termin građanska neposlušnost u rečnik
savremene političke teorije uveo je Hen-
ri Dejvid Toro (Henry David Thoreau)
1848. godine, kako bi ukazao na oprav-
danost kršenja normi pravnog poretka
kada se smatra da su one (v. **norma**) pro-
tivne savesti i ljudskim pravima. U eseju
o građanskoj neposlušnosti Toro ukazuje
na moralnu obavezu (v. **obavezanost**;
dužnost) odbijanja plaćanja poreza koje
je američka vlada nametnula građanstvu
kako bi nastavila rat u Meksiku, uvodeći
elemente savesti i neophodnosti moralne
utemeljenosti pravnih normi, odnosno za-
kona i propisa (v. **pravda**). Na taj način gra-
đanska neposlušnost se pozicionira unutar
jurnaturalističkog razumevanja prava, na-
suprot pozitivističkom shvatanju.

Koncept građanske neposlušnosti
inspirisao je brojne društvene pokrete
(v. **društveni pokret**, **građanski angažman**,
društveni angažman) i tokom dvadeset-
tog veka predstavljao značajno sredstvo
pritiska da se promene diskriminatorni
zakoni (v. **reforma**). Jedan od najpoznat-

| 39 | tjih primera građanske neposlušnosti na delu (v. **prakse**) je protivljenje Roze Parks da u punom autobusu ustupi mesto belcu, čime se ova mlada žena usprotivila Zakonu o rasnoj segregaciji u javnom prevozu (v. **jednakost, otpor**). Ovaj događaj | 71, 54 | podstakao je ne samo bojkot gradskog saobraćaja, već i jedan od najuspešnijih masovnih pokreta protiv rasne diskriminacije u novijoj istoriji. Godinu dana od ovog | 31 | pokretačkog događaja (v. **angažovani akt**) Vrhovni sud SAD proglasio je zakon iracionalnim i ukinuo ga.

Osnovna odlika građanske neposlušnosti je ukazivanje na opravdanost nepoštovanja pozitivnih normi kada su razlozi za nepoštovanje univerzalnije i pravednije prirode od opravdanja na kojima se temelji sama norma. Druga važna odlika građanske neposlušnosti jeste njen nenasilni karakter – utemeljen u hrišćanskoj, hinduističkoj i budističkoj tradiciji – čime se ovaj oblik kolektivnog angažmana razlikuje od drugih vrsta aktivističkog političkog delanja (v. **aktivizam, politički angažman, revolucija**). Treća ključna odlika građanske neposlušnosti je to što je ona uvek usmerena ka javnosti. Drugim rečima, praktikovanje građanske neposlušnosti nužno sadrži i jedan vlastitim angažmanom transparentno | 27, 38 | impliciran poziv (v. **poziv**) usmeren ka | 75 | drugim članovima zajednice, da nam se u kršenju pozitivnih normi koje se smatraju nepravednim pridruže. | 61 |

Za dalje čitanje:

- Gandhi, Mahatma K. (1961), *Non-violent Resistance (Satyagraha)*. New York: Schocken Books.
- Griswold, Erwin N. (1968), „Dissent 1968“, *Tulane Law Review* 42 (4): 726–739.
- King, Martin Luther jr. (1958), *Stride toward Freedom: The Montgomery Story*. New York: Harper & Brothers.
- Lynd, Staughton (1965), *Non-violence in America: A Documentary History*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Thoreau, Henry David (1849), „Resistance to civil government: A lecture delivered in 1847.“,

Peabody, Elizabeth (ur.), *Aesthetic papers*. Cornell: Cornell University Library, str. 189–213.

Arendt, Hannah (1972), *Crises of the Republic: Lying in Politics, Civil Disobedience, On Violence, Thoughts on Politics and Revolution*. New York: Harcourt.

Vujo Ilić

Građanski angažman

odnosi se na individualne ili kolektivne akcije koje adresiraju neke od uočenih problema u javnoj sferi (v. **akcija**). Građanski angažman usmeren je na popravljnje kvaliteta života u zajednici i obuhvata širok spektar tradicionalnih i manje tradicionalnih političkih aktivnosti: od volontiranja u distribuciji hrane najugroženijim članovima zajednice, učestvovanja u uređivanju javnih prostora ili roditeljskim grupama u školama, preko obraćanja izabranom predstavniku na društvenim mrežama, do glasanja na izborima.

Iako su aktivni građani (v. **aktivno građanstvo**) važni za zajednice (v. **zajednica**), a građanski angažman pruža višestruke koristi pojedincima, uočeno je da poslednjih decenija dolazi do smanjivanja obima građanskog angažmana, naročito kod mlađih generacija, što u mnogim zemljama poprima razmere krize. Prema Patnamu (Putnam, Robert D.), građanski angažman stvara društveni kapital – povezivanje pojedinaca dovodi se u vezu sa normama reciprociteta i poverenja (v. **norma; poverenje**), koje utiču na širok spektar društvenih odnosa. Iako je aktivno građanstvo važno za pojedince, koliko i sfera rada ili porodičnih odnosa (v. **porodica**), pažnja koja se posvećuje problemu građanskog dezangažmana (v. **dezangažman; pažnja**) u najboljem

slučaju oscilira i svakako se ne nalazi među političkim prioritetima.

Građanski angažman utiče na pojedince i zajednicu na više načina. On pozitivno utiče na individualni razvoj, jer produbljuje mreže društvene podrške, približava pojedince drugim ljudima i organizacijama sa kojima dele norme i standarde ponašanja i, možda najvažnije, pruža osećaj svrhe i ispunjenosti. Sa druge strane, građanski angažman pruža brojne koristi društvu – i onima koji su aktivni i onima koji nisu. Kolektivne akcije koje nastaju i realizuju se kroz građanski angažman pomažu da se saberu resursi, prošire informacije i ostvare programi od kojih imaju koristi svi članovi zajednice. Kada se građanski angažman usmeri prema donosiocima odluka, oni se podstiču da budu efektivniji i odgovorniji prema zajednici.

Međutim, iako su mnogi autori isticali značaj koji građanski angažman, posebno razičite forme građanskog udruživanja, ima za održavanje demokratije, postoje i brojna upozorenja o njegovoj „tamnoj strani.“ Pojedinci sa ekstremnijim političkim stavovima češće su angažovani nego ostali građani, pa tako njihova aktivnost u javnoj sferi može imati neželjene posledice po pojedince, dok, na nivou zajednice, njihovo angažovanje može voditi većoj društvenoj polarizaciji. Na ideološkom planu, građanska angažovanost može se predstavljati kao zamena za političku participaciju (v. **participacija**), ili kao način da se ograniči uloga države u savremenim društvima.

| 37 |

Za dalje čitanje:

De Tokvil, Aleksis (1990), *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Norris, Pippa (2007), „Political activism: New challenges, new opportunities“, Boix, Carles, Susan C. Stokes (ur.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. New York: Oxford University Press, str. 628–652.

Pancer, Mark S. (2014), *The Psychology of Citizenship and Civic Engagement*. Oxford: Oxford University Press.

Putnam, Robert D. (2003), *Kako demokratiju učiniti djelotvornom: civilne tradicije u modernoj Italiji*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Putnam, Robert D. (2008), *Kuglati sam: slom i obnova američke zajednice*. Novi Sad: Mediterran publishing.

Skocpol, Theda, Morris P. Fiorina (2004), *Civic Engagement in American Democracy*. Washington: Brookings Institution Press.

Vujo Ilić

Participacija

podrazumeva učestvovanje građana (v. **građanin**) u političkim procesima od važnosti za širu zajednicu (v. **zajednica**). U političkoj teoriji je još od antičkih korena postojalo uverenje da je građanska participacija dobra za društvo. Široko učešće građana u javnim poslovima uglavnom se smatralo esencijalnim za demokratiju, iako je postojala i struja koja je težila da ograniči ili minimizira participaciju, dok i danas postoje gledišta da je dovoljno ili čak i bolje da neki građani povremeno glasaju. Ipak, sve manje učešće građana u političkim procesima u demokratskim društvima uglavnom se posmatra sa zabrinutošću i predmet je duge debate o mogućim uzrocima i posledicama.

| 13 |

| 25 |

Participacija se često svodi na učešće građana na izborima i formalno partijsko organizovanje (v. **politički angažman**). Dok se jedni zalažu za primat posrednih oblika učestvovanja u političkim procesima, putem izabranih predstavnika, drugi traže da se građani direktnije uključe u odlučivanje. Međutim, iako je u demokratijama učestvovanje na izborima dugo bilo glavni i najrašireniji oblik participacije, poslednjih decenija su drugi oblici

| 38 |

u ekspanziji: od demonstracija i protesta, preko dobrovoljnih udruženja, profesionalnih interesnih grupa, do nacionalnih i transnacionalnih društvenih pokreta i aktivističkih mreža (v. **grupa; društveni pokret; mreža; aktivizam; angažovana filantropija; volontiranje**).

| 14 |
| 12, 16, 27 |
| 28, 42 |

Participacija se može posmatrati izolovano od tipa političkog režima, ali takođe može imati različite ishode u demokratskim i autokratskim sistemima. Iako nema slaganja oko toga koliko participacije je dovoljno, u demokratijama se široka participacija uglavnom ne smatra lošom po društvo. Sa druge strane, u autokratijama, u kojima nominalno demokratske institucije i mehanizmi služe nedemokratskim ciljevima, stvari stoje drugačije. Tako mnogi nedemokratski sistemi traže od građana široko učešće u javnoj sferi – koju drže pod čvrstom kontrolom.

Pitanje koje postaje sve važnije poslednjih godina jeste opravdanost učešća građana u političkim procesima u mešovitim (hibridnim) režimima, koji imaju karakteristike i demokratija i autokratija. Pojedini autori tako smatraju da bi učestvovanje u demokratskim procesima u takvim okolnostima moglo biti opravdano ukoliko nema drugih načina da se učestvuje u političkom životu, ukoliko je podsticanje participacije važnije od trenutne legitimacije vlasti, ako bi to moglo da bude nenasilno sredstvo za destabilizovanje autoritarne vlasti (v. **društvena promena; reforma; revolucija**) i ukoliko se time dugoročno osnažuju demokratske institucije (v. **institucije**).

| 69, 74, 75 |
| 24 |

Za dalje čitanje:

- Almond, Gabriel A., Sidney Verba (2000), *Civilna kultura: Politički stavovi i demokratija u pet zemalja*. Zagreb: Politička kultura.
- Aristotel (1960), *Politika*. Beograd: Kultura.
- Barber, Benjamin R. (2003), *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.

- Gandhi, Jennifer, Ellen Lust-Okar (2009), „Elections under authoritarianism“, *Annual Review of Political Science* 12: 403–422.
- Held, David (1990), *Modeli demokratije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Isiksel, Turkuler, Thomas Pepinsky (2019), *Voting in Authoritarian Elections*. Working paper.
- Norris, Pippa (2002), *Democratic Phoenix Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa (2011), *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert D. (2003), *Kako demokratiju učiniti djelotvornom: civilne tradicije u modernoj Italiji*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Putnam, Robert D. (2008), *Kuglati sam: slom i obnova američke zajednice*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Šumpeter, Jozef A. (1998), *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*. Beograd: Plato.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie (1972), *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.

Ivica Mladenović
Milivoj Bešlin

Politički angažman

je jedan od oblika javnog individualnog ili grupnog investiranja u okviru lokalne, nacionalne ili globalne političke zajednice koje je vođeno osobenim idejno-ideološkim svetonazorom i političkim ciljevima (v. **grupa, zajednica**). „Politički angažman“ tako predstavlja deo šireg društvenog angažmana, a ideja koja se nalazi u njegovoj osnovi povezana je sa pretpostavkom da građani (v. **građanin**) nisu objekti već subjekti politike, odnosno da su oni nosioci političke suverenosti.

| 14, 25 |
| 13 |

Politički angažman je u antičko doba podrazumevao zastupanje ideja javnog dobra i bio je neodvojiv od poimanja etike i opšteg interesa, shvaćenih u kontekstu staleškog društva. Participacija

- | 37 | (v. **participacija**) u poslovima grada (polisa) smatrana je najvišom građanskom dužnošću viših slojeva. U srednjem veku, politički angažman je bio sveden na delatnost vladara i najmoćnijih feudalaca koji su bili podređeni crkvi kao vrhovnoj
- | 24 | institucionalnoj legitimaciji (v. **institucija**) ili su se borili sa crkvenim klerom za prvenstvo političke legitimacije. U modernom dobu se javlja novi oblik „političkog angažmana“ vezan za državu kao unapređeni organizacioni oblik društva. „Politički angažman“ se tako odnosi na veštine i podrazumeva empirijsko znanje i pragmatizam, a ne više vrline i etičke koordinate. Najzad, uporedo sa jačanjem institucija civilnog društva (v. **civilno**
- | 21 | **društvo**), razvija se i pluralistički vid „političkog angažmana“ koji više nije vezan isključivo za državu i njeno institucionalno ustrojstvo, već se odnosi i na sve vidove uticaja u cilju ograničenja njene moći. Time je „politički angažman“ dobio složeniji oblik ne samo vođenja javnih poslova već i zastupanja parcijalnih interesa društvenih grupa.

- U savremenosti, „politički angažman“ je neposredno povezan sa upravljanjem javnim poslovima – od lokalnih do supranacionalnih institucija – sa ciljem realizacije bilo partikularnih interesa, bilo vizija opšteg društvenog i ekonomskog razvoja. Neretko mu prethodi učešće u radu političkih organizacija (v. **organizacija**), sa namerom da se zadobije podrška među građanima i nametnu vlastiti ideološki pogledi i prioriteti.
- | 17 | „Politički angažman“, dakle, podrazumeva trajniju zainteresovanost za političku zajednicu i hronično učešće u javnim poslovima. Iz tog razloga je važno napraviti razliku između „političkog angažmana“

- | 27 | i političke akcije (v. **akcija**). Osim toga, „politički angažman“ može imati različite forme, uslovljene specifičnim istorijskim, nacionalnim i državno-institucionalnim kontekstima u kojima se odigrava. U libe-

ralno-demokratskim društvima u kojima se praktikuje predstavnička demokratija, možemo takođe uočiti relativno aktivnije i pasivnije oblike „političkog angažmana“, od učešća na izborima za zakonodavna tela i predstavničke institucije, preko podrške građanskim inicijativama i socijalnim borbama unutar civilnog društva i učestvovanja u manje ili više masovnim protestima i kampanjama koje u javnom prostoru brane određene vrednosti i interese. U drugačijim uređenjima, spektar ispoljavanja „političkog angažmana“ je po pravilu uži, ali istovremeno u određenim okolnostima može biti neposredniji i intenzivniji (v. **revolucija**).

| 75 |

Za dalje čitanje:

- Aron, Raymond (2002), *L'Opium des intellectuels*. Paris: Hachette.
- Blondel, Maurice (1937), *L'Action*. Paris: P.U.F.
- Bourdieu, Pierre (1994), *Raisons pratiques : sur la théorie de l'action*. Paris: Le Seuil.
- Havard-Duclos, Bénédicte, Sandrine Nicourd (2005), *Pourquoi s'engager? Bénévoles et militants dans une association de solidarité*. Paris: Editions Payot.
- Schalk, David L. (1979), *The Spectrum of Political Engagement: Mounier, Benda, Nizan, Brasillach, Sartre*. Princeton: Princeton University Press.

Sara Nikolić

Praksa

(*πράξις*, *praxis*) označava proces kojim se naša mišljenja, htenja i ideje sprovode i primenjuju, odnosno dovode do materijalne realizacije (v. **akcija**). Za Aristotela praksa predstavlja svrhovito delovanje, odnosno angažovanje u kojem je sadržan njegov cilj.

| 27 |

Ključno razdobilje za artikulaciju savremenog razumevanja prakse je 19. vek. U tom periodu Karl Marks formu-

liše svoje viđenje prakse koju proglašava kriterijumom istine i smislom teorijskog delovanja. Terminom praksa Marks označava slobodnu, univerzalnu, kreativnu i samokreativnu delatnost kroz koju čovek stvara i menja svoj istorijski svet i sebe samoga. Gotovo istovremeno u SAD dolazi do razvoja pragmatizma kao intelektualne i filozofske tradicije koja saznanje posmatra kao proizvod interakcije organizma sa okolinom. Umesto da teoriju i praksu shvati kao odvojene pojave, pragmatizam koncepte smatra alatima za radnje, odnosno nužno međusobno povezanim instrumentima za suočavanje sa situacijama i događajima.

U 20. veku intenzivira se interesovanje za pojam prakse. Kritička teorija dodatno razrađuje marksističko interesovanje za odnos teorije i prakse, dok nešto kasnije – kroz radove „druge generacije“ Frankfurtske škole – dolazi do sinteze marksističke i pragmatističke tradicije. Paralelno sa ovim razvojem, u Jugoslaviji šezdesetih i sedamdesetih godina deluje nedogmatska marksistička filozofija prakse (*Praxis*). Na talasu interesovanja za marksizam, Paulo Freire u *Pedagogiji obespravljenih* praksu definiše kao kolektivnu refleksiju (v. **refleksija, intersubjektivnost**) i delovanje usmereno na strukture koje je nužno promeniti (v. **reforma, revolucija**). Prema ovakvom razumevanju, potlačene grupe (v. **grupa, zajednica**) kroz praksu stiču kritičku svest o sopstvenom položaju i zajedno se bore za oslobođenje (v. **otpor, revolucionarni angažman**). Na savremeno shvatanje prakse u 20. veku takođe su uticali Vitgenštajn i Ostin koji su kroz koncepte jezičkih igara i govornih činova iz novog ugla ukazali na značaj svakodnevice, što je najpre uticalo na interpretativno nastrojene društvene nauke u SAD. Interesovanje za odnos prakse i svakodnevnog života među evropskim misliocima druge polovine 20. veka rezultiralo je artikulacijom *teorija prakse*. Ovim teo-

rijama nastoje se objasniti odnosi između globalnih entiteta odnosno sistema sa jedne strane i njihove utelovljenosti i ljudskog delovanja sa druge.

Uprkos brojnim određenjima pojma i inflaciji upotrebe koja pretila opasnošću od desemantizacije, pojam prakse i dalje je aktuelan. Marksističko i kritičko pedagoško razumevanje prakse naročito su relevantni za istraživanje društvenih pokreta (v. **društveni pokreti**) i samoorganizovanih kolektiva koji aktivnosti baziraju na uzajamnoj pomoći, na taj način praktikujući ideje i vrednosti za koje se zalažu. Sa druge strane, zbog nastojanja da premoste jaz između kolektivističkih strukturalističkih pristupa i individualnih teorija akcije, teorije prakse i dalje imaju široku primenu u savremenoj sociologiji, studijama kulture, urbanim studijama i antropologiji.

Za dalje čitanje:

- Bogusz, Tanja (2012), „Experiencing practical knowledge: emerging convergences of pragmatism and sociological practice theory“, *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 4 (1): 32–54.
- Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bottomore, Thomas Burton (1991), *A Dictionary of Marxist thought*. Oxford; Cambridge: Blackwell Reference.
- Čorbić, Dragan (1980), „O nekim shvatanjima pojma prakse kod nas“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 20: 413–429.
- Freire, Paulo (1986), *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- Holloway, John (2010), *Change the World Without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*. London; New York: Pluto Press.
- Sahlins, Marshall (2000), *Culture in Practice: Selected Essays*. New York: Zone Books.
- Spade, Dean (2020), *Mutual Aid. Building Solidarity During This Crisis (and the Next)*. New York: Verso.

| 64, 48 |

| 74, 75 |

| 14, 25 |

| 54 |

| 41 |

| 12 |

Ivica Mladenović
Mark Lošonc

Revolucionarni angažman

| 10, 11 | u najširem smislu, podrazumeva investiciju individue (v. **akter, delatnik**) ili društvene grupe u realizaciji revolucionarnih društvenih promena (v. **društvene promene**). Drugim rečima, radi se bilo o individualnom bilo o kolektivnom aktu osoba koje, postajući svesne temeljnih strukturnih kontradiktornosti i ograničenja etabliranog poretka, odnosno potrebe njegovog detronizovanja i odgovornosti za izgradnju pravednijeg društva, odbacuju pređašnju poziciju posmatrača ili učesnika u javnom životu kroz institucionalne kanale i svoje refleksije (v. **refleksija**), umeća i veštine stavljaju u službu fundamentalne promene društvenih odnosa | 64 | (v. **revolucija**). Preduslov revolucionarnog angažmana je usvajanje određenog ideološkog svetonazora koji podrazumeva temeljno kritičku poziciju u odnosu na postojeće društveno, ekonomsko ili/i političko uređenje i težnju ka kvalitativno drugačijem svetu koji bi bio u skladu sa usvojenim pogledom na svet. Revolucionarni angažman se tako najpre manifestuje na diskurzivnom planu (javno zauzimanje pozicije, potpisivanje nekog politički angažovanog apela ili peticije...), na čemu može i ostati, ali i kroz praksu, tj. učešće u konkretnim socijalnim borbama unutar | 75 | civilnog društva (v. **civilno društvo**), kao i kroz partijski rad. | 21 |

Specifičnost uspešnog revolucionarnog angažmana je da mora imati sopstveni intelektualni ili bar diskurzivno artikulisani politički projekat, ali i prisvajanje istog od strane depriviranih širokih masa. Najuticajnije figure najvećih svet-skih revolucija su istovremeno i mislioci i praktičari revolucije: od Maksimilijana Robespjera, preko Vladimira Iljiča Lenjina, do Mao Čedunga i Ernesta Če Gevare.

Kada je o intelektualcima reč, revolucionarni angažman je najčešće parcijalan, tj. usidren u jednoj – profesionalnoj – sferi društvenog života (nadrealisti, Džek London, Bertold Breht ili Viktor Igo u književnosti; Simon Veil, Franc Fanon, Valter Benjamin ili Sergej Bulgakov u filozofiji; Pablo Pikaso, Frida Kalo, Dijego Rivera, Klara Voker u slikarstvu; Čarli Čaplin, Luis Bunjuel na filmu, Džon Lenon, Nina Simon, Dejvid Bouvi u muzici itd.). Revolucionarni angažman, međutim, može biti i totalan: možda je najslikovitiji primer Žan-Pol Sartr, koji kroz svoju ličnost objedinjuje konsekvantnu socijalnu kritiku buržoaskog kapitalističkog društva i konkretni revolucionarni aktivizam, ne samo u književnosti, filozofiji, pozorištu, izdavaštvu, već i u socijalnim pokretima (v. **društveni pokreti**), ali i kao saputnik | 13 | političkih organizacija: najpre Komunističke partije Francuske, a kasnije i Proleterske levice.

Ideja revolucije je slabljenjem i kompromitacijom sovjetskog sistema postala manje privlačna, a u prostoru javnosti nosi često i pežorativni bagaž. Skepsa u pogledu mogućnosti, opravdanosti, poželjnosti i u krajnjem „isplativosti“ radikalnih promena i revolucionarnog angažmana (v. **dezangažman**), u savremenim društvima | 33 | dovela je do gubljenja nade u koncept revolucije.

Za dalje čitanje:

- Bourdieu, Pierre (1999), „Sur le fonctionnement du champ intellectuel“, *Regards Sociologiques* 17 (18): 5–27.
Herbert, Marcuse (1968), „Réexamen du concept de révolution“, *Diogenes*, 64: 21–32.
Max, Horkheimer (2009), *La Théorie critique hier et aujourd'hui*. Paris: Payot.
Quaderni, Rossi (1968), *Luttes ouvrières et capitalisme d'aujourd'hui*. Paris: Maspero.

Volontiranje

se može odrediti kao dobrovoljno posvećivanje vremena, rada, vještina u korist druge osobe, grupe ili nekog cilja. To je svaki napor koji osoba, bilo samostalno ili u saradnji s drugima, u okviru organizacije ili neformalne grupe, dobrovoljno usmerava prema drugim ljudima, organizacijama, lokalnoj zajednici, širem društvu i/ili ekosistemu, s ciljem dobrobiti drugih i/ili opšteg dobra, a da pritom za obavljanu aktivnost ne dobija materijalnu naknadu u visini njene tržišne vrednosti. Dobrovoljnost se ogleda u odsustvu prinude u vidu zakonske obaveze ili fizičke prisile. Međutim, to ne isključuje mogućnost da volonter doživi volontiranje kao obavezu (v. **obavezanost**). Drugi ljudi su oni za koje volonter nema zakonsku obavezu brige (v. **briga**), odnosno osobe koje nisu članovi domaćinstva volontera. Mada je svrha volontiranja dobrobit drugih/opšte dobro, to ne isključuje mogućnost da čin volontiranja ili njegov ishod donesu dobrobit akteru (v. **akter**). Volontiranje može biti *formalno*, kada njime koordinira i rukovodi organizacija, ili *neformalno*, kada se sprovodi putem neformalnih grupa, spontane akcije ili *ad hoc* inicijative.

Pružanje pomoći ugroženim osobama ili grupama, tradicionalni je tip volontiranja. Pored toga, volontiranjem se smatra i uzajamna pomoć, odnosno svaki oblik međusobne podrške članova zajednice (v. **zajednica**); zatim profesionalna podrška, koja obuhvata aktivnosti u okviru profesionalnih udruženja, sindikata, itd.; potom učestvovanje u organizaciji ili izvođenje sportskih, kulturnih i umetničkih aktivnosti (volontiranje kao razonoda), kao i aktivnosti u okviru verskih ograničavanja. Na kraju, trebalo bi napomenuti da neki autori smatraju da se volontiranje manifestuje i kroz određene oblike

konvencionalnog političkog angažmana i aktivizma (v. **aktivizam**).

Kada je rezultat refleksije o postojećim društvenim vrednostima, normama i pravilima postupanja, te predstavlja delanje u pravcu njihove promene ili očuvanja, volontiranje je vid društvenog angažmana (v. **društveni angažman**).

Za dalje čitanje:

- Butcher, Jacqueline, Christopher Einolf (ur.) (2017), *Perspectives on Volunteering: Voices from the South*. Cham: Springer International Publishing AG.
- Cnaan, Ram A., Laura M. Amroffell (1994), „Mapping volunteer activity“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 23 (4): 335–351.
- Cnaan, Ram A., Femida Handy, Margaret Wadsworth (1996), „Defining who is a volunteer: Conceptual and empirical considerations“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 25 (3): 364–83.
- Cnaan, Ram A., Sohyun Park (2016), „Civic participation is multifaceted: Towards a pluralization of involvement“, *Voluntaristics Review* 1 (1): 1–73.
- Hustinx, Lesley, Cnann Ram, Femida Handy (2010), „Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon“, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 40 (4): 410–434.
- Leigh, Robert, David H. Smith, Cornelia Giesing, Maria J. Leon, Debbie Haski-Leventhal, Benjamin J. Lough, Jacob M. Mati (2011), *Universal Values for Global Well-being: 2011 State of the World's Volunteerism Report*. Bonn: United Nations Volunteers.
- Musick, Mark, John Wilson (2008), *Volunteers: A Social Profile*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rochester, Colin, Angela Ellis, Steven Howlett (2010), *Volunteering and Society in the 21st Century*. London: Palgrave Macmillan.
- Smith, David Horton, Robert A. Stebbins, Jurgen Grotz (ur.) (2016), *The Palgrave Handbook of Volunteering, Civic Participation, and Nonprofit Associations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

| 52 |

| 44 |

| 10 |

| 25 |

| 27 |

| 8 |

PRETPOSTAVKE ANGAŽMANA

Afekt	43
Briga	44
Dužnost	45
Empatija	46
Intencionalnost	47
Intersubjektivnost	48
Kritika	49
Mobilizacija	50
Moć delovanja	51
Norma	51
Obavezanost	52
Odgovornost	53
Otpor	54
Pažnja	56
Perspektiva	57
Politička efikasnost	58
Posvećenost	59
Poverenje	60
Poziv	61
Radikalni angažman i neutralnost ..	62
Reakcija	63
Refleksija	64
Resentiman	65
Solidarnost	66

Igor Cvejić

Afekt

ovde uzimamo kao krovni pojam koji označava širok spektar fenomena poput emotivnih stanja, afektivnih telesnih reakcija i raspoloženja ili, najšire, kao sposobnost da aficiramo i budemo aficirani. Termin afekt se često koristi kada, nasuprot alternativnom terminu *emocija*, želimo da naglasimo društvene aspekte, racionalnost i odnose moći, a ne sama „privatna“ mentalna stanja. U savremenim studijama afekt se ne može razmatrati kao nešto što se nalazi naprosto „u glavama“ pojedinaca, odvojeno od utelovljenosti, ukorenjenosti u situaciji i dinamičke interakcije sa okruženjem. Pored toga, smatra se da emotivna stanja karakteriše „angažman sa svetom (*engagement with/toward the world*)“, odnosno praktični odnos sa situacijom, kao afektivna intencionalnost nesvodiva na propozicionalne iskaze. Potonja sintagma ne podudara se sa pojmom društvenog angažmana (v. **društveni angažman**), ali nas tumačenje afekata može uputiti u načine na koje su akteri (v. **akter**) angažovani sa svetom oko sebe, a razumevanje afektivne intencionalnosti, kao praktičnog učestvovanja u situaciji, takođe nam može pomoći da bolje razumemo sam pojam angažmana.

U literaturi političke i društvene teorije s kraja 20. i početka 21. veka sve je dominantnija priča o afektima, što se često naziva „afektivnim obrtom“. Razmatranje političkih afekata obuhvata širok spektar fenomena: od uloge afekta u odnosima moći – bilo u vidu otpora (v. **otpor**) bilo u sklopu mehanizama upravljanja – do razmatranja nužnosti relacije afektivnosti i političkog, bilo kao afekata usaglašavanja bilo kao antagonističkih afekata.

Kolektivne emocije (poput osećanja pripadnosti, brige za opšte dobro ili političkih emocija, v. **grupa**) i emocije

| 8 |

| 10 |

| 54 |

| 14 |

koje imamo prema drugim osobama, bilo da su oni članovi naše grupe ili ne (poput saosećanja), najčešće se nalaze u osnovi motiva društvenog angažmana (v. **angažovani akti**). Varijacije ovih emocija, praćene angažovanom interakcijom sa drugima putem koje se prvo lice jednine transformiše u prvo lice množine (v. **perspektiva**), omogućavaju nam da objasnimo prirodu društvenog angažmana između kolektivnog i individualnog delanja.

| 31 |

| 57 |

Za dalje čitanje:

- Ahmed, Sara (2004), *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bojanić, Petar, Olga Nikolić, Igor Cvejić (u pripremi), „Saosećajno delanje: Angažman i saosećanje kao ključni elementi konstituisanja grupe“.
- Cvejić, Igor (2019), „Intersubjectivity, emotions and social movements: ‘Phenomenal coupling’ and engagement”, Ivković, Marjan, Srđan Prodanović (ur.), *Engaging for Social Change*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 20–36.
- Deleuze, Gilles, Félix Guattari (2007), *A thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Godwin, Jeff, James M. Jasper, Francesca Polleta (ur.) (2001), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Goldie, Peter (2000), *The Emotions. A Philosophical Exploration*. Oxford: Oxford University Press.
- León, Felipe, Dan Zahavi (2018), „How we feel: Collective emotions without joint commitments“, *Protosociology* 35: 117–134.
- Massumi, Brian (1995), „The autonomy of affect“, *Cultural Critique* 31: 83–109.
- Nussbaum, Martha C. (2013), *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Cambridge; London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Salmela, Mikko (2018), „Collective emotions and normativity“, *Protosociology* 35: 135–151.
- von Scheve, Christian (2017), „A social relational account of affect“, *European Journal of Social Theory* 21 (1): 39–59.

- Slaby, Jan, Achim Stephan, Henrik Walter, Sven Walter (ur.) (2011), *Affektive Intentionalität. Beiträge zur welterschließenden Funktion der menschlichen Gefühle*. Paderborn: Mentis.
- Slaby, Jan, Christian von Scheve (ur.) (2019), *Affective Societies: Key Concepts*. London; New York: Routledge.
- Spinoza, Baruh (1934), *Etika*. Beograd: Geca Kon.
- Szanto, Thomas, Jan Slaby (2020), „Political emotions“, Szanto, Thomas, Hilge Landweer (ur.), *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*. London; New York: Routledge.
- Zahavi, Dan (2015), „You, me, and we: The sharing of emotional experiences“, *Journal of Consciousness Studies* 22 (1–2): 84–101.

Ljiljana Pantović

Briga

(care, soin, Pflege/Betreuung) je jedna od ključnih odlika ljudskosti i tesno je povezana sa moralnim vrednostima važnim za naše samorazumevanje, ali i za shvatanje dobrog društva (v. **dobro društvo**). Ovaj termin u našem jeziku ima i sinonime – nega, skrb, staranje i, u određenim kontekstima, zaštita. | 69 |

Briga podrazumeva angažman ili delovanje (v. **moć delovanja**) u korist drugoga, to jest, uzimanje potrebe drugih kao osnova za delovanje. Briga je praksa koja može biti lična i svakodnevna, ali i institucionalna i društvena (v. **društvo, institucije**). Prakse brige/nege mogu da promovišu i održavaju život ali takođe mogu i da otuđuju, isključuju, potiskuju i kontrolišu. | 51 | | 23 | | 24 |

Brižna aktivnost podrazumeva prepoznavanje izvesne potrebe kod pojedinca, zajednice ili društva i delovanje na njenom zadovoljenju. Šta se smatra potrebom, zavisi od društvenog konteksta. Na osnovu toga da li to šta su potrebe primarno određuje pružalac ili primalac brige možemo

razlikovati brigu o nečijoj dobrobiti od brige o nekome kao slobodnom delatniku koji samostalno određuje svoje potrebe. Odnose pružaoca i primaoca brige odlikuje asimetrična relacija moći. Društveno je konstruisano i to koji subjekti (primaoci brige) su vredni/zaslužni brige, a koji ne. Na primer, osoba koja ima problem sa alkoholizmom se može smatrati manje vrednom za transplantaciju jetre od osobe koja nikad nije pila alkohol.

Problematika društvenih vrednosti, odnosa moći i privilegija u društvu reflektuje se i na status brige. S druge strane, etika brige sugerise da vizija brige kao suštinske odlike života u zajednici može biti dragocena perspektiva (v. **perspektiva**) i za rešavanje ili ublažavanje nejednakosti u društvu.

Za dalje čitanje:

- Hajdeger, Martin (2007), *Bitak i vreme*. Beograd: Službeni glasnik.
- Helm, Bennet W. (2002), „Action for the sake of...: Caring and the rationality of (social) action”, *Analyse & Kritik* 24: 189–208.
- Muehlebach, Andrea Karin (2012), *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Thelen, Tatjana (2015), „Care as a social organization: Creating, maintaining and dissolving significant relations”, *Anthropological Theory* 15 (4): 497–515.
- Ticktin, Miriam I. (2011), *Casualties of Care: Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. California: University of California Press.
- Tronto, Joan C. (1993), *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. Hove: Psychology Press.

Andrea Perunović

Dužnost

(*duty, devoir, Pflicht*) je pojam koji se odnosi na normativni aspekt ljudskog delanja. Dužnost ukazuje na neophodnost da se neka radnja izvrši, neophodnost koja proističe iz usvojenih normi (v. **norma**) u sklopu društvenih relacija u koje se stupa (v. **društvo, zajednica, društveni odnosi**). Sa subjektivne strane dužnost se može osećati i kao poziv (v. **poziv**) na koji je subjekt dužan da odgovori (v. **odgovornost**). Ovakvo shvatanje dužnosti provocira niz pitanja: na kojim principima se dužnosti zasnivaju, ko je onaj ko ih preuzima i u kakav odnos se time stupa?

U polisemičnom polju pojma dužnosti, u najširem smislu, možemo razlikovati moralne i građanske dužnosti. U prvom slučaju, prema Kantu, delovanje iz dužnosti iziskuje poštovanje moralnog zakona. Ovaj zakon koji dolazi „iznutra“ u formi kategoričkog imperativa, koji diktira sam um, predstavlja osnovni princip moralnog delanja. Istovremeno, on je izvor one „prisile“ koju sami primenjujemo na sopstvenu volju. Građanska dužnost, s druge strane, odnosi se na poštovanje (pisanih i nepisanih) društvenih i građanskih zakona – bili oni shvaćeni kao građanska vrednost koja omogućava autonomiju i slobodu (što bi bila Rusoova teza) ili kao jednostavan proračun interesa koji prihvatanje dužnosti vidi kao jedini mogući način da se živi u miru (kako Hobs to predlaže).

U (svakodnevnoj) socijalnoj interakciji, ove dve vrste dužnosti, moralna i građanska, uvek se prepliću, zamagljujući tako granicu između privatnog i javnog, samosvesti i priznanja, etike i teorije društva. I moralna i građanska dužnost, nekad združene, a nekad u koliziji, mogu biti razlog angažmana i predstavljaju njegovu najčešću pretpostavku. One su paralelno princip delanja i kriterijum vrednovanja

| 51 |

| 23, 25 |

| 22 |

| 61 |

| 53 |

angažovanosti. Na taj način dužnost (p) ostaje i pretpostavka, početak i praktični princip svakog angažmana. Viđena iz ugla angažovanosti, dužnost navodi angažovanog aktera (v. **akter**) na određenu vrstu delovanja (v. **moć delovanja; angažovani akt**) i ukoliko je u dovoljnoj meri zastupljena i posredovana u društvu, od angažovanih pojedinaca čini kolektiv (v. **grupa**) koji deli zajedničku posvećenost (v. **posvećenost**).

| 10 |
| 51 |
| 31 |

| 14 |
| 59 |

Za dalje čitanje:

- Hobs, Tomas (1991), *Levijatan ili Materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*. Niš: Gradina.
- Kant, Imanuel (1990), *Kritika praktičnog uma*. Beograd: BIGZ.
- Kant, Imanuel (1993), *Metafizika morala*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ruso, Žan-Žak (1993), *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.

R a s t k o J o v a n o v

Empatija

kao poseban oblik intencionalnosti (v. **intencionalnost**) usmerene ka drugom, cilja na mentalna stanja drugih. U empatiji se mentalna stanja drugog daju subjektu upravo kao mentalna stanja koja drugi (a ne subjekat empatije) proživljava. Empatija time predstavlja bazu međusobnog razumevanja i omogućuje zajednički angažman. Odnosno, ako nameravamo da uradimo nešto zajedno ili ako nešto zajedno osećamo, takvo deljenje intencija i doživljaja mora, prema teoriji Edit Štajn, prethodno nužno pretpostaviti empatiju. Analiza Štajn naglašava kognitivnu i epistemološku dimenziju empatije. Kada percipiram emociju drugog, ta emocija mi nije

| 47 |

data na isti način na koji doživljavam sopstvene emocije. To empatiju čini intencionalnim aktom posebne vrste. Suočava me sa prisustvom iskustva koje ne proživljavam kroz sebe; dato mi je a da nije moje. Empatija, dakle, omogućava subjektu susret sa mentalnim stanjima drugih, da se sa njima sa-živi i u njih u-živi – i da dovede do postojanja kolektivnih emocija (v. **afekt**) koje nužno prate svaki društveni angažman.

| 43 |

Slično smatra i Maks Šeler, uvodeći važnu distinkciju između pojmova empatije (*Nachfühlen*), saosećanja (*Mitfühlen*) i zajedničkih ili kolektivnih emocija (*Miteinanderfühlen*). Šeler smatra empatiju uslovom koji mora biti ispunjen radi iskrenog saosećanja. Danas se reč „empatija“ ponekad koristi kao vrsta generičkog izraza i za empatiju i za saosećanje. U empatiji shvatamo kvalitet osećanja drugog – a da ono ne prelazi u nas ili ne generiše u nama jednako realno osećanje. Šeler, dakle, empatiju ne shvata kao sopstveni osećaj, a samim tim ni kao saosećanje. U empatiji se emocije drugih opažaju direktno u njihovom izrazu (a ne putem kognitivnog zaključka ili mimetičke imitacije). Šeler, međutim, pravi bitnu razliku između kolektivnih emocija od empatije i saosećanja. Čuveni primer kojim Šeler uvodi kategoriju kolektivnih emocija odvija se oko dva roditelja koja stoje na grobu svog deteta i koji međusobno osećaju istu patnju, pri čemu nije kao da jedan roditelj A oseća tugu, a drugi roditelj B takođe oseća tugu, a uz to obojica takođe znaju šta drugi oseća. Umesto toga, osećaju *zajedno jednu istu* tugu ukoliko patnju drugih poznaju isto kao i sopstvenu patnju. Kada dvoje ljudi osete nešto međusobno, tada su oboje afektivno usmereni na isti predmet. Roditelji su usredsređeni jedni na druge, na ono što drugi oseća. Njihova usmerenost ima trostruku strukturu: oboje su usmereni prema objektu i jedni prema drugima; oboje shvataju šta osećaju kao doprinos onome što kolektivno osećaju.

Dakle, tamo gde ljudi dele emociju postoji jedna emocija – oznaka (*token*), a ne vrsta (*type*) – u kojoj učestvuju dva ili više članova. Bez obzira da li mislite da je neka emocija percepcija, izbor, presuda, stanje duha, proces, narativna struktura ili bilo koja njihova kombinacija – važan Šelerov uvid u empatiju je da postoji emocija u kojoj je ono što jeste samo zbog toga što je to jedan isti emocionalni doživljaj sa mnogim učesnicima. U kolektivnoj empatiji (sa-uživljavanju) preuzimam ulogu drugog: njeno/njegovo i moje osećanje su jedno i isto – i samim tim nam omogućuje zajedničko angažovanje.

Za dalje čitanje:

- Binswanger, Ludwig (1993), „Das liebende Miteinandersein“, *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*. Heidelberg: Asanger, str. 15–50.
- Scheler, Max (1926), *Wesen und Formen der Sympathie*. Bern: Francke.
- Stein, Edith (1917), *Zum Problem der Einfühlung*. Halle: Buchdruckerei des Weisenhauses.
- Stein, Edith (1970), „Die Struktur des Gemeinschaftserlebnisses“, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, Tübingen: Niemeyer, str. 117–130.
- Walther, Gerda (1923), *Zur Ontologie der sozialen Gemeinschaften*. Halle: Niemeyer.

Željko Radinković

Intencionalnost

Pod intencionalnošću se podrazumeva usmerenost delatnih, kognitivnih, receptivnih, emocionalnih i drugih činova. U tom smislu, pojam intencionalnosti uvodi Franc Brentano. U okviru svojih psiholoških razmatranja on će razviti koncept „mentalne inegzistencije“, kojim se određuje status imanentnog objekta

čina intencije. Polazeći od evidentnosti toga da svaki intencionalni čin (*intentio*) nužno mora sadržavati objekt intencije (*intendum*), koji je pak različit od samog intencionalnog čina, Brentano će problematizovati ontološki karakter predmetnosti objekta intencionalnosti, te najpre doći do zaključka da se intencionalni objekat ne samo ne mora poklapati sa nekim spoljnim, referentnim objektom, nego može postojati i u slučajevima kada potonji uopšte ne egzistira. Tako je intencionalni objekat „okrugli kvadrat“ mentalno inegzistentan, iako referentni objekt ne postoji, to jest nije uopšte moguć. Takođe, intencionalni objekti mogu biti različiti uprkos tome što se odnose na isti spoljni objekat. „Pobednik bitke kod Jene“ i „porażeni u bici kod Vaterloa“ su različiti intencionalni objekti, iako se odnose na isti spoljni objekat, u ovom slučaju istorijsku ličnost Napoleona.

U fenomenologiji Edmunda Husserla intencionalni objekat zadržaće svoj inegzistentni karakter. Štaviše, Husserl će donekle radikalizovati rana Brentanova shvatanja, utoliko što će u okviru tzv. fenomenološke redukcije insistirati na suspenziji pitanja egzistencije spoljnih referenci, a fenomenologiju strogo odrediti kao „imanentni“ pristup sferi svesti, to jest noezi (intencionalnim činovima) i noemi (intencionalnim objektima). Egzistencijalna ontologija Martina Hajdegera kritikovaće intencionalizam Husserlove filozofije svesti, te umesto intencionalnosti svesti radije govoriti o ekstatičnosti egzistencije. Hajdeger time ukazuje na suštinsku vremensku strukturu egzistencije, koju strukturise u tri međusobno povezane, ali međusobno nesvodive ekstaze prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ekstatično „biti-van-sebe“ u ovom kontekstu treba da u konstitutivnom smislu prevaziđe intencionalističku relaciju subjekt–objekt i otkrije izvorniju „intencionalnost“ vlastite egzistencijalne cjelovitosti. Tubiće

(čovjek) uvijek (implicitno ili eksplicitno) primarno „intendira“ (primat ekstaze budućnosti) svoj kraj (smrt) kao neizbježnu, neporecivu i nerazpoloživu mogućnost, te se od svog mogućeg „kraja“ konstituiše kao konačna egzistencija (biće-ka-smrti; biće-ka-kraju).

Kada je reč o pitanju angažmana, intencionalnost se može posmatrati kao konstitutivna karakteristika angažovanih činova, jer je svaki angažovani čin nužno intencionalnog karaktera. Pritom se angažovanost može odnositi na izvornu neindiferentnost same egzistencijalne intencionalnosti, to jest odnošenja prema svetu, ili na mogućnost da se, u pogledu angažovanosti, indiferentni intencionalni čin modifikuje u smislu angažovanog odnošenja prema intencionalnom objektu. Takva intencionalnost može biti i kolektivna. Njen temelj neki nalaze u intencionalnosti individualnog delanja, kao izvesnoj modifikaciji ili zbiru individualnih intencionalnih činova, a drugi u izvornosti fenomena ljudske socijalnosti koja ne nastaje pukom akumulacijom individualnih činova delanja.

Za dalje čitanje:

- Brentano, Franz (1971/1973), *Philosophie vom empirischen Standpunkt. Tom 1–2*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Husserl, Edmund (1976), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Husserliana III.1, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Heidegger, Martin (1993), *Sein und Zeit*. Tübingen: Niemeyer.
- Schmid, Hans Bernhard, David P. Schweikard (ur.) (2009), *Kollektive Intentionalität – Eine Debatte über die Grundlagen des Sozialen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbücher Wissenschaft.

Srđan Prodanović

Intersubjektivnost

Ovaj pojam se odnosi na one vrste iskustva i fenomena koje zavise kako od subjektivnih interpretacija **aktera**, tako i od svojstava društvenog i prirodnog okruženja. Drugim rečima, intersubjektivnost počiva na zajedničkim svojstvima i kapacitetima našeg uma koja doprinose tome da se, uprkos pojedinačnim razlikama u tumačenju, ova iskustva i fenomeni prepoznaju kao uzajamno deljeni i na određen način pozicionirani u dato okruženje.

Intersubjektivnost je jedan od ključnih pojmova fenomenološki orijentisane filozofije i društvenih nauka. Husserl (Husserl) i Merleau-Ponty (Merleau-Ponty) su smatrali da sposobnost našeg uma da formira intersubjektivne uvide čini epistemološku osnovu sveta života (*Lebenswelt*), odnosno onog sveta koji se kontinuirano konstituiše kroz suživot aktera (Husserl, 1976; Merleau-Ponty, 1979). U društvenim naukama termin „intersubjektivnost“ najčešće se odnosi na održavanje i menjanje datog normativnog poretka (v. **norma**) kroz proces interakcije (Blumer, 1998). Važno je pritom imati u vidu da intersubjektivnost ne mora (nužno) da podrazumeva aktivno promišljanje nekog sadržaja svakodnevnog iskustva; zapravo, pojedinačne razlike u interpretaciji nekog fenomena sveta života su najčešće toliko minimalne da akteri podrazumevaju da ih treba zanemariti (Schutz, 1953, 1972; Schutz & Luckmann, 1983).

U kontekstu društvenog angažmana (v. **društveni angažman**) intersubjektivnost se odnosi na dva zasebna problema. Prvo, podrazumevani tok svakodnevnih prakse često zna da bude narušen nepredviđenim okolnostima, što dalje može dati povoda refleksivnom promatranju

| 64 | (v. **refleksija**) normativnog poretka čija je opravdanost do tog trenutka bila intersubjektivna činjenica. Ovaj gubitak intersubjektivnosti normi, njihovog samorazumljivog važenja, igra važnu ulogu u potencijalnom iniciranju angažmana, budući da manjak izvesnosti interakcije zahteva modifikaciju opravdanja same norme ili njenu promenu. Drugi problem se tiče onih situacija u kojima refleksija rezultira pozivom (v. **poziv**) na promenu nekog aspekta društvenog okruženja, pri čemu pojam intersubjektivnosti referira na procese komunikacije i uzajamnog delanja putem kojeg promena potencijalno postaje novi element tog okruženja.

| 61 |

Za dalje čitanje:

- Blumer, Herbert (1998), *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. California: University of California Press.
- Husserl, Edmund (1976), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Haag: M. Nijhoff.
- Merleau-Ponty, Maurice (1979), *Le Visible et l'Invisible / Notes de travail*. Paris: Gallimard.
- Schutz, Alfred (1953), „Common-sense and scientific interpretation of human action“, *Philosophy and Phenomenological Research* 14 (1): 1–38.
- Schutz, Alfred (1972), *Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann Educational Publishers.
- Schutz, Alfred, Thomas Luckmann (1983), *The Structures of the Lifeworld*. Evanston: Northwestern University Press.

Marjan Ivković

Kritika

(*critique*, *Kritik*, *critica* – od grčkog κριτική [*kritikē*], procenjivanje, odabir) podrazumeva ispitivanje svojstava, geneze i uslova mogućnosti određenog fenomena

i predstavlja centralnu komponentu društvenog angažmana (v. **društveni angažman**). Kritika je u tesnoj pojmovnoj vezi sa *refleksijom* (v. **refleksija**) – mogućnošću ljudske svesti da se usredsredi na sopstvene sadržaje „prvog reda“, poput htenja, verovanja i opažanja – kao i sa *analizom*: razlučivanjem osnovnih komponenti od kojih se predmet kritike sastoji. Konture svog modernog značenja pojam kritike dobija u 17. veku u Francuskoj kao *ars critica*, umeće „ponovnog čitanja“ hrišćanskih svetih spisa u nedogmatskom duhu i, u razvijenijoj formi, u prosvetiteljstvu 18. veka kao preispitivanje svih neupitnih iskaza i autoriteta. U ovom periodu nastaje i uticajna koncepcija kritike Imanuela Kanta, koja kritiku shvata kao ispitivanje uslova mogućnosti određenog fenomena ili ljudske sposobnosti.

Društvena kritika predstavlja ispitivanje svojstava i geneze određene *društvene činjenice*, poput norme (v. **norma**), institucije (v. **institucija**) ili organizacije (v. **organizacija**), uključujući i njeno *vrednosno utemeljenje*. Društvena kritika neretko i sama počiva na eksplicitnim vrednosnim temeljima, poput prosvetiteljske kritike despotizma u 18. veku koja je bila usidrena u idealu ljudske autonomije. Inicijalni „kritički impuls najčešće se rađa iz određenog osećaja nepravde ili poniženosti, koji potom može prerasti i u svest o vrednosnoj *partikularnosti* određene društvene činjenice – njenog utemeljenja u nekom vrednosnom aksiomu poput „božanske vlasti“ ili urođene nejednakosti ljudi.

Kritika, međutim, ne mora nužno i sama počivati na eksplicitnim vrednosnim osnovama da bi problematizovala vrednosno utemeljenje neke društvene činjenice, već može na složene načine prožimati u sebi interes za saznanjem i bazični „kritički impuls“ – na primer, sociološka funkcionalna analiza neke institucije (recimo crkve) koja pokazuje

| 8 |

| 64 |

| 51 |

| 24 |

| 17 |

da dotična služi reprodukciji određenog institucionalnog poretka a ne samo realizaciji neke vrednosti (religioznosti). Društveni angažman predstavlja praktikovanje društvene kritike čiji je cilj (v. **intencionalnost**) modifikacija određene društvene činjenice (njena transformacija ili osnaživanje), ili, shematičnije: angažman = kritika + intencija modifikacije.

| 47 |

Za dalje čitanje:

- Boltanski, Luc (2011), *On Critique: A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Polity Press.
- Gasché, Rodolphe (2007), *The Honor of Thinking: Critique, Theory, Philosophy*. Stanford: Stanford University Press.
- Horkhajmer, Maks (1976), *Tradicionalna i kritička teorija*. Beograd: Bigz.
- Kant, Imanuel (2019), *Kritika čistog uma*. Beograd: Dereta.
- Kozelek, Rajnhart (1997), *Kritika i kriza: studija o patogenezi građanskog sveta*. Beograd: Plato.
- Krstić, Predrag (2019), *O kritici*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Zaharijević, Adriana, Predrag Krstić (ur.) (2018), *Šta je kritika?* Novi Sad: Akademski knjiga.

Zona Zarić

Mobilizacija

(lat. *mobilis*: mobilan, koji se može premeštiti, koji se lako pokreće) podrazumeva inicijativu kojom se određeni elementi, pojedinci (v. **akter**) i grupe (v. **organizacija**) motivišu i aktiviraju za daljnje. Iako se možda najčešće koristi u ekonomiji i medicini, u pitanju je termin koji izvorno potiče iz vojnog vokabulara i označava planski i sistemski prelazak vojske iz mirnodopskog ustrojstva na ratnu organizaciju i uslove rada, odnosno u stanje pripravnosti. U vojnom kontekstu, mobilizacija

| 10, 17 |

se prvi put pominje pri opisu priprema pruske vojske između 1850. i 1860.

Prve studije kolektivnog ponašanja i mobilizacije vezuju se za francuskog psihosociologa Gustava le Bona i stavljaju akcenat na mobilizaciju mase, kao i na raskid s prethodnim stanjem kao preduslov mobilizacije. Ove prve teorije društvenih pokreta poznatije su pod nazivom *psihologija mase*. Figurativno, u svakodnevnom govoru, mobilizacija podrazumeva poziv na kolektivnu akciju (v. **poziv**), na fizičko ili intelektualno suočavanje sa određenom vanrednom situacijom. Zavisno od prirode i posledica akcija nastalih na osnovu zajedničkih angažmana, mobilizacija može imati manje ili više političke implikacije. Utemeljitelj institucionalne sociologije, Emil Durkheim, društvene mobilizacije opisuje kao posledicu prekida društvene ravnoteže. U kontekstu društvenog i političkog angažmana (v. **društveni angažman**; **politički angažman**), mobilizacija tako može dovesti i do stvaranja novih obaveza (v. **prakse**) i novih udruživanja, do reaktiviranja starih, tj. zaboravljenih lojalnosti i identifikacija, odnosno do činova grupisanja individua kroz sjedinjavanje i dinamizaciju njihovih energija zarad realizacije zajedničkih ciljeva ili projekata, bez obzira da li će to biti postignuto u saradnji ili u okršajima sa etabliranim institucijama i autoritetima.

| 61 |

| 8 |

| 38 |

| 39 |

Za dalje čitanje:

- Chazel, François (1975), „La mobilisation politique: Problèmes et dimensions“, *Revue Française De Science Politique* 25 (3): 502–516.
- Deutsch, Karl (1961), „Social mobilization and political development“, *The American Political Science Review* 55 (3): 493–514.
- Edwards, Bob, John D. McCarthy (2004), „Resources and social movement mobilization“, Snow, David A, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (ur.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell, str. 116–52.

- Goodwin, Jeff, James M. Jasper, Francesca Polletta (ur.) (2001), *Passionate Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jasper, James (1997), *The Art of Moral Protest: Culture, Biography, and Creativity in Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Le Bon, Gustave (1895), *Psychologie des foules*. Paris: Alcan.

Adriana Zaharijević

Moć delovanja

Pojam *agency* ima svoju prvu filozofsku primenu u tekstu Semjuela Klarka iz 1731. godine u frazi „Power of Agency“, gde se poistovećuje sa „slobodnim izborom“, tako da „u načelu obuhvata moć počinjanja mišljenja, kao i kretanja“. Dalji razvoj ovog pojma čini ga izuzetno bliskim pojmovima „delo/čin“, „delanje“, ali i „učinak“ i „sposobnost za proizvodnju dejstva“.

Pojam *agency* teško se prevodi, pošto se u svojoj izvornoj, anglosaksonskoj varijanti koleba između značenja činioca i čina (umesno je pitati da li se odnosi na nešto ili na nekog); nejasno je koliko se tačno i u kojim aspektima razlikuje od delovanja samog; i da li se odnosi na neko stanje ili pak na proces, nikad i ne postajući dovršen čin. Ako je moć delovanja nešto što se ima, pitanje je imaju li je ne-ljudska bića, podrazumeva li ona uvek slobodnu volju i nameru, ili se može odnositi na mehaničke radnje? Najzad, od prethodnih određenja zavisiće i odgovor na pitanje da li pored individualne postoje i oblici kolektivne moći delovanja.

Polisemični pojam moći delovanja ukršta povezana pitanja o tome šta se može činiti, ko može činiti i koliko u okolnostima koje su date. Taj problem je star koliko i mišljenje samo: Grci su se pitali šta je *physis*, po prirodi, dakle, nepromenljivo, a gde može biti *nomos*-a, ljudskog zakona

koji će u svetu nužnog usmeravati volju. Hrišćanski spor o determinizmu i slobodnoj volji, središnji za razumevanje položaja čoveka u univerzumu koji predstavlja savršenu božansku tvorevinu, za sobom je od samih početaka povlačio pitanja kompatibilnosti slobode i stvorenosti, ljudske odgovornosti za izabrano i slobode da se čini drugačije. Najmlađa formulacija ove dileme – dileme u pogledu strukture i moći delovanja, kakvu pre svega susrećemo u sociološkim teorijama – odnosi se na spor oko moći društva nad pojedincem, odnosno kapacitetima pojedinca da se suprotstavi društvu van sebe, ali i društvenosti u sebi, onom što ga na bitan način konstituiše kao *animal sociale*.

Za dalje čitanje:

- Balibar, Étienne (2014), „Agency“, Cassin, Barbara (ur.), *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, str. 17–24.
- Davidson, Donald (1980), „Agency“, *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press, str. 43–62.
- Emirbayer, Mustafa, Ann Mische (1998), „What is agency?“, *American Journal of Sociology* 103 (4): 962–1023.
- Schneewind, Jerome (1998), *The Invention of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaharijević, Adriana (2018), „Angažovano prevođenje filozofije: Slučaj pojma *agency*“, *Mostovi. Časopis za prevodnu književnost* XLV(175–176): 179–191.

Marjan Ivković

Norma

(*norm, norme, Norm* – od latinskog *norma*, pravilo, matrica) predstavlja osnovnu gradivnu jedinicu svake zajednice i značajan predmet sociološke, antropološke, psiho-

loške i filozofske analize društvene stvarnosti. Klasična sociološka teorija (npr. funkcionalizam) norme poima kao pravila društvenog delanja (v. **akter, društvo**) koja poseduju *subjektivnu* dimenziju, interiorizovane smernice za delanje i *objektivnu* dimenziju, formalne ili neformalne sankcije za nepoštovanje ovih smernica. Norma je, u celini gledano, spona između mentalnih stanja aktera i sankcija: norma u svesti aktera povezuje određeno ponašanje sa određenim sankcijama.

Savremene teorizacije norme u filozofiji i psihologiji usredsređuju se na odnos *vrednosnih verovanja* aktera da treba da se ponašaju na određeni način u određenim situacijama i/ili da drugi od njih to očekuju, njihovih *empirijskih verovanja* da će se drugi ponašati na isti taj način u tim situacijama i njihove *kolektivne refleksije* (v. **refleksija**), odnosno *zajedničkog znanja* o tim vrednosnim i empirijskim verovanjima. Norme nastaju unutar određene grupe aktera (G) (v. **grupa, mreža, organizacija**) kroz međusobno usaglašavanje njihovog ponašanja (P) u situacijama (S) koje se rukovode zajedničkim vrednosnim i empirijskim verovanjima (svi akteri unutar grupe G treba da čine P u situacijama S i po pravilu će to činiti) i zajedničkim znanjem da oni dele dotična vrednosna i empirijska verovanja (svi akteri unutar G *znaju da svi oni veruju* da treba da čine P u situacijama S i po pravilu će to činiti). Norma je dakle *emergentna uzročna sila* koja utiče na buduće ponašanje aktera u grupi tako što učvršćuje njihova vrednosna i empirijska verovanja, odnosno njihovu *posvećenost* (v. **posvećenost, obavezanost**) činjenju P.

Norme su primarni *objekti* društvenog angažmana – angažman podrazumeva da jedan ili više aktera koji su deo grupe G refleksivno problematizuju svoja vrednosna i empirijska verovanja vezana za činjenje P (v. **kritika**) i da poseduju intenciju da modifikuju P, bilo u formi njegovog osnaživanja ili transformacije.

Za dalje čitanje:

- Bicchieri, Cristina (2006), *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, Geoffrey, Lina Eriksson, Robert E. Goodin, Nicholas Southwood (ur.) (2013), *Explaining Norms*. New York: Oxford University Press.
- Bojanić, Petar, Miljana Milojević (ur.) (2011), *Norma Nomos*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dirkem, Emil (1972), *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
- Elder-Vass, Dave (2010), *The Causal Power of Social Structures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guala, Francesco (2016), *Understanding Institutions: The Science and Philosophy of Living Together*. Princeton: Princeton University Press.
- Parsons, Talcott (1967), *The Structure of Social Action*. Tom 1–2. Detroit: Free Press.
- Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*. Tom 1–2. Beograd: Prosveta.

Igor Cvejić

Obavezanost

(*commitment, Verpflichtung, committere*) referira na normativne aspekte privrženosti (takođe jedno od značenja *commitment*), odnosno doslednosti zalaganja i vezanosti sa nekim ili nečim (*committo* primarno znači postaviti delove zajedno, isporučiti, preduzeti ili poveriti). Za razliku od drugih aspekata privrženosti (v. **posvećenost**), obavezanost svoju snagu crpi iz normativnih uslova situacije i ne zavisi od sklonosti pojedinca (v. **odgovornost, dužnost**). Nekoga smatramo obavezanim ukoliko iz njegovih prethodnih odluka ili postupaka (npr. obećanja ili dogovora) proističu razlozi za delovanje koji su takvi da se može smatrati pogrešnim da prema njima ne postupi. Najčešće se radi o zavetovanju koje pojedinci imaju među/sa sobom i sa institucijama (v. **institucija**),

| 17, 14 |
| 25, 38 |

poput poštovanja odluka, ugovora, manifestovanja lojalnosti prema grupi kojoj pripadaju (v. **organizacija, grupa, zajednica, politički angažman**).

Lična i zajednička obavezanost mogu se razlikovati prema tome što potonja podrazumeva da odluku o svom obavezivanju donosi dvoje ili više ljudi zajedno. Njena specifičnost je to što se, strogo uzevši, ne može raskinuti ličnom odlukom, bez dodatnih uslova njene opravdanosti ili saglasnosti druge strane. Načini zajedničkog obavezivanja mogu biti različiti, od eksplicitne ekspresije volja koje se obavezuju do njegovog spontanog kreiranja zajedničkim praksama (v. **praksa**), ali u svakom slučaju podrazumevaju da je sadržaj obavezanosti zajedničko znanje (v. **intersubjektivnost**). Iz tog sadržaja proizilaze specifične obaveze koje strane imaju, kao i prava da se zahteva ispunjenje obaveza druge strane. Neki autori smatraju da je zajednička obavezanost osnova našeg socijalnog i političkog života, dok drugi naglasak stavljaju na angažovane interakcije i manje formalne odnose pripadnosti (v. **perspektiva**).

| 39 |
| 48 |
| 57 |
| 8 |
| 31 |
| 61, 63 |

Iako se pojmovi „commitment“ i angažman u engleskom jeziku često koriste kao sinonimi, u smislu založenosti i involviranosti, ne bi se smeli poistoveti (v. **društveni angažman**). (1) Svaka privrženost podrazumeva čvrstu identifikaciju sa jasnim ciljevima, sa drugim/a ili sa kolektivom, dok sa angažmanom to ne mora biti slučaj. (2) Obevezanost se odnosi na precizirane postupke, a angažman se primarno tiče diskrecionog ponašanja, odnosno onoga što nije eksplicitno pokriveno zadatim normativnim okvirom (v. **angažovani akti**). (3) Sadržaj obavezanosti proizvodi specifične obaveze, dok je angažman povezan tek sa određenim vidom pritiska da se reaguje (v. **poziv, reakcija**), te prema tome ne podrazumeva i isti vid normativne pogreške u slučaju propuštanja. (4) Pojam privrženosti ukazuje uvek

na pozitivan odnos prema onome čemu smo privrženi, za razliku od angažmana koji može ukazivati i na negativnu relaciju spram onoga sa čime smo angažovani (v. **refleksija, kritika, društvena promena**). Na osnovu navedenog, jasno je da, iako se ovi fenomeni neminovno prepliću i podstiču, neko ipak može biti u potpunosti angažovan, a nimalo obavezan, ni privržen, kao i obrnuto.

| 64, 49, 69 |

Za dalje čitanje:

- Bojanić, Petar (2020), „What is an act of engagement? Between the social, collegial and institutional protocols“, Andina, Tiziana, Petar Bojanić (ur.), *Institutions in Action: The Nature and the Role of Institutions in the Real World*. Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Gilbert, Margaret (1999), „Obligation and joint commitment“, *Utilitas* 11 (2): 143–163.
- Gilbert, Margaret (2013), „Commitment“, Lafollette, Hugh (ur.) *International Encyclopedia of Ethics*. Hoboken: Blackwell Publishing, str. 899–905.
- León, Felipe; Zahavi, Dan (2018), „How we feel: Collective emotions without joint commitments“, *Protosociology* 35: 117–134.
- Petar, Fabina, Hans Bernhard Schmid (2007), *Rationality and Commitment*. Oxford: Oxford University Press.
- Tuomela, Raimo (2007), *The Philosophy of Sociality. The Shared Point of View*. Oxford: Oxford University Press.

Luka Glušac

Odgovornost

(*responsabilité, Verantwortung, responsibility, accountability*) je kategorija koja određuje karakter odnosa između subjekta, njegovog dela i posledica tog dela. Prihvatanjem poziva (v. **poziv**), adresat (subjekt) pokazuje da prepoznaje značaj situacije i stupa u angažman (v. **angažman**,

| 61 |

| 00 |

[8] **društveni angažman**). Stupanjem u angažman, subjekat postaje odgovorni [10/11] dejstvenik (v. **agent/dejstvenik**), u smislu da prihvata odgovornost za buduće ponašanje i posledice svog delanja. Odgovornost tako ima i lične i intersubjektivne [48] odlike (v. **intersubjektivnost**), jer je prihvatanje odgovornosti lični čin, dok se intersubjektivnost odgovornosti ogleđa u polaganju računa drugim dejstvenicima u sklopu zajedničkog angažovanog čina/angažmana. Stupanjem u angažman, dejstvenici se međusobno obavezuju (v. **obavezanost**) da delaju zajedno [52] (v. **akcija**) i postaju odgovorni jedni drugima za bilo koje ponašanje koje odstupa [27] od dogovorenog kursa akcije (v. **akcija**). [27] Odgovornost, dakle, povlači subjektivnu obavezu da se objasne okolnosti i razlozi neke odluke ili ponašanja, te da se položi račun za učinak delanja. Polaganje računa se tako pojavljuje kao vrлина dobrog vršenja dužnosti angažovanih dejstvenika.

Odgovornost u kontekstu angažmana nije pravna kategorija, jer odstupanje od dogovorenog kursa akcije ne povlači pravne sankcije. Ipak, odgovornost ima odlike ugovora, utoliko što predstavlja neposredno ili konkludentno iskazanu saglasnost volja adresanta i adresata poziva. Izostanak pravne sankcije naglašava [60] značaj poverenja (v. **poverenje**). Na poverenju se zasniva angažman, a odgovornost moralno osigurava ostvarenje njegove svrhe.

Iako zbog svoje intersubjektivne prirode odgovornost dolazi do izražaja u grupnim angažovanjima (v. **grupa, građanski [14] angažman, društveni angažman**), mogućnost pripisivanja „kolektivne“ odgovornosti smatra se kontroverznom, a račune za svoje postupke na kraju uvek polaže [36, 8] pojedinac.

Za dalje čitanje:

- Bojanić, Petar, Predrag Krstić (ur.) (2008), *Odgovornost: individualna i kolektivna*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bovens, Mark, Robert E. Goodin, Thomas Schillemans (ur.) (2014), *The Oxford Handbook of Public Accountability*. Oxford: Oxford University Press.
- Gilbert, Margaret (2013), „Commitment”, LaFollette, Hugh (ur.), *International Encyclopedia of Ethics*. Hoboken: Wiley.
- Hajek, Fridrih A. (1998), *Poredak slobode*. Novi Sad: Global book.
- Jovanović, Ljubiša (1973), „Odgovornost i vrste odgovornosti u našem savremenom društvu”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu* 12: 81–104.
- Lerner, Jennifer S., Philip E. Tetlock (1999), „Accounting for the effects of accountability”, *Psychological Bulletin* 125 (2): 255–75.
- Przeworski, Adam, Susan C. Stokes, Bernard Manin (ur.) (1999), *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shoemaker, David (2011), „Attributability, answerability, and accountability: Toward a wider theory of moral responsibility”, *Ethics* 121 (3): 602–632.

Aleksandra Bulatović

Otpor

(*resistance, Widerstand, la résistance*) predstavlja dinamičko načelo u mehanici koje se u društvenoj ravni metaforično upotrebljava da bi opisalo pojavu izdržavanja ili suprotstavljanja sili, moći, ali onoj koja se doživljava kao nepoželjna. Motivise ga obično određena vizija kvaliteta života, a podrazumeva suočavanje sa promenama i novim okolnostima (v. **društvena promena**). [69] Promena kao proces može se opažati i kao progresivna i kao retrogradna, a otpor je moguć u oba slučaja.

Kao aktivan odnos čiji je konstitutivan element osećaj protivljenja zasnovan

na usvojenim vrednostima, otpor se ispoljava na različite načine (verbalno, fizički, kognitivno). To je oblik pobune koji se javlja tamo gde postoji moć, sa ciljem da tu moć suspenduje ili ograniči. Otpori nastaju i kao suprotstavljanje posledicama određenoj tehnologiji moći koja deluje u našoj neposrednoj svakodnevici, a čiji okvir čine podaništvo i potčinjavanje. Kada promena koja se dešava na neki način predstavlja pretnju, mobilisu se društveni resursi u manje ili više organizovan (v. **organizacija**) otpor. Pretnja je podsticaj pojedincima i grupama da preduzimaju radnju kojom pružaju otpor i, istovremeno, na taj način se suočavaju sa pretnjom (v. **reakcija**). Skala otpora je promenljiva, kao i njegove vrste, pa tako dela otpora mogu biti pojedinačna ili kolektivna, široko rasprostranjena ili lokalno ograničena, odnosno otpor može biti nasilan i nenasilan, odbijanje učešća ili aktivno kršenje normi. Uspeh otpora je uvek neizvestan, jer je i sama moć neizvesna, promenjiva i difuzna. Tačke otpora postoje svuda u mreži moći i u odnosima moći i one igraju ulogu protivnika, mete, oslonca, proboja u neki zahvat (v. **mreža**).

U savremenoj društvenoj dinamici, otpor se ispoljava kao politička aktivnost ili kao aktivnost zasnovana na identitetu (v. **aktivizam, politički angažman**). Država je postala sfera koja je sazdana od stalnog preispitivanja, kritikovanja i odbacivanja neke javne politike, odnosno diskursa koji su u njoj zastupljeni, a javne politike predstavljaju neprekidno poprište borbi i nadmetanja za prevlast između različitih aktera, odnosno diskursa koje oni zastupaju. Kao rezultat različitih političko-teorijskih prioriteta, otpor može imati i konstruktivnu regulativnu funkciju u procesu društvenog uravnotežavanja i apsorbovanja poremećaja strukture i identiteta.

Političke situacije, istovremeno, provociraju otpor i formiraju kapacitet za otpor. Normativne implikacije otpora su

neizvesne, određene složenom socio-kulturnom kontekstualnošću, a proizilaze iz prakse otpora. On nam može omogućiti da (ne)posredno reflektujemo (v. **refleksija**) promenu kojoj se opiremo i ponudom sredstava za ostvarenje nameravanog cilja doprineti njegovoj artikulaciji. U tom smislu se otpor istražuje u različitim disciplinama, kao što su filozofija (forme/diskursi otpora) psihijatrija (individualne osobine), sociologija (društvene relacije), psihologija (porodični odnosi), ekologija (sistemski odgovori na društvene i prirodne katastrofe), kriminologija i bezbednost (odgovori na nasilje i kriminal).

Za dalje čitanje:

- Badiou, Alain (2012), *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*. London: Verso.
- Cook, Deborah (2018), *Adorno, Foucault and the Critique of the West*. New York: Verso.
- Foucault, Michel (2000), „The subject and power“, Faubion, James D. (ur.), *Essential Works of Foucault 1954–1984. Tom 3: Power*. London: Penguin, str. 326–348.
- Hallward, Peter (2014) „Defiance or emancipation? On Howard Caygill ‘On resistance: A philosophy of defiance’“, *Radical Philosophy* 183: 21–32.
- Hollander, Jocelyn A., Rachel L. Einwohner (2004), „Conceptualizing resistance“, *Sociological Forum* 19 (4): 533–54.
- Lexier, Roberta (2010), „Do you remember the sixties?: The scholarship of resistance and rebellion“, *Labour/Le Travail* 66: 183–193.
- Pavičević, Olivera, Aleksandra Bulatović, Ljeuposava Ilijić (2019), *Otpornost: asimetrija makro-diskursa i mikro-procesa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Porter, Robert (2016), „On resistance: A philosophy of defiance“, *Contemporary Political Theory* 15 (1): 36–39.

| 64 |

| 17 |

| 63 |

| 16 |

| 27, 38 |

Zona Zarić
Igor Cvejić

Pažnja

(*attention, Aufmerksamkeit, attentio*) primarno označava usmerenost, odnosno koncentrisanost svesti na određene objekte (a ne na druge) i kao takva smatra se ključnim fenomenom za konstituisanje svesti i sposobnost apstrahovanja. Kao glavne karakteristike pažnje ističu se selektivnost, pristup svesti percepcijama objekata pažnje i njihovo ojačavanje. Izuzev funkcije selektivnosti, neki autori naglašavaju ulogu pažnje u ostvarivanju jedinstva iskustva (svesti), dok je u psihoanalizi važan fenomen „slobodno plutajuće“ pažnje. Kroz svoju istoriju pažnja je nekada razumevana na-prosto kao mentalno stanje ili pak pasivno stanje u koje smo dovedeni, dok su je drugi autori smatrali vrstom činjenja, aktima svesti, često praćenim aktima volje. Danas ovu ambivalentnost možemo tretirati kao različite aspekte pažnje (pasivne ili aktivne), koji omogućavaju potpunije razumevanje specifične dinamike pažnje.

Oslanjajući se na Aleksisa de Tokvila, Ben Berger angažman određuje kao spoj pažnje i aktivnosti, odnosno uložene energije (v. **akcija**), shvatajući pritom pažnju kao usredsređenost, informisanost (o relevantnim javnim događanjima od interesa) i svest o svrhama angažmana. Glavni problem savremenih demokratija Berger vidi u nedostatku pažnje, koja se, prema njegovom mišljenju, posebno rasplinjava u široko shvaćenom i nedovoljno određenom fenomenu građanskog angažmana (v. **građanski angažman**). U tom smislu pitanje pažnje jedan je od osnovnih problema društvenog angažmana. Ono se na drugačiji način može razumeti i kao problem strategija društvenih pokreta da se zadobije pažnja onih aktera koji bi trebalo da reaguju na situaciju (v. **poziv**, **akter**, **odgovornost**). Imajući u vidu da

je pažnja i u pogledu svog intenziteta i u pogledu trajanja ograničen resurs, ne radi se samo o tome kako imati više pažnje, već i o pitanju njene rasutosti. Danas je ovaj problem nužno isprepletan sa problemom mehanizama iznuđivanja pažnje koji postaju, razvojem novih tehnologija i takozvane „ekonomije pažnje“, sve dominantniji.

Pored individualne možemo govoriti i o zajedničkoj pažnji, čije bi se konstituisanje moglo pokazati kao ključni prelaz ka formiranju kolektivnog subjekta (v. **grupa**).

| 14 |

Za dalje čitanje:

- Berger, Ben (2011), *Attention Deficit Democracy. The Paradox of Civic Engagement*. Princeton: Princeton University Press.
- Collins, Randall (2001), „Social movements and the focus of emotional attention“, Goodwin, Jeff, James M. Jasper, and Francesca Polletta (ur.), *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press, str. 27–44.
- Eilan, Naomi, Christoph Hoerl, Teresa McCormack, Johannes Roessler (2005), *Joint Attention: Communication and Other Minds*. Oxford: Oxford University Press.
- Husserl, Edmund (2004), *Wahrnehmung und Aufmerksamkeit. Texte aus dem Nachlass (1893–1912)*. Husserliana XXXVIII. Dordrecht: Springer.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962), *Phenomenology of Perception*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ribot, Théodule-Armand (2007), *The Psychology of Attention*. Whitefish: Kessinger Publishing.
- de Tocqueville, Alexis (1838), *Democracy in America*. New York: Adlard and Saunders.
- Williams, James (2018), *Stand out of our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olga Nikolić

Perspektiva

(*perspective, point of view, Perspektive, Standpunkt*) je pojam koji potiče iz optike, a u kontekstu studija angažmana označava relativno koherentan sistem značenja, verovanja i vrednovanja koji konstituišu smisao objekta za neki pojedinačni ili kolektivni subjekat. Celokupna perspektiva jednog subjekta može se shvatiti kao jedan subjektivni pogled na svet, dok se partikularne perspektive tiču smisla koji subjekat pridaje pojedinačnim objektima (u najširem smislu, prema kome je mogući objekat sve što može biti predmet mišljenja). Perspektive ne moraju pripadati jasno određenom kolektivnom subjektu poput grupe (npr. različite teorijske perspektive), ali čak i one moraju biti intersubjektivno (v. **intersubjektivnost**) konstituisane. Takođe, perspektive mogu biti i hipotetičke: ne mora ih prihvatati nijedan pojedinačni subjekat.

Semantički se perspektive mogu razlikovati prema gramatičkim licima: od lične perspektive prvog lica (ja), preko perspektive u kojoj se prvo lice obraća drugom ili drugima i ujedno sagledava sebe kako ga drugi vide (ti, vi), perspektive posmatrača (on, ona, oni i druge forme), do zajedničke perspektive prvog lica množine (mi). Svaki od ovih slučajeva možemo pak razumeti preko opisane subjektivne perspektive kroz koju se prelamaju različite relacije u koje pojedinačni subjekat (ja, prvo lice) ulazi sa samim sobom i sa drugima.

U kontekstu angažmana, perspektiva je pre svega relevantna s obzirom na problem konstituisanja zajedničke perspektive kao uslova zajedničkog delovanja (v. **moć delovanja**) i kolektivne intencionalnosti (v. **intencionalnost**). Zajednička perspektiva se konstituiše kroz različite komunikacione akte, kroz koje se odvija utelovljena komunikacija, pozivanje

(v. **poziv**), razumevanje, pregovaranje, slaganje i neslaganje i drugi akti (v. **angažovani akt**) koji doprinose da se perspektive pojedinačnih subjekata dovoljno približe i na taj način omogućе konstituisanje, učvršćavanje i angažovanje grupe (v. **grupa**) na zajedničkim ciljevima.

Za dalje čitanje:

- Davidson, Donald (1974), „On the very idea of conceptual scheme“, *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 47: 5–20.
- De Jaegher, Hanne, Ezequiel Di Paolo (2007), „Participatory sense-making: An enactive approach to social cognition“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6 (4): 485–507.
- Fuchs, Thomas (2013), „The phenomenology and development of social perspectives“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 12 (4): 655–683.
- Fuchs, Thomas, Hanne De Jaegher (2009), „Enactive intersubjectivity: Participatory sense-making and mutual incorporation“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 8 (4): 465–486.
- Habermas, Jürgen (2017), *Teorija komunikativnog delovanja*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- Helm, Bennett W. (2008), „Plural agents“, *Nous* 42 (1): 17–49.
- Loidolt, Sophie (2016), „Hannah Arendt’s conception of actualized plurality“, Szanto, Thomas, Dermot Moran (ur.), *Phenomenology of Sociality. Discovering the „We“*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, str. 42–55.
- Loidolt, Sophie (2018), *Phenomenology of Plurality: Hannah Arendt on Political Intersubjectivity*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Moll, Henrike, Andrew N. Meltzoff (2011), „Joint attention as the fundamental basis of understanding perspectives“, Seemann, Axel (ur.), *Joint attention: New Developments in Psychology, Philosophy of Mind, and Social Neuroscience*. Cambridge: MIT Press, str. 393–413.
- Nikolić Olga, Igor Cvejić (2020), „Konstituisanje zajedničke perspektive: angažovani akti i logika poziva“, *Kritika* 1 (1): 7–28.
- Nikolić, Olga (2016), „Husserl’s theory of noematic sense“, *Filozofija i društvo / Philosophy and Society* 27 (4): 845–868.

| 48 |

| 51 |

| 47 |

| 61 |

| 31 |

| 14 |

- Tomasello, Michael, Hannes Rakoczy (2007), „What makes human cognition unique? From individual to shared to collective intentionality“, *Intellectica* 2–3 (46–47): 25–48.
- Tuomela, Raimo (2007), *The Philosophy of Sociality: The Shared Point of View*. Oxford: Oxford University Press.
- Vázquez Campos, Margarita, Liz Gutiérrez, Antonio Manuel (2015), „The notion of point of view“, Vázquez Campos, Margarita, Antonio Manuel, Liz Gutiérrez (ur.), *Temporal Points of View*. New York: Springer, str. 1–57.
- Zahavi, Dan (2015), „You, me, and we: The sharing of emotional experiences“, *Journal of Consciousness Studies* 22 (1–2): 84–101.
- Zahavi, Dan, Philippe Rochat (2015), „Empathy#sharing: Perspectives from phenomenology and developmental psychology“, *Consciousness and Cognition* 36: 543–553.

Irena Fiket

Politička efikasnost

(*Political Efficacy*). Pojam (percepirana) politička efikasnost prvi put se pojavljuje u empirijskim studijama o političkom ponašanju i odnosi se na uverenje da individualne ili kolektivne političke akcije (v. **politički angažman**, **aktivizam**, **društveni angažman**) imaju smisla, da mogu uticati na politiku.

Iako politička efikasnost, zbog značaja koji se pokazalo da ima za političku participaciju (v. **politička participacija**), predstavlja jedan od empirijski najizučavanijih stavova u oblasti studija o političkom ponašanju, ovaj pojam je i dalje ostao nedovoljno teorijski razrađen. Empirijska istraživanja ovog fenomena, koja su se najčešće fokusirala na njegovu relevantnost, te daleko istraživala njegov uticaj koristeći ga kao nezavisnu varijablu koja objašnjava druge fenomene, dovela su do uvida u neophodnost posmatranja političke efikasnosti kao

dvodimenzionalnog fenomena i razlikovanja interne političke efikasnosti i eksterne političke efikasnosti. Eksterna politička efikasnost ukazuje na stepen percipirane institucionalne responsivnosti, tj. uverenja da će predstavnici institucija reagovati na zahteve i potrebe (političke preferencije) građanki i građana i pripada istoj empirijskoj dimenziji kao i poverenje u institucije (v. **poverenje**). Interna politička efikasnost, s druge strane, ne mora nužno da zavisi od odnosa prema političkom sistemu i njegovim institucijama i može se razumeti kao „psihološki resurs“ koji podstiče političku participaciju. Ona uključuje pre svega procenu sopstvenih sposobnosti, kapaciteta i resursa za angažman i postizanje željenih rezultata u polju političkog i može se jasnije odrediti kao psihološki osećaj koji pomaže da se prevaziđe, sasvim prirodna, sumnja da „niko ne može uraditi ništa što bi moglo napraviti neku bitnu razliku“.

Nedostatak teorijskog promišljanja ovog dvodimenzionalnog pojma, međutim, doveo je do toga da, uprkos nalazima empirijskih studija da je relevantan za razumevanje angažmana i fenomena koji su sa njim u vezi (v. **društveni angažman**), konceptualno jasno značenje političke efikasnosti izostaje, te se ovaj koncept često pojavljuje kao ambigvitetan i konfuzan.

Za dalje čitanje:

- Anderson, Mary R. (2010), „Community psychology, political efficacy, and trust“, *Political Psychology* 31 (1): 59–84.
- Dalton, Russel J., Christian Welzel (ur.) (2014), *The Civic Culture Transformed: From Allegiant to Assertive Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sohl, Sofia (2011), „Pathways to political efficacy – theoretical considerations and empirical illustrations on youths’ acquisition of political efficacy“, *Politics, Culture and Socialization* 2 (4): 389–414.
- Lussier, Danielle (2016), „Political efficacy and ‘Throwing the rascals out’“, Lussier, Danielle N. (ur.), *Constraining Elites in Russia and Indonesia: Political Participation and Regime*

- Survival*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 194–231.
- Inglehart, Ronald, Gabriela Catterberg (2002), „Trends in political action: The developmental trend and the post-honeymoon decline“, *International Journal of Comparative Sociology* 43 (3–5): 300–16.
- Katsanidou, Alexia, Christina Eder (2018), „Vote, party, or protest: The influence of confidence in political institutions on various modes of political participation in Europe“, *Comparative European Politics* 16: 290–309.
- Gamson, William. A. (1968), *Power and Discontent*. Homewood: Dorsey Press.
- Geurkink, Bram, Andrej Zaslove, Roderick Sluiter, Kristof Jacobs (2020), „Populist attitudes, political trust, and external political efficacy: Old wine in new bottles?“, *Political Studies* 68 (1): 247–267.
- Hooghe, Marc, Sofie Marien (2013), „A comparative analysis of the relation between political trust and forms of political participation in Europe“, *European Societies* 15 (1): 131–152.
- Iyengar, Shanto (1980), „Subjective political efficacy as a measure of diffuse support“, *The Public Opinion Quarterly* 44 (2): 249–256.

Andrea Perunović

Posvećenost

Pojam *posvećenosti* (*dedication, commitment, dévouement, посвященность*) odnosi se na visok stepen privrženosti nekoj ideji ili osobi, investiranosti u neki projekat, predanosti i požrtvovanosti u nameri da se ostane lojalan nekoj zamisli, odnosno da se neka vizija ostvari. U tom smislu on se prepliće s pojmom angažmana. Posvećenost može biti pokretač, deo i ishodište angažovanosti. Materijalno gledano, posvećenost podrazumeva sveobuhvatno praktično (v. **prakse**), emotivno (v. **afekt**) i intelektualno zalaganje, izraženo u pažnji (v. *pažnja*) i utrošenom vremenu. Spolja gledano, posvećenost se manifestuje kao marljivost u nameri da

| 39 |

| 43 |

se postigne neki cilj ili kao nepokolebljiva odanost nekoj viziji. Posvećenost može imati argumentativnu dimenziju: ona individuama i grupama pruža opravdanje za delovanje.

Ako ostanemo u leksičkom i etimološkom ključu slovenskih jezika, moglo bi se reći da se „posvetiti“ može na dva, u izvesnom smislu suprotstavljena načina: postajući svetim ili dostojnim svetosti i postajući svetom ili delom sveta, posvetovljenjem. Prvi smisao bi neposredno odgovarao latinskom glagolu *devovere*, a drugi glagolu *comittere*. Ta dvoznačnost određuje i karakter posvećenosti. U prvom slučaju obećanje, odgovornost (v. **odgovornost**), dužnost (v. **dužnost**), obaveza, lojalnost, poverenje (v. **poverenje**) i bezrezervna požrtvovanost polažu se nekom uzvišenom idealu, a u drugom – svetovnim institucijama. Askete svih religija ili nijedne kardinalna su predstava prvog značenja posvećenosti, a pouzdani (su)građani drugog. Od privrženosti i odanosti koja se polaže jednom ili drugom „objektu“ posvećenosti zavise i delokrug i priroda angažmana koji iz uloga u njega sledi.

| 53 |

| 45 |

| 60 |

Iako ni posvećenost nekom transcendentnom principu nije lišena makar implicitnog apela na poželjno postupanje u zajednici, kao što ni posvećenost poželjnim obrascima zajedničke egzistencije neretko ume da se pozove na onostrana načela, načelno važi da je prva individualizovanja, manje društvena i (auto)refleksivnija, a druga brižnija za kolektiv, neposrednija i delotvornija. U praksi, ove dve vrste posvećenosti se uvek i neizbežno prepliću. Kada je reč o društvenom angažmanu (v. **društveni angažman**), posvećenost može biti njegov pokretač, bilo da pojedinci uviđaju neophodnost angažovanja s obzirom na viziju društva koje njihova posvećenost podrazumeva, bilo da odgovaraju na poziv koji su drugi uputili svojim društvenim angažmanom (v. **poziv, angažovani akti**). Konačno, posvećenost

| 8 |

| 61 |

| 31 |

se može posmatrati i kao strukturni deo angažovanog delovanja koji ga osnažuje, ustaljuje i vodi ka njegovoj realizaciji.

Za dalje čitanje:

- Heidegger, Martin (1962), *Being and Time*. Oxford: Basil Blackwell.
- Nancy, Jean-Luc (2000), *Being Singular Plural*. Stanford: Stanford University Press.
- Perunović, Andrea (2021), „From devotion to commitment: Towards a critical ontology of engagement“, *Filozofija i društvo* 32 (2): 261–281.
- Šire, Eduard (1989), *Veliki posvećenici*. Beograd: Novo delo.

Andrea Perunović

Poverenje

(*trust, confidence, Vertrauen*) teoretski je opsežan pojam kroz čiju prizmu se mogu sagledati brojne karakteristike ljudske subjektivnosti i društvenih odnosa (v. **društveni odnosi**). U kolokvijalnoj upotrebi reč „poverenje“ označava intersubjektivnu vezu, koja podrazumeva verodostojnost (*trustworthiness*) makar jednog aktera (v. **akter**), koja se afirmiše ispunjenjem investiranih očekivanja i/ili poštovanjem datih obećanja i preuzete odgovornosti (v. **odgovornost**). Poverenje takođe može biti shvaćeno i kao odnos prema „nekome“, a ne nužno „nekome“, pa tako možemo gajiti poverenje u institucije, tehnologije, metode ili čak objekte. S tačke gledišta subjekta, poverenje može biti shvaćeno kao jedan od bazičnih vidova spoznaje, ali i kao psihički mehanizam adaptacije. Kognitivni element poverenja zasniva se na izvesnom racionalnom suđenju – čija pouzdanost ipak značajno zaostaje za deduktivnim

zaključivanjem, te se u filozofiji često smatra nesavršenim i sklonom greškama. Psihički element poverenja pak, kako nalaže Frojdova psihoanalitička teorija, potiče od nesvesne želje i ljudskih nagonskih potreba, predstavljajući zamenu za svaku realnu želju koju *ja* ne može da prihvati. Poverenje tako čini nezaobilazan adaptivni mehanizam utehe za subjekta, koji se suočava sa raznovrsnim, drugačije nepremostivim preprekama i opasnostima. Imajući u vidu ova dva elementa poverenja, čini se da ono predstavlja posebnu vrstu vezivnog tkiva između domena racionalnog i domena nesvesnog. S tačke gledišta društva (v. **društvo**), čini se da je poverenje uslov „dobrog“ funkcionisanja društava, te da bez poverenja nema ni funkcionalnih institucija (v. **institucija**), ni korektnih interpersonalnih odnosa. Međutim, poverenje može biti shvaćeno i kao lakovernost i nekritičnost, koje omogućuju i reprodukuju sistem dominacije, oportuno nametanje „poželjnih“ obrazaca vladavine, „dobrovoljno ropstvo“.

Verovanje u viziju/cilj/smisao angažmana preduslov je same angažovanosti, a poverenje među angažovanim akterima čini sponu koja omogućava ma koji kolektivni angažovani akt. S druge strane, da bi pojedine angažovane akte (v. **angažovani akt**) javnost prepoznala kao takve, njihovi ciljevi moraju biti kredibilni, vredni poverenja. Na novim teorijama angažovanosti je da izbegnu brojne opasnosti poverenja, a upotrebe njegove dobre strane.

Za dalje čitanje:

- De la Boesi, Etjen (1998), *Rasprava o dobrovoljnom ropstvu*. Beograd: Filip Višnjić.
- Frojd, Sigmund (1986), *Budućnost jedne iluzije*. Zagreb: Naklada Naprijed, d.d.
- Frojd, Sigmund (1988), *Nelagodnost u kulturi*. Beograd: Rad.
- Hardin, Russell (2004), *Trust and Trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.

- Hawley, Katherine (2012), *Trust. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruso, Žan-Žak (1993), *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Spinoza, Baruch (1992), „Treatise on the emendation of intellect“, Curley, Edwin (ur.), *The Collected Works of Spinoza*. Tom 1. Princeton: Princeton University Press, str. 3–45.

Igor Cvejić

Poziv

(*call, Anruf, l'appel, vocatio*) primarno predstavlja vrstu interpersonalnih relacija, odnosno komunikacije, u funkciji prenošenja sadržaja poruke i čini jedan od osnovnih elemenata strukture društvenog angažmana. Unutar društvenog konteksta (v. **društvo**) poziv se ne može redukovati na komunikativnu funkciju, već ima i normativnu, najčešće u formi reaktivnih stavova (v. **reakcija**). Normativna funkcija poziva sastoji se u tome da onaj kome je poruka upućena prepoznaje odgovornost na koju se poziva (v. **odgovornost**). U tom slučaju upućivanje poziva pritiska adresate značajem situacije – da se na nju odgovori.

Opravljanost poziva najčešće je zasnovana na postojanju opšteprihvaćenih normi zajednice (v. **intersubjektivnost, norma, zajednica**). Pošiljalac poziva, koji je često i žrtva neke nepravde (v. **pravda**), izaziva počinioca, svedoke ili javnost u celini, da reaguju direktno ili indirektno, pozivajući se na već postojeće norme iz zajedničku perspektivu (v. **norma, perspektiva**).

Poziv, međutim, može biti i u funkciji društvene promene, odnosno uvođenja novih ili preispitivanja starih normi. U tom slučaju poziv se može razumeti

kao apel da se u novim okolnostima međusobne zavisnosti preispitaju stare i uvedu drugačije norme, vršeci pritom pritisak na adresate da ozbiljno shvate novonastalu situaciju. S druge strane, poziv može biti i u službi reprodukcije dominantne sistemske ideologije kada, u vidu altiserovske interpelacije, neposredno označava pozvanog da preuzme svoju ulogu u sistemu.

U smislu u kojem se društveni angažman može razumeti kao relacija prema drugima, takva da i oni reaguju, poziv ne samo da je njegova osnovna ekspresija, nego i nužno odgovara formalnom objašnjenju ove relacije. Sadržaj poziva ne mora uvek biti jasno verbalno artikulisan i može se manifestovati i kao performans, ekspresija afekata (v. **afekti**), ili kao lični primer zalaganja (v. **angažovani akti**). Pojam poziva značajan je i u teološkom učenju (pre svega kao poziv Boga) i u pravnoj terminologiji, kada primarno označava odnos sa institucijama (kao na primer poziv/opomena suda ili žalba (*appellatio*), v. **institucije**). O pozivu, najzad, možemo govoriti i kada pojedinac oseća pritisak usvojenih vrednosti i obaveza (npr. čovečnosti, v. **dužnost**) i na taj način možemo objasniti „unutrašnji poziv“ na angažman.

Za dalje čitanje:

- Allerkamp, Andrea (2005), *Anruf, Adresse, Appell*. Verlag: Bielefeld.
- Altiser, Luj (2019), *Ideologija i državni ideološki aparati*. Beograd: Karpos.
- Austin, John L. (1962), *How to Do Things with Words?* Oxford: Oxford University Press.
- Bojanić, Petar (2008), *Provokacije. Provocatio: vokativus revolucija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Butler, Judith (1988), „Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory“, *Theatre Journal* 40 (4): 519–531.
- Cameron, JR (1972), „The nature of institutional obligation“, *The Philosophical Quarterly* 22 (89): 318–332.

- Darwall, Stephen (2006), *The Second-Person Standpoint: Morality, Respect and Accountability*. Cambridge: Harvard University Press.
- Helm, Bennet W. (2017), *Communities of Respect: Grounding Responsibility, Authority and Dignity*. Oxford: Oxford University Press.
- Nikolić, Olga, Igor Cvejić (2020), „Konstituisanje zajedničke perspektive: angažovani akti i logika poziva“, *Kritika* 1 (1): 7–28.
- Searle, John R. (2009), *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, Peter F. (1962), „Freedom and resentment“, *Proceedings of the British Academy* 48: 1–25.

Rastko Jovanov

Radikalni angažman i neutralnost

Neutralnost pojedinca ili društvenih grupa predstavlja problem za *radikalni* oblik angažmana ukoliko se javlja u odlučujućim momentima razvoja jednog društva ili tokom unutrašnje krize neke institucije (v. **kontrainstitucija**), kada se vrši prevrat ili nasilno preuzimanje vlasti. U takvim društvenim događajima možemo primetiti nastajanje radikalnih shvatanja angažmana pojedinca. Reč je o „jakom“ pojmu angažmana pošto se tvrdi da su *svi* u obavezi da učestvuju i da nema neutralnih, odnosno da je potrebno „eliminirati“ sve koji se izjašnjavaju da su neutralni i ostaju *ravnodušni* prema društvenoj akciji. Od 19. veka reč „radikalizam“ označava fundamentalnu političku promenu u socijalno-političkom domenu s obzirom na postojeće norme, prakse i institucije. Tada nastajuće tehničko doba verovalo je da je u tehnici pronađeno apsolutno neutralno tlo. Međutim, pokazalo se da svagda novostečeno neutralno područje odmah postaje predmet borbe i da će se svaka snažna politika njome poslužiti (K. Šmit).

Najpoznatiji primer je Sen-Žistov govor „Izveštaj o potrebi proglašenja revolucionarne vlade do zaključenja mira“ 10. oktobra 1793. U ime „Komiteta javnog spasa“, koji iste godine postaje glavni i jedini organ vlasti revolucionarne vlade, Sen-Žist izgovara sledeće reči: „Potrebno je kazniti ne samo izdajnike nego i indiferentne/ravnodušne [tj. neutralne; prim. a.]; morate da kaznite svakoga ko je pasivan u Republici i ništa za nju ne radi.“ To je na koncu dovelo do uvođenja jakobinskog terora. Karl Larenc slično shvata društveni angažman kada 1935. godine u nacionalsocijalističkom duhu piše o homogenosti svih članova jednog društva: „Ne kao pojedinac, ne kao osoba *par excellence* (...) koja ima prava, dužnosti i priliku da oblikuje pravne odnose, već kao član (...) narodne zajednice. Samo kao biće koje živi u zajednici, kao narodni drug [*Volksgenosse*], pojedinac je konkretna ličnost. Samo kao član narodne zajednice ima svoju čast, uživa poštovanje kao pravni drug.“ S druge ideološke strane, marksista Antonio Gramši 1917. godine u tekstu „Ravnodušni“ shvata angažman na isti način: „Ne mogu postojati samo ljudi, tuđinci u gradu. Ko zaista živi mora biti građanin, mora biti pristrasan. (...) Živ sam, dakle pristrasan. Zato mrzim onog ko ne učestvuje, mrzim ravnodušne.“

Ako angažman i postaje obavezujući kada smo se prethodno založili (v. **obavezanost**) za neki budući socijalni akt (v. **angažovani akt**), to, međutim, ne znači da u određenim društvenim previranjima *moramo* biti angažovani i učestvovati u socijalnim aktima. Umesto da se pristaje na oduzimanje slobodne volje i status roba prisile, neutralnost tada može da postane radikalno angažovani akt otpora (v. **otpor**). Danas usvojene demokratske procedure i pravila participacije regulišu pravo i na (takvu) neutralnost.

| 52 |

| 31 |

| 54 |

Za dalje čitanje:

- Gramsci, Antonio (2011), *Odio gli indifferenti*. Milan: Chiarelettere.
- Larenz, Karl (1935), „Rechtsperson und subjektives Recht – zur Wandlung der Rechtsgrundbegriffe“, Dahm, Georg u. a. (Hrsg.), *Grundfragen der neuen Rechtswissenschaft*. Berlin: Junker und Dünhaupt.
- Saint-Just (1908), „Rapport fait au nom du Comité de salut public par le citoyen Saint-Just sur la nécessité de déclarer le gouvernement provisoire de la France révolutionnaire jusqu'à la paix“, *Œuvres complètes*. Tom 2. Paris: Fasquelle.

Ana Đorđević

Reakcija

(*reaction, Reaktion, réaction, reazione*) je u najprostijem smislu odgovor na drugu akciju (v. **akcija**) koja svojom silom ili značajem pritiska određeno telo da deluje. Kao takva, ona predstavlja osnovnu pretpostavku angažmana, u čijem se jezgru sadrži refleksija o onome što joj prethodi (v. **refleksija**). Angažovanost je, dakle, reaktivna, jer se javlja ili kao neposredan odgovor na drugu akciju ili se kritički odnosi prema postojećem stanju.

Kada nastupa sa težnjom promene postojećeg stanja društva (v. **društvena promena**), koja se pojavljuje u obliku prećutne saglasnosti oko društvenih normi, reakcija se javlja uslovno, a ne tek neposredno. Tada je angažovanost posredovana *prepoznavanjem* da postojeće društvene norme ne odgovaraju određenoj grupi aktera, odnosno prepoznavanjem izostanka ili neadekvatne reakcije drugih. S obzirom da je kolektivizacija reakcije neophodna kako bi odgovor na postojeće ili nastajuće društvene probleme bio adekva-

tan, kada grupa ili pojedinac ne osećaju pritisak događaja ili postojećeg poretka stvari, reakciju posreduje *poziv* (v. **poziv**).

Poziv može delovati direktno ili pozivanjem na drugu postojeću društvenu normu. Kada norma nije poznata ili se tek uspostavlja, pozivom se drugi upućuju na *zajedničku perspektivu* i uslove *međusobne zavisnosti* (v. **intersubjektivnost**), kako bi se udruženo reagovalo. Poziv deluje kao medijator veze između akcije i reakcije, koji pritiska telo aktera (v. **grupa**) da zajedno reaguju. Na taj način, kreira se put od individualne reakcije do kolektivnog poduhvata, za koji je neophodno da telo aktera ima zajedničku perspektivu, ali i da nastupa koordinisano. Reakcija se, tako, ne uspostavlja samo u odgovoru na prethodnu akciju ili stanje, već i kao uslov za koordinisanje zajedničke reakcije, putem *ulančavanja* – sistema povratnih sprega između akcija i reakcija pojedinaca. U tom smislu, angažovani akt (v. **angažovani akt**) uvek jeste reaktivni akt, ali i zavisi od recipročnih reakcija grupe ljudi koja udruženo nastupa ka zajedničkom cilju.

Najzad, ne treba zanemariti i semantički derivat reakcije u političkim naukama, pojam reaktivnog, s obzirom na njegovu neposrednu relevantnost za razumevanje različitosti oblika društvene angažovanosti. Reakcionarno u ovom kontekstu označava upravo suprotnu tendenciju prethodno iznetom značenju reakcije, ne promenu postojećeg stanja, već težnju ka povratku na prethodni *status quo*. Prema tome, reakcija svakako označava akciju koja je odgovor na drugu akciju, ali njen smer i valenca određivi su samo unutar konteksta određenih društvenih normi i praksi, u kom i sam angažman može imati različite posledice.

Za dalje čitanje:

- Bojanić, Petar (2020), „What is an act of engagement? Between the social, collegial and institutional protocols“, Tiziana, Andina, Petar Bojanić (ur.), *Institutions in Action. The Nature and the Role of Institutions in the Real World*. New York: Springer, str. 37–51.
- Bojanić, Petar, Miloš Čipranić (ur.) (2018), *Socijalni i negativni socijalni akti*. Novi Sad: Akademska knjiga; Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Helm, Bennet W. (2017), *Communities of Respect: Grounding Responsibility, Authority and Dignity*. Oxford: Oxford University Press.
- Husserl, Edmund (1973), *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität I. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905–1920*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Lošonc, Mark (2020), „Angažman kao diskurzivna praksa i sistemski događaj“, *Kritika* 1 (1): 29–43.
- Nikolić, Olga, Igor Cvejić (2020), „Konstituisanje zajedničke perspektive: angažovani akti i logika poziva“, *Kritika* 1 (1): 7–28.
- Prodanović, Srđan, Igor Cvejić, Marjan Ivković (u pripremi), „Contingency and social change: Collective engagement in conditions of radical uncertainty“.
- Strawson, Peter F. (1962), „Freedom and resentment“, *Proceedings of the British Academy* 48: 1–25.
- Zaharijević, Adriana (2016), „Pawning and challenging in concert: Engagement as a field of study“, *Philosophy and Society* 2: 311–321.

Srđan Prodanović

Refleksija

(*reflection, Nachdenken, réflexion*) se u užem smislu odnosi na sposobnost **aktera** da sebe, svoje mišljenje, delanje i stanja postavi kao objekt sopstvenog promišljanja. U društvenom kontekstu, ovaj pojam podrazumeva evaluaciju normi i pravila kojima se rukovodimo prilikom društvenog

delanja (v. **prakse**). Svakodnevna interakcija počiva na sleđenju normi i pravila koja se u izvesnoj meri podrazumevaju. Međutim, u slučajevima kada dođe do prepreka u neupitnom sprovođenju datog normativnog poretka, stvaraju se uslovi za generisanje refleksije o načinima funkcionisanja, potencijalnim *ad hoc* modifikacijama i – u ređem slučaju – o njihovoj opštoj opravdanosti. Ishod ove refleksije može biti delanje (v. **angažovani akt**) koje je usmereno ka različitim stepenima promene datog normativnog poretka, ili pak spremnosti da se ovo delanje simbolički podrži. Ishod te refleksije takođe može biti delanje koje rukovodi zalaganje za promenu datog normativnog poretka u manjem ili većem obimu, ali i, možda i češće, odbrana postojećeg poretka pred angažovanjima za njegovu promenu.

Refleksija je blisko povezana sa pojmom **poziva**, budući da, u slučaju kada je narušen postojeći normativni poredak i semantička sigurnost komunikacije, samo opažanje ove činjenice podrazumeva poziv da se dati normativni poredak ponovo uspostavi ili da se zameni nekim drugim. Utoliko možemo reći da refleksija predstavlja nužan, ali ne i dovoljan uslov za generisanje angažovanog delanja.

Refleksija tako predstavlja jedan od ključnih termina za razumevanje društvene angažovanosti: konceptualno obuhvata sve aspekte ostvarivanja **intersubjektivnosti** nekog **angažovanog akta** i, shodno tome, obuhvatno opisuje njegov ukupni mobilizacijski (v. **mobilizacija**) i delatni potencijal.

Za dalje čitanje:

- Boltanski, Luc (2011), *On Critique: A Sociology of Emancipation*. 1. izdanje. Cambridge; Malden: Polity.
- Garfinkel, Harold (1967), *Studies in Ethnomethodology*. 1. izdanje. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.

- Goffman, Erving (1974), *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schutz, Alfred (1972), *Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann Educational Publishers.

Rastko Jovanov

Resentiman

Pod resentimanom se podrazumeva skup negativnih emocija (ogorčenost, osvetoljubivost, zavist, pakost, bes, mržnja...) koje su izazvane spoljašnjim nadražajima. Na primer, osvetoljubivost zbog negativne kritike sopstvenog rada; pakost zbog gubitka posla svog kolege; zavist zbog lošijeg položaja u kompaniji od drugih; bes zbog redovnog kašnjenja gradskog prevoza itd. Ta osećanja su prema opštoj saglasnosti u literaturi o resentimanu nerešiva, odnosno objekat njihove emocionalne intencionalnosti ostaje zamagljen u visokoj intenzivnosti negativnosti. Posledica toga je da intencionalnost negativnih emocija subjekat okreće prema samom sebi i postaje njihov *talac*. Bes prelazi u očaj; zavist u apatiju; osvetoljubivost u konstantnu emocionalnu napetost koja onemogućava subjektu da jasno sagleda situaciju i, samim tim, da prevlada negativnost sopstvenih osećanja i vodi zdrav i razborit život (aristotelovsko *φρόνησις*).

Kakva je veza između angažmana i negativnih emocija, poput resentimana? Kako su socijalno konstituisane i kako se ispoljavaju u javnoj sferi? Emocije imaju važnu ulogu u društvenim konfliktima (v. **afekt, društveni odnosi**). Pojedinačni i grupni resentimani mogu biti elementarni sastojci društvenog angažmana koji vodi ka društvenoj ili političkoj promeni.

| 43, 22 |

| 64 |

Resentiman je refleksivan (v. **refleksija**)

i u povezanosti sa osvetoljubivošću reaktivan. Fenomen resentimana može nam pokazati da negativne emocije mogu biti odlikovane angažovanim (grupnim) subjektom. Postoje brojni primeri kolektivnih negativnih emocija kada članovi neke grupe zajednički dele osećaj resentimana prema drugim grupama. Na primer, *ad hoc* skupina koja se okupila na jednom mestu izražava kolektivnu mržnju prema drugoj grupi, recimo prema migrantima u nekom naselju ili ispoljavanje mržnje fanova jednog fudbalskog kluba prema fanovima drugog fudbalskog kluba kada se sretnu na određenom mestu *face-to-face*. U takvom slučaju negativne emocije postaju kolektivne i proizvode zajedničko angažovanje.

Negativne emocije, međutim, mogu uzrokovati pozitivne emocije. Bombardovanje jedne države može dovesti do veće solidarnosti (v. **solidarnost**) među građanima koji su prethodno bili nosioci resentimana. Izražavanje mržnje neke grupe prema korporacijskom „zlu“ i iskorišćavanju radne snage u ime slobodnog tržišta i etike kapitalizma ne mora nužno voditi resentimanu, već predstavlja opravdanu ogorčenost prema postojećoj nepravdi u društvu. Na primer, angažman pokreta „Antifa“ u Americi se odlikuje aktivizmom prema autoritarnim, homofobnim i rasističkim stavovima koji nisu izraženi samo u drugim društvenim grupama, već su delom vidljivi i u samom establišmentu američke vlade. Još je Gete opisao ogorčene ljude (*Ressentimentmenschen*) kao „uzbuđene“ i pozvane da se angažuju u Francuskoj revoluciji i uspostavljanju republike; dok Fuko u svojim predavanjima smatra ogorčenost ne samo afektom i manom, već i inspiracijom za otpor i kreativno delovanje, koje je sadržano u onome „ne“ ogorčenosti.

Ovde nam može biti od pomoći distinkcija koju engleski jezik pravi između *Resentment* i *Ressentiment*. Iako su

| 66 |

etimološki srodne (imaju isti etimološki koren), ispoljavanje negativnih emocija usled „osećanja društvene nepravde“ (Resentment) može biti opravdano. Samorazumljivo, ako to osećanje, time što nikako ne može ispuniti svoje ciljeve, pređe u resentiman, onda ono može proizvesti neopravdanu mržnju prema određenim grupama (npr. etničkoj, rasnoj, klasnoj...) koje se identifikuju kao krivci i uzroci resentimana i eskaliraju u nasilne činove, ugroziti živote drugih ljudi i postojeća kulturna dobra. Rečenica poput „Mi ne pripadamo istoriji, ali istorija pripada nama“ nadahnjujući je slučaj resentimana.

Za dalje čitanje:

- Ahmed, Sara (2014), *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Niče, Fridrih (1983), *Genealogija morala*. Beograd: Grafos.
Scheler, Max (2004), *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*. Frankfurt am Main: Klostermann.

Jelena Vasiljević

Solidarnost

Etimologija ovog pojma upućuje na svojstva *gustine* i *čvrstine*. Da već u svom izvornom značenju reč *solidus* nije, međutim, opisivala isključivo fizičke karakteristike predmeta, već se odnosila i na društvene odnose, znamo iz rimsko-pravnog termina (*obligatio in solidum*, kojim se označavalo zajedničko jemstvo i obligacija

| 52 | (v. **obavezanosť**) u kojoj se svaki pojedinac obavezivao za celinu čiji je deo

| 25, 14 | (v. **zajednica, grupa**). (Političko-) vrednosne implikacije ovakvog značenja upisane su i u savremene upotrebe pojma solidarnosti: jednakost (v. **jednakost**), uzajamna

obaveza koja ne proizlazi iz srodstva, princip „svi za jednog, jedan za sve“.

Prateći kolokvijalnu upotrebu ovog pojma možemo navesti različite primere solidarnog ponašanja. Uglavnom se pod solidarnošću misli na izdvajanje sopstvenog vremena i resursa kako bi se pomoglo onima koji su u nevolji – bilo da je reč o bližnjima (komšijama ili sunarodnicima), bilo da su u pitanju nama nepoznati ljudi, možda udaljeni hiljadama kilometara, koje je, na primer, zadesio razoran zemljotres. Solidarni smo i onda kada potpisujemo peticije, organizujemo proteste ili odlazimo u oružane sukobe da podržimo one čije ciljeve smatramo pravednim (v. **pravda, društveni pokreti, politički angažman**) i univerzalno prihvatljivim – bilo da je reč o borbi za opšte pravo glasa, borbi protiv ropstva ili borbi protiv Frankove diktature u Španiji. No, svoju solidarnost takođe pokazujemo i odricanjem ili odbijanjem: na primer, da uživamo u nekoj privilegiji iz koje mislimo da su nepravedno isključeni drugi. Tako solidarnost pokazuje dve važne karakteristike. Prvo, reč je o društvenom obliku ponašanja koje se, za razliku od altruizma ili milosrđa, ne usredsređuje na ugroženog Drugog kojem Ja pomažem, već na zajedničko Mi koje me nagoni da delam (milosrđe, recimo, normalizuje hijerarhijski odnos između onih koji imaju i onih koji nemaju; solidarnost ga dovodi u pitanje). Drugo, solidarnost predstavlja i politički ideal, jer implicira zajednicu (učvršćuje kohezivne veze) i vrednosti jednakosti i pravde. Naravno, ovaj ideal može imati i antagonizujuće efekte onda kada se solidarnost unutar jedne zajednice pretpostavlja i suprotstavlja solidarnosti s članovima druge zajednice. Otuda implicitna ambivalentnost solidarnosti koja istovremeno traži zajednicu unutar koje će se ispoljiti i teži prevazilaženju svih nametnutih granica koje isključuju druge.

| 72, 12 |
| 38 |

Za dalje čitanje:

- Bayertz, Kurt (ur.) (1999), *Solidarity*. New York: Springer.
- Brunkhorst, Hauke (2005), *Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community*. Cambridge: MIT Press.
- Featherstone, David (2012), *Solidarity. Hidden Histories and Geographies of Internationalism*. London: Zed Books.
- Laitinen, Arto, Anne Birgitta Pessi (ur.) (2015), *Solidarity: Theory and Practice*. Lanham: Lexington Books.
- Scholz, Sally J. (2008), *Political Solidarity*. University Park: Penn State University Press.
- Sennett, Richard (2013), *Together. The Rituals, Pleasures & Politics of Cooperation*. London: Penguin Books.

ISHODIŠTA ANGAŽMANA

Bratstvo	68
Dobro društvo	69
Društvene promene	69
Jednakost	71
Kontrainstitucija	71
Pravda	72
Priznanje	73
Reforma	74
Revolucija	75
Sloboda	76
Utopija	78

Bratstvo

(*brotherhood, fraternité, brüderschaft*) označava odnos krvnog srodstva između osoba muškog pola koje imaju zajedničke roditelje ili staratelje, a u prenesenom značenju odnosi se na grupe ljudi koji imaju isto zanimanje ili zajednički interes, religiozni ili sekularni. U potonjem smislu, bratstvo predstavlja svaki oblik zajedničkosti koji podrazumeva afektima posredovanu međusobnu privrženost po nečemu poistovećenih članova određene asocijacije/udruženja. Tako je bratstvo i inkluzivno („bratimljenje“) i ekskluzivno (oposebljenost bratstva isključuje spoljne članove) i iziskuje iskazivanje pripadnosti i odanosti koje traži i samožrtvovanje. Utoliko bratstvo znači i borbeni stav koji se konfrontira sa onima koji spolja ili iznutra podrivaju njegovu koheziju. Sumnja prema konceptu bratstva izvire iz činjenice što se, za razliku od slobode i jednakosti (v. **sloboda; jednakost**), ne može prevesti na jezik prava, te što sadrži u sebi klice fanatizma. Međutim, pokušaji zamenjivanja pojma bratstva pojmovima kao što je „solidarnost“ (v. **solidarnost**) ne uzimaju u obzir da tek ne-hijerarhijskim odnosima povezani ljudi čine braću.

Izvori bratstva upućuju na religiozne korene: u hrišćanskoj tradiciji postoji praksa da se „hrišćani“ izjednačavaju sa zbratimljenim ljudima. Religiozna bratstva u hrišćanstvu nastaju krajem 3. i početkom 4. veka u Egiptu kao organizovane monaške obitelji predvođene nastojnikom (igumanom). Osnov duhovne veze ovih bratstava (ženski oblik je sestrinstvo) je zajedničko sinovstvo u Bogu Ocu, a cilj je vođenje asketskog života, koji karakterišu celibat, post i molitva. U srednjem veku na Zapadu monaška bratstva su se povezivala u monaške redove, koji su nosili

imena i sledili monaška pravila poznatih svetitelja: benediktinci po Sv. Benediktu, franciskanci po Sv. Franji, cisterijanci po Sv. Bernardu.

Paralelna sekularna srednjovekovna bratstva su okupljala zanatlije, koji su zavisno od zanata bili povezani u cehove ili esnafe. Tako metafora bratstva pronalazi svoj izraz i u slici porodičnih filijacija i u ekonomskoj formi zajedništva: Petar Kropotkin govori o bratstvu gildi, a Đuzepe Mancini o bratstvu proizvođača.

Političko-teološki momenat angažovanog bratimljenja (v. **društveni angažman**) naročito se ogleda/ističe u kontekstu Francuske revolucije, u kojem su različiti oblici ujedinjenja, kao i odgovarajući rituali, bili određeni figurom bratstva. Deo ovakve orijentacije je i analogno tretiranje hrišćanskog obrasca i revolucije (v. **revolucija**). U istoriji radničkog pokreta figura „druga“ se koristila sinonimno figuri „bratstva“.

Za dalje čitanje:

- Bruni, Luigino, Stefano Zamagni (2004), *Economia civile: Efficienza, equità, felicità pubblica*. Bologna: il Mulino.
- Carey McWilliams, Wilson (1973), *The Idea of Fraternity in America*. Berkeley: University of California Press.
- Davis, Mary (2009), *Comrade or Brother?* London: Pluto Press.
- Debray, Régis (2009), *Le moment fraternité*. Paris: Gallimard.
- Derrida, Jacques (1993), *Politiques de l'amitié*. Paris: Édition Galilée.
- De Solemne, Marie (ur.) (1998), *Insaisissable fraternité*. Paris: Dervy.
- Herbeteau, Herbert (2009), *La fraternité: Entre utopie et réalité*. Paris: Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvrières.
- Rawls, John B. (1999), *A Theory of Justice*. Revised Edition. Cambridge: Harvard University Press.

| 76, 71 |

| 66 |

| 8 |

| 75 |

Dobro društvo

označava nužno pluralne vizije poželjnog društva ka kojem stremimo. U pitanju je pojam koji ukazuje na, u perspektivi, ostvariviji ideal političke zajednice, u poređenju sa pojmom utopije (v. **utopija**).

| 78 |

Rasprava o centralnim vrednostima i principima poželjnog društva kroz istoriju ideja određuje šta je dobro društvo za svaku od pojedinih tradicija (političke) misli. Veoma pojednostavljeno, dobro društvo se razlikuje u odnosu na to da li se prednost daje slobodama (v. **sloboda**) ili jednakosti (v. **jednakost**), kao dvama dominantnim principima organizacije društva. Rasprava o nadmoći *laissez-faire* ili planske organizacije privrede i društva obeležila je teoriju poslednja dva veka, kao i globalnu istoriju i politiku poslednjih 100 godina. Stoga je obim državne intervencije – ili njenog izostanka – najčešće viđen kao najvažnije sredstvo, tj. poluga u postizanju dobrog društva i bio je centralno polje političke i ideološke borbe za društvene promene (v. **društvena promena**, | 69 | **politički angažman**), pa i kod onih koji | 38 | su zagovarali društvo bez države.

Savremena društvena teorija retko eksplicitno obrađuje koncept dobrog društva. Kada to čini, dominantno ga povezuje sa merljivim indeksom kvaliteta života ili ponekad sa „društvom sreće“, društvom koje stvara uslove za ličnu sreću pojedinaca. Iako je kao pojam prvi put eksplicitno formulisan u klasičnoj liberalnoj tradiciji (Lipman), najbliži praktičnom ostvarenju pokazao se u državama blagostanja (*welfare states*) – koje se, usled različitih faktora, urušavaju krajem 20. veka. Stoga se savremena istraživanja koncepta fokusiraju na sledeće aspekte *života u zajednici* (v. **zajednica**) u pokušaju da dođu do formule održivog dobrog društva: 1) dostojanstven životni standard, 2) sigurnost i sloboda življenja, 3) razvoj potencijala i materijalni i emotivni prosperitet, 4) participacija, doprinos i međusobno poštovanje i briga i 5) izgradnja fer i održive budućnosti za nastupajuće generacije. Prema Galbrajtu, dobro društvo treba da omogući svim svojim građankama i građanima lične slobode, osnovno blagostanje, rasnu i etničku jednakost, tj. pristup životu kojim ispunjavaju svoj potencijal. Možda je najprecizniji atribut dobrog društva reč *izbalansirano* – dobro društvo bi da balansira ono što pokušaji da se realizuju prethodne vizije poželjnog društva nisu uspevali: snažne društvene veze i autonomiju, društveni poredak i slobode, velikodušni minimum za sve i maksimalnu jednakost svih.

| 25 |

nost i sloboda življenja, 3) razvoj potencijala i materijalni i emotivni prosperitet, 4) participacija, doprinos i međusobno poštovanje i briga i 5) izgradnja fer i održive budućnosti za nastupajuće generacije. Prema Galbrajtu, dobro društvo treba da omogući svim svojim građankama i građanima lične slobode, osnovno blagostanje, rasnu i etničku jednakost, tj. pristup životu kojim ispunjavaju svoj potencijal. Možda je najprecizniji atribut dobrog društva reč *izbalansirano* – dobro društvo bi da balansira ono što pokušaji da se realizuju prethodne vizije poželjnog društva nisu uspevali: snažne društvene veze i autonomiju, društveni poredak i slobode, velikodušni minimum za sve i maksimalnu jednakost svih.

Za dalje čitanje:

- Etzioni, Amitai (2002), „The Good Society“, *Seattle Journal for Social Justice* 1 (1): 83–96.
- Galbraith, John K. (1996), *The Good Society: The Humane Agenda*. Boston: Houghton-Mifflin Co.
- Knight, Barry (2017), *Rethinking Poverty: What Makes a Good Society?* Bristol: Policy Press.
- Lippmann, Walter (1938), *An Inquiry into the Principles of the Good Society*. Boston: Little, Brown and Co.

Ivica Mladenović

Društvene promene

prema savremenom kanadskom sociologu Giju Rošeu predstavljaju „svaku vidljivu transformaciju u vremenu koja menja, na način koji nije privremen ili efemeran, strukturu ili funkcionisanje društvene organizacije određenog kolektiviteta i njegov istorijski tok“ (v. **društvo**, | 23 | **organizacija**). | 17 |

Nauka o društvu, sociologija, konstituisana je u 19. veku upravo sa primarnim zadatkom da utvrdi zakone društvenih promena, na čemu je i zasnivala svoju posebnost i razlog postojanja. Ogist Kont, jedan od njenih rodonačelnika, otvorio je tako svoj „Kurs pozitivne filozofije“ utvrđivanjem „zakona“ o tri faze ljudskog razvoja. Osim toga, težnju ka redukciji dinamike svih ljudskih društava etabliranjem jednog jedinstvenog zakona društvenih promena vidimo i u radovima Herberta Spensera, Karla Marksa i Fridriha Engelsa, ali i Emila Dirkema. Međutim, za razliku od Konta koji nastoji da poveže etape duhovnog – spiritualnog i naučnog – progresa sa tipovima društvene organizacije, Spenser je u prvi plan isticao razlike između vojnih i industrijskih društva, dok Marks i Engels akcentuju „proizvodne odnose“ i sukobe između antagonističkih društvenih klasa (v. **društveni odnosi**), koji, smatraju oni, predstavljaju ne samo osnovu društvenih promena, nego, čak, i pokretačku snagu ljudske istorije. Za još jednog klasika sociologije, Emila Dirkema, podela rada je proces koji objašnjava prelazak iz tradicionalnih u moderna društva.

| 22 |

Generalno, svi mislioci 19. i 20. veka, koji prihvataju evolucionistički model, društvene promene objašnjavaju u terminima progresa, odnosno kontinuiranog razvoja od prostih ka složenijim oblicima društvene organizacije i nastoje da utvrde faze tog razvoja identifikujući njegove determinišuće uzroke. Sa druge strane, funkcionalisti potenciraju na egzogenim i endogenim faktorima unutar svakog društva, koji su produkt difuzije inovacija iz nekog centra. Interpretativni okvir razvoja ljudskih društava i kod jednih i kod drugih je suprotstavljanje tradicionalnih i modernih struktura. S druge strane, postmodernisti sumnjaju u sam koncept modernosti, dok akciona teorija naglasak stavlja na kumulativne akcije različitih

društvenih aktera (v. **akter**) koje u određenom momentu dovode do društvenih promena.

| 10 |

Ukratko, društvene promene u najširem smislu možemo definisati kao bilo promišljen (v. **refleksija**, **promišljanje**, **kritika**) bilo spontani proces – ali i finalni produkt – opštih i dugoročnih transformacija društvenih i kongnitivnih dubinskih struktura, praksi, odnosa i normi (v. **norme**) čiji rezultat može imati makro ili mikrosociološke implikacije, odnosno modifikaciju društvene organizacije u njenoj celini, kao i u nekim segmentima (sfera rada, kulture, religije, politike...) ili na nekim nivoima društvene organizacije (vrednosti, društvene reprezentacije...). Osim toga, društvene promene mogu biti nasilne i mirne, kada je reč o sredstvima izvođenja, odnosno planske i stihijske, kada se radi o organizovanosti. Rajt Mils takođe razlikuje nagle i spore društvene promene. Dok se nagle promene vezuju za radikalni diskontinuitet (v. **revolucija**), postepene karakteriše evolutivni tempo kretanja (v. **reforme**).

| 64 |

| 49 |

| 51 |

| 75 |

| 74 |

Za dalje čitanje:

- Bourricaud, François (2021), „Changement social“, *Encyclopædia Universalis* (internet), dostupno na: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/changement-social/> (pristupljeno 8. marta 2021. godine).
- Lerner, Daniel (1958), *The Passing of Traditional Society*. Illinois: The Free Press.
- Lewin, Kurt (1948), *Resolving Social Conflict*. New York: Harper and Row Publishers.
- Mandon, Daniel (1990), *Culture et changement social*. Lyon: Chronique sociale.
- Rocher, Guy (1968), *Introduction à la sociologie générale*. Tom 3. Paris: Édition HMH.

Adriana Zaharijević

Jednakost

(ισότης, *aequalitas*, *égalité*, *equality*, *Gleichheit*, *равенство*) je pojam koji u našem jeziku upućuje na nešto jedno, biti „kao jedan“. Već se iz same reči uočava poredbeni kvalitet jednakosti: mora nas biti bar dva da bismo bili jednaki. Uz to, ne možemo biti isti ili identični, već među nama mora postojati bar neka bitna razlika da bismo, takoreći uprkos njoj, mogli biti kao jedan, među sobom ravni.

Jednakost se često koristi kao sinonim za „ravnopravnost“. Takvu upotrebu sugerise grčki termin *isonomia*, jednakost svih pred zakonom, a grčko je poreklo i ideje da jednakost implicira i svojevrsnu pravednost: „Tako je pravedno ono što je zakonito i jednako“, veli Aristotel. Ravnopravnost se u novovekovlju daleko češće dovodi u vezu s idejom da pojedinci imaju jednaka prava pred Bogom – („Gospodari! Pravdu i jednakost činite slugama znajući da i vi imate gospodara na nebesima“, rečima apostola Pavla) – u državi ili jedni među drugima. Oslonjene na teorije društvenog ugovora, američka i francuska revolucionarna deklaracija počivaju na takvom razumevanju jednakosti: „Mi smatramo očiglednim istinama da su ljudi stvoreni jednaki“; „Ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima“.

Ova vrsta „prirodne“ ili božanski garantovane jednakosti podstiče sledeća pitanja: na temelju čega postoji i kako se opravdava (društvena) nejednakost; ko treba da postane jednak i šta je neophodno izmeniti da bi to bilo moguće? Odgovori se značajno razlikuju s obzirom na političke pretpostavke koje ih angažuju. *Jednakost šansi* podrazumeva da se prirodno data jednakost ne ograničava zakonima i da svako ima pravo na šansu koju bi u skladu s mogućnostima mogao da realizuje. Jednakost zasnovana na pravičnosti (*equity*)

zahteva da se uklone sistemske barijere koje unapred staju na put jednakim šansama. Najzad, *jednakost ishoda* podrazumeva da prinosi ostvareni ulaganjem vlastitih sposobnosti pripadaju svim članovima društva: „svakome prema razumnim potrebama“ je preduslov društvene i političke jednakosti.

Za dalje čitanje:

- Aristotel (1988), *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus.
- Sveti apostol Pavle, „Poslanica Kološanima“ (4, 1), *Biblija*, preveli Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić.
- Deklaracija nezavisnosti (1989), Mrdenović, Dušan (ur.), *Temelji moderne demokratije*. Beograd: Nova knjiga, str. 101–106.
- Deklaracija prava čoveka i građanina (1989), Mrdenović, Dušan (ur.), *Temelji moderne demokratije*. Beograd: Nova knjiga, str. 133–139.
- Lippert-Rasmussen, Kasper (2014), *Born Free and Equal? A Philosophical Inquiry into the Nature of Discrimination*. Oxford: Oxford University Press.
- Marks, Karl (1950), *Kritika gotskog programa*. Beograd: Kultura.
- Okin, Susan Moller (1991), *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.

Petar Bojanić

Kontraintitucija

(*contre-institution*; *counter-institution*; *Gegeninstitution*) je naporedna, paralelna, posebna institucija (v. **institucija**), a zatim i institucija u suprotstavljanju i otporu (v. **otpor**, **reakcija**) prema već postojećim institucijama i različitim pojedinačnim i grupnim delovanjima (v. **grupa**). Odlikuje je proizvodnja mnoštva kritičkih (v. **kritika**) i angažovanih akata (v. **angažovani akti**) čiji je cilj novina, promena i dekonstrukcija okoštalih autoritativnih

| 24 |

| 54, 63 |

| 14 |

| 49 |

| 31 |

- | 69 | modela (v. **društvena promena**). Sintagma „*contre-institution*“, po svoj prilici, prvi upotrebljava Sen-Simon, napominjući da u Engleskoj postoje nekakve „sporedne“ i „regulativne“ institucije, o kojima ne govori detaljnije. Takođe, Derida je pominje u nekoliko svojih tekstova i intervjua. Kontrainstitucija bi trebalo da bude u direktnoj sinonimiji sa, na primer, jednom novom institucijom ili Evropom. Evropa je kontrainstitucija, dok bismo stare institucije mogli da povežemo sa zatvorenim suverenim institucijama suverenih država (v. **društvo**). Nasuprot tome, država je kontrainstitucija ako se suprotstavlja institucijama koje predstavljaju pojedinačne interese koji ugrožavaju i zanemaruju druge (Derida). Ako „stare institucije produžuju neznanje i predrasude vremena u kojem su nastale“ (Sen-Simon),
- | 39 | kontrainstitucionalne prakse (v. **praksa**) uslov su otkrića novih modifikovanih pravila koja nadalje potpuno menjaju veze između socijalnih aktera (v. **akter**). Kontrainstitucionalne prakse mogu da odgonetnu osnovni institucionalni paradoks po kome institucije oblikuju ljude, dok ljudi istovremeno oblikuju institucije, pošto su *već unapred* i sami oblikovani ili barem pripremljeni za novo oblikovanje. U sociologiji se danas veoma retko upotrebljava reč „kontrainstitucija“. Nevladine organizacije se obično ne imenuju tako, kao ni korporacije ili različite asocijacije građana (v. **građanski angažman**, **civilno društvo**, **aktivno građanstvo**). Međutim, 60-ih godina tim terminom označavaju se određene grupe građana koje su eventualno mogle da liče na ono za šta Sen-Simon primećuje da postoji u socijalnom životu Engleske na početku 19. veka.
- | 36 |
| 21, 20 |

Za dalje čitanje:

- Bojanić, Petar (2016), *O institucionalnom delovanju*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademski knjiga.
- Bojanić, Petar (2016), „Europe as contre-institution: Hospitality versus sovereignty“, Liebsch, Burkhard, Michael Staudigl, Philipp Stölliger (ur.), *Perspektiven europäischer Gastlichkeit*. Köln: Velbrück Wissenschaft, str. 651–663.
- Cvejić, Igor, Olga Nikolić, Michal Sladeček (2019), *Građenje jedne kontrainstitucije. Istorija instituta za filozofiju i društvenu teoriju*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Derrida, Jacques, Maurizio Ferraris (2001), *A Taste for the Secret*. Cornwall: Polity.
- Derrida, Jacques (2005), „Le modèle philosophique d’une ‘contre-institution’“, *SIECLE. Colloque de Cerisy*. Paris: L’IMEC.
- Peeters, Benoit (2010), *Derrida*. Paris: Flammarion.
- Saint-Simon, Charles Fourier (1841), *Œuvres choisies*. Paris: Cappelé.
- Starr, Paul (1979), „The phantom community“, Case, John, Rosemary C. R. Taylor (ur.), *Co-ops, Communes & Collectives*. New York: Pantheon Books.

Luka Petrović

Pravda

je oduvek smatrana za vrlinu, ali do danas nije postignuta saglasnost oko sadržaja pojma. Najopštije, pravda podrazumeva obezbeđivanje ljudima onoga što im pripada. Pravda tako uključuje dužnosti, normira šta treba osigurati kroz društvene institucije i kako se treba ophoditi jedni prema drugima.

Još od antike razlikuju se komutativna i distributivna pravda. Prva se vezuje za princip jednakosti i jednakog tretmana, posebno u dobrovoljnim odnosima između pojedinaca, razmeni jednako vrednih dobara, te u jednakom postupanju u isto-

vršnim slučajevima. Distributivna pravda se bavi proporcionalnom raspodelom društvenih dobara i položaja u skladu sa zaslugama.

Retributivna pravda tiče se pravične kazne, tako da ona bude odgovarajuća počinjenom zločinu.

[13] Savremene političke koncepcije različito gledaju na pravdu. Za liberale, pravda je neodvojiva od jednakih prava (v. **građanin**) i političkih, ekonomskih i društvenih institucija koje presudno utiču na životne prilike. Predmet pravde je „osnovna društvena struktura“ i ključno je, prema ovom gledištu, kako se institucije odnose prema pojedincima i da li unapređuju položaj najlošije stojećih.

Prema libertarijancima svako ima pravo da slobodno upravlja svojom legitimno stečenom imovinom, bez obzira na ishode. Nečije vlasništvo (nad sopstvenim telom, prirodnim resursima ili proizvodima) je legitimno ako prvobitno prisvajanje nečega ne dovodi u lošiji položaj ostale, ako je tako stečena svojina dobrovoljno prenesena drugima i ako su ispravljene istorijske nepravde u prenosu.

[75] Za marksiste pravda podrazumeva zadiranje u strukturne nejednakosti koje generiše kapitalizam (v. **revolucija**). Za jedne je potrebno uvesti princip zadovoljenja potreba, dok je za druge potrebno korenito ispraviti ne samo društvene, već i prirodne nejednakosti – ishodi bi trebalo da se odnose isključivo na razliku u ukusima i izborima.

[73] Višedimenzionalne teorije fokusirane su istovremeno na ekonomsku redistribuciju, kulturno priznanje (v. **priznanje**) i političku isključenost, čime se zahvata mnoštvo perspektiva i ispravljaju različiti oblici nepravdi. Sva navedena tumačenja pravde pretenduju na univerzalnost, što svedoči o značaju i normativnoj opterećenosti pojma.

Za dalje čitanje:

- Cohen, Gerald Allan (2011), *Socijalizam – zašto ne?*. Zagreb: KruZak.
- Fraser, Nancy (1997), *Justice Interrupts*. New York; London: Routledge.
- Kimlika, Vil (2009), *Savremena politička teorija*. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Nozick, Robert (2001), *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Rols, Džon (1998), *Teorija pravde*. Podgorica: Službeni list SRJ.
- Swift, Adam (2008), *Politička filozofija*. Beograd: Clio.

Luka Petrović

Priznanje

Pojam je od kasne moderne ušao u glavne tokove društvene teorije, skupa sa vizijama koje su isticale konstitutivno društveni karakter ljudi. Prema „neo-aristotelovskoj pretpostavci“, društva nisu atomistička – puki zbir pojedinaca koji mogu da funkcionišu nezavisno od drugih, već oni dobrim delom zavise od toga kako ih percipira ostatak društva (v. **intersubjektivnost**). Priznanje podrazumeva javnu potvrdu nečijeg statusa, zasluga ili posebnosti. Priznanje je u tom smislu tesno povezivano sa oblikovanjem ličnog identiteta. Ukoliko je i sam dijaloškog karaktera, utoliko se i lični identitet ne samo afirmiše nego i proizvodi (ne)priznavanjem ili naopakim priznavanjem, pri čemu osoba trpi štetu. Pojedinač će biti u nepovoljnom položaju unutar jednog društva, ukoliko mu drugi uskraćuju priznanje njegove posebnosti i osporavaju njegovu samostalnu vrednost.

Priznanje često ima i kolektivnu dimenziju. Tada se raspravlja o politikama priznanja i statusu pojedinih društvenih grupa unutar zajednice (v. **zajednica**).

[48]

[25]

Politike priznanja, koje neretko nazivaju i „politikama različitosti/razlike“ odnosno „politikama identiteta“, svoje poreklo nalaze u delovanju društvenih pokreta s kraja šezdesetih godina dvadesetog veka

| 50 | (v. **mobilizacija**), kada su, između ostalih, istaknuti zahtevi za priznanjem marginalizovanih društvenih grupa – nacionalnih, seksualnih i rasnih manjina, žena i autohtonih naroda (v. **društveni pokreti**). Zahtevi za priznanjem, tada kao i sada, tiču se javne i pozitivne evaluacije kulturnih specifičnosti i posebnog načina života majorizovanih, marginalizovanih, otvoreno diskriminiranih ili na drugi način obepravljenih grupa.

Priznanje koje osigurava specifična prava kolektiviteta razlikuje se od „tradicionalnih“ građanskih i političkih prava, koja štite prava pojedinaca (v. **građanin**). Kolektivna, odnosno grupno-specifična prava u praksi, uglavnom, obuhvataju pravo na očuvanje sopstvenog jezika, teritorijalnu autonomiju i pravo na izgradnju sopstvenih obrazovnih, kulturnih i političkih ustanova nezavisno od većinske kulture, čime se stvara multikulturalna država. Njihovim garantovanjem u najvišim pravnim aktima savremenih država nastoji se da se obezbedi opstanak i zaštita kolektiva koji su ugroženi ili se tako osećaju.

Za dalje čitanje:

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979), *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press.
- Honet, Aksel (2009), *Borba za priznanje*. Beograd: Albatros plus.
- Honneth, Axel (2007), *Disrespect*. Cambridge: Polity Press.
- Kimlika, Vil (2009), *Savremena politička teorija*. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Taylor, Charles (1991), *The Ethics of Authenticity*. Cambridge; London: Harvard University Press.
- Taylor, Charles (1985), „Atomism“, *Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 187–210.

- Tejlor, Čarls (2003), „Politika priznanja“, Gatman, Ejmi (ur.), *Multikulturalizam*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost, str. 33–68.
- Young, Iris Marion (2004/2005), „Structural injustice and the politics of difference“, Appiah, Kwame, Seyla Benhabib, Iris Marion Young, Nancy Fraser (ur.), *Justice, Governance, Cosmopolitanism, and the Politics of Difference*. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, Faculty of Arts II, str. 79–117.
- Young, Iris Marion (2005), *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Milivoj Bešlin
Ivica Mladenović

Reforma

(*reformare*, rekonstituisati, nanovo formirati) označava korenitu ili barem značajnu promenu – izvedenu najčešće mirnim i institucionalnim sredstvima – unutar određenog državnog sistema, društvene strukture ili religijske ustanove u cilju njihovog boljeg funkcionisanja. Zavisno od segmenta društva u kojem se sprovode, „reforme“ mogu biti: političke, ekonomske, pravosudne, socijalne, zemljišne, ustavne, verske, obrazovne, zdravstvene, bezbednosne itd. Izvorno je pojam „reformi“ bio vezan za crkvu i označavao promene koje su vodile ka reetabliranju neke primitivne, ili stare forme. U poznom srednjem veku se umnožavaju zahtevi za crkenom reformom, a u 15. veku je održano više reformatorskih koncila. Sa pokretom Martina Lutera (1517) pojam reformacije označava obnovu i povratak „izvornih“ vrednosti i odstranjivanje iskvarenosti i aberacija u crkvenoj hijerarhiji. Ipak, reč „reforma“ u savremenom i do poslednje decenije 20. veka najrasprostranjenijem značenju tog pojma direktno je povezana sa jačanjem radničkog i socijalističkog pokreta krajem 19. veka. Iako su revolucije (v. **revolucija**)

| 75 |

često dolazile kao odgovor i reakcija društva na započete reforme, sukob između revolucionarnog i reformističkog pristupa bio je u korenu ideološke debate na levici pred Prvi svetski rat. Eduard Bernštajn je u okviru međunarodnog radničkog pokreta prvi doveo u pitanje ideju o nužnosti izvođenja revolucije, suprotstavljajući joj reformistički program 1899. u delu *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijal-demokratije*. Zbog tvrdnje da je moguće doći do socijalizma reformom kapitalističkog društva, da bi proletarijat trebalo da deluje u sistemskim okvirima kao i da su korenite promene moguće parlamentarnim putem i saradnjom sa građanskim strankama, „reformizam“ poprima pežorativno značenje i postaje svojevrсна jeres u komunističkom pokretu. U istoriji su najdalekosežnije bile agrarne, ali i reforme izbornog i socijalnog zakonodavstva kojima su na najšire slojeve stanovništva proširena prava vlasništva nad zemljom, odnosno biračka i socijalna prava. Među reforme koje su menjale istoriju u 19. veku spadaju socijalne reforme i radničko zakonodavstvo koje je pod pritiskom siromašnih slojeva u Nemačkoj sprovodio kancelar Oto fon Bizmark. Reformom se na tom tragu u manjoj ili većoj meri dovode u pitanje osnove postojećeg poretka, ali se zagovara njegov kvalitativni i evolutivni preobražaj koji dolazi iz samih struktura, zbog čega je u metodu, ne nužno i u ciljevima, ona suprotstavljena revoluciji. Padom real-socijalističkih režima i ideološkom dominacijom desnice, pojam „reforma“ dobija novo značenje: sprovođenje liberalnih politika i ukidanje socijalnih tekovina radničkog pokreta 20. veka. Pošto su reforme, za razliku od revolucionarnih raskida, učestalije i lakše izvodive, uz participaciju manjeg broja ljudi, one se često razumeju i kao neophodan element unapređenja emancipatorskih politika koje imaju transformacioni potencijal ka progresivnim društvenim promenama

(v. **društvene promene**). Utoliko su reforme konstantni i podrazumevajući deo angažovane misli i delovanja u cilju ostvarivanja boljeg društva.

| 69 |

Za dalje čitanje:

- Dreyfus, François-Georges (1984), *Réformisme et révisionnisme dans les socialismes allemand, autrichien et français*. Paris: Maison des sciences de l'homme.
- Luxemburg, Rosa (2001), *Réforme sociale ou révolution?* Paris: Broché.
- Touraine, Alain (1969), *La Société post-industrielle*. Paris: Editions Denoël.
- Ili, Džef (2007), *Kovanje demokratije. Istorija levice u Evropi*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Bernstein, Eduard (1993), *Preconditions of Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Djurant, Vil (2004), *Reformacija: Istorija evropske civilizacije od Viklija do Kalvina*. Beograd: Narodna knjiga.
- Mendras, Henri (1986), *Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva*. Zagreb: Globus.
- Delimo, Žan (1993), *Katolicizam između Lutera i Voltera*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Mark Lošonc
Ivica Mladenović

Revolucija

(*revolutio*, *Umwältzung*, *революция*) je nagla, radikalna, potpuna i često nasilna promena u društvu koja rezultira novim akterima, ali i novim društvenim, ekonomskim, kulturnim i političkim odnosima. U širem smislu, reč „revolucija“ može se upotrebiti i kao označitelj fundamentalnih promena u različitim društvenim podsistemima („industrijska revolucija“, „naučna revolucija“ itd.). Izraz „revolucija“ je primarno imao astronomsko značenje i ticao se pravilnog kretanja nebeskih tela, tako da se tek 1789. godine njegovo

značenje menja. Naime, prema nekim izvorima, kada je Luj XVI izjavio da je pad Bastije puki revolt, podanici su ga ispravili rečima: „Ne, gospodine, to je revolucija“ (*Non, Sire, c'est une révolution*). Međutim, drugi – etimološki – izvori nam sugerišu da se „revolucija“ već i ranije, od 16. veka, odnosila na nestabilnost, odbacivanje postojećeg političkog poretka ili radikalne promene, naročito u kontekstu engleske revolucije (*Glorious Revolution*).

Iako revolucija u svakodnevnom političkom govoru može pojednostavljeno označavati svaku turbulentniju promenu političkih režima, u izvesnim teorijskim tradicijama, poput marksizma ili anarhizma, ona je ime za promene koje dovode do etabliranja kvalitativno drugačije društvene strukture (v. **društvena promena**).
Takvo prošireno značenje omogućuje podvlačenje jasne razlike u odnosu na druge termine (državni udar, pobuna itd.). S druge strane, u javnom prostoru od tridesetih godina do danas koristi se izraz „konzervativna revolucija“, koji, za razliku od svog sinonima („reakcija“) iz prethodnog perioda, ima uglavnom pozitivno značenje i referiše na povratak ranije postojećim društvenim okvirima koji se smatraju poželjnijim nego postojeći ili preteći (v. **reforma, reakcija**).

Najzad, postoje intencije da se značenje revolucije modifikuje uvođenjem novih koncepata, najčešće dodavanjem opisnog prideva koji svedoči o njenom novom karakteru. Tako na primer Antonio Gramši govori o „pasivnoj revoluciji“ koja podrazumeva strpljiv rad na „molekularnim“ promenama; a njen događajni karakter se npr. dekonstruiše i kada se govori o „kontinuiranoj“ ili „permanentnoj“ revoluciji. „Plišane revolucije“ takođe razlabavljaju ono razumevanje revolucije kao kardinalnog nasilnog društvenog prevrata. U svakom slučaju, budući da se tiče suštinskih promena normi i pravila, revolucionarno (na primer egzemplarno) mišljenje i delanje (v. **moć delovanja**) je u

svojoj suštini angažujuće, pa predstavlja nezaobilazni deo studija angažovanosti.

Za dalje čitanje:

- Blackburn, Robin (1978), *Revolution and Class Struggle*. London: Humanities Press.
Goldstone, Jack (2001), „Towards a fourth generation of revolutionary theory“, *Annual Review of Political Science* 4: 139–87.
Goodwin, Jeff (2001), *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
Hobsbawm, Eric (2001), *Revolutionaries*. New York: The New Press.
Kaustky, Karl (1907), *Die Soziale Revolution*. Berlin: Vorwärts.
Woddis, Jack (1972), *New Theories of Revolution*. London: Lawrence and Wishart.

Olga Nikolić

Sloboda

(*freedom, liberty, Freiheit, liberté*) je jedan od najtemeljnijih i najsloženijih političkih i filozofskih pojmova. Sloboda ima ličnu i društvenu dimenziju, a obe podležu klasičnoj podeli na pozitivnu i negativnu slobodu. Tu podelu nastoji da prevaziđe republikanski pojam slobode kao odsustva dominacije.

Pozitivno shvatanje naglašava da smo slobodni ukoliko smo autonomni, odnosno ukoliko naše delanje nije determinisano spoljašnjim ili unutrašnjim prinudama. (v. **moć delovanja**) Mnogi branioci ovog shvatanja (npr. Spinoza, Kant, Hegel) vide racionalnost kao nužan uslov slobode.

Moderne teorije društvenog ugovora i prirodnog prava brane ideju da subjekt autonomije u slobodnom društvu moraju biti svi građani. Osnovna poenta sažima se u ideji da je čovek rođen slobodan i da se ljudi slobodno udružuju, odričući se

dela svoje slobode kako bi uživali benefite društvenog života, uključujući i samu slobodu, sada garantovanu zakonom. To povlači i pitanje jasnijeg određenja granica slobode shvaćene u *negativnom* smislu, kao slobode od mešanja drugih, a posebno države, u privatni život pojedinca. Prema *Deklaraciji o pravima čoveka i građanina* koja svoj odjek ima i u savremenim demokratijama, država ima pravo da se meša u život građana samo u onoj meri u kojoj je to neophodno radi zaštite slobode i prava svih u skladu sa zakonom.

Dok se klasične liberalne i libertarijanske pozicije uglavnom ograničavaju na negativno shvatanje slobode, socijalizmu naklonjeni autori naglašavaju dodatne uslove, pre svega uslov priznanja (v. **priznanje**) i uslov faktičke slobode. Republikanska varijanta najbolje reprezentuje primedbu da nismo u potpunosti slobodni dok slobodu uzajamno ne priznaju članovi društva oslobođenog dominacije. Drugi uslov naglašava da pored formalne garancije slobode, mora postojati i faktička mogućnost da svi članovi društva realizuju svoju slobodu.

Sloboda kao cilj društvenog angažmana prevazilazi ličnu slobodu i tiče se ostvarenja slobode za čitavo društvo (v. **društvo**). Uz ogradu da je nemoguće dati konačnu, neproblematičnu definiciju, slobodnim možemo nazvati društvo u kojem postoji visok nivo formalne i faktičke slobode pojedinca, kao i mogućnost svakog člana da ravnopravno učestvuje u odlučivanju o pitanjima od javnog značaja. (v. **jednakost**).

Za dalje čitanje:

- Berlin, Isaija (1992), *Četiri ogleda o slobodi*. Beograd: Nolit.
- Habermas, Jürgen (2017), *Teorija komunikativnog delovanja*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Hegel, Georg Vilhem Fridrih (1979), *Fenomenologija duha*. Beograd: BIGZ.
- Hegel, Georg Vilhem Fridrih (1989), *Osnovne crte*

- filozofije prava*. Sarajevo: „Veselin Masleša“; Svjetlost.
- Honneth, Axel (2014), *Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life*. New York: Columbia University Press.
- Honet, Aksel (2019), *Ideja socijalizma: pokušaj osavremenjivanja*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Kant, Imanuel (2004), *Kritika praktičkog uma*. Beograd: Plato.
- Kant, Imanuel (2008), *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Dereta.
- Lok, Džon (1970), *Dve rasprave o vladi*. Beograd: Mladost.
- Mil, Džon Stjuart (1988), *O slobodi*. Beograd: Filip Višnjić.
- Pettit, Philip (1997), *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Clarendon Press.
- Ruso, Žan-Žak (1993), *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Skinner, Quentin (2002), "A third concept of liberty", *Proceedings of the British Academy* 117: 237–268.
- Spinoza, Baruh de (1970), *Etika*. Beograd: Kultura.
- Baynes, Kenneth (2002), „Freedom and recognition in Hegel and Habermas“, *Philosophy & Social Criticism* 28 (1): 1–17.
- Guyer, Paul (2014), „Freedom: Will, autonomy“, Dudley, Will, Kristina Engelhard (ur.), *Immanuel Kant: Key Concepts*. London, New York: Routledge, str. 85–102.
- Ivković, Marjan (2017), *Kritička teorija Aksela Honeta – ka prevazilaženju metafizike*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kisner, Matthew J. (2011), *Spinoza On Human Freedom: Reason, Autonomy and the Good Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikolić, Olga, Igor Cvejić (2017), „Social justice and the formal principle of freedom“, *Filozofija i društvo / Philosophy and Society*, 27 (2): 270–284.
- Walicki, Andrzej (1988), „Karl Marx as philosopher of freedom“, *Critical Review* 2 (4): 10–58.

Utopija

(od grčke složenice *ou* = ne i *topos* = mesto, doslovno: nemesto, mesto kojeg nema) označava predstavu idealne ali (još) neostvarive zajednice. Tako određena još od svoje prve izričite inkarnacije u istoime-
nom delu Tomasa Mura, utopija je vremenom izašla na dobar ili, neuporedivo češće, loš glas, naročito u svojoj izvedenici „utopizam“, pod kojom se podrazumeva mišljenje i/ili delovanje koje se iz perspektive dominantnog diskursa smatra neostvarivim. Stoga se utopija obično vezuje za potlačene grupe (v. **grupa**) ili pojedince, koji su rešeni da bez obzira na uslove, radikalno poprave svoj potlačeni položaj. U tom smislu, utopija služi „utopistima“ da jasnije vide cilj a ne da bi se bavili dija-
gnostikom trenutnog stanja. Utopija kao vizija zanemaruje „objektivne“ poteškoće koje se mogu javiti na putu njenog ostvarenja. Ona ne služi analizi, strategiziranju ili taktiziranju. Ona služi isključivo kao poziv na akciju kojom se želi predstaviti zacrtani/idealni cilj i približiti onima kojima se poziv upućuje. Izlazak iz okvira onoga što se u datom kontekstu i istorijskom trenutku doima „mogućim“, u tesnoj je vezi sa činom ili mišlju koji „slikaju“ ono što je poželjno kroz radikalni prekid/raskid sa osnovnim načelima dominantnog poretka. Utopija se tako otvara kao nova mogućnost koja svoje sledbenike može motivisati na akciju. U kontekstu 18. i 19. veka, utopističkim idejama i misliocima smatrali su se obično pred-marksistički socijalisti. Njihove socijalističke vizije kasniji „naučni marksisti“ ali i sam Karl Marks smatrali su nenaučnim i otuda utopističkim i naivnim. Oni koji su smatrali da je radikalni prekid/raskid sa dominantnim poretkom stvar „istorijske nužnosti“ utemeljene u naučnom pristupu kontradikcijama kapitalizma, sebe nisu smatrali

utopistima. U današnjem svetu međutim, bezmalo sve orijentacije izuzev dominantne smatraju se utopijskim/utopizmom. Takozvane „realne utopije“ poput participativne ili direktne demokratije, ipak, i u ovom trenutku inspirišu milione ljudi širom sveta na direktnu ili institucionalnu akciju. Iako je utopizam opstao kao vid diskreditacije ideja koje osporavaju vladajuću poredak i tako o(p)stao kroz vekove kao jedno od najsnažnijih oruđa moći i moćnika, utopijska misao, sa svoje strane, o(p)stala je i dalje kao ubojito oružje protiv naturalizacije svakog *status quo*.

Za dalje čitanje:

- Jameson, Fredric (1971), „Of islands and trenches: Neutralization and the production of utopian discourse“, *The Ideologies of Theory*. London; New York: Verso, str. 386–414.
- Mannheim, Karl (1991), *Ideology and Utopia*. London: Routledge.
- More, Thomas (2003), *Utopia*. London: Penguin.
- Paden, Roger (2002), „Marx’s critique of utopian socialists“, *Utopian Studies* 13 (2): 67–91.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

141.7(082)
316.621(082)

POJMOVNIK angažmana / priredili Igor Cvejić, Gazela Pudar Draško, Mark Lošonc. - Beograd : Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2021 (Novi Sad : Sajnos). - 78 str. ; 20 cm. - (Edicija Trg / [Institut za filozofiju i društvenu teoriju])

Kor. nasl. - Tiraž 150. - Str. 7: Uvod / Igor Cvejić, Gazela Pudar Draško, Mark Lošonc. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-80484-80-8

1. Цвејић, Игор, 1986- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] 2. Пудар Драшко, Газела, 1982- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] 3. Лошонц, Марк, 1987- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] а) Друштвени ангажман -- Зборници

COBISS.SR-ID 53879817